

**KÜRESEL
DÜNYANIN
BÖLGESEL
KÜRT SORUNU:
*ZİHNIYETLER,
SİYASETLER,
JEOPOLİTİK
DİNAMİKLER***

YASİN SUNCA

**KÜRESEL DÜNYANIN BÖLGESEL KÜRT SORUNU:
ZİHNİYETLER, SİYASETLER, JEOPOLİTİK DİNAMİKLER**

YASİN SUNCA

HAFIZA MERKEZİ

Ömer Avni Mahallesi
İnönü Caddesi Akar Palas No:14 Kat:1
Beyoğlu, 34427, İstanbul
T: +90 212 243 32 27
info@hafiza-merkezi.org
hakikatadalethafiza.org

YAZAR

Yasin Sunca

SON OKUMA

Asena Günal

TASARIM

Ekin Sanaç

BASKI

Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi,
B Blok 6. Kat, No:4NB 7-9-11
Topkapı 34010, İstanbul
T: +90 212 613 3846
www.senaofset.com.tr

© Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları
Derneği Yayınları, 2022

ISBN: 978-605-70285-6-3

Hafıza Merkezi bu araştırmaya ve kitabın yayınlanmasına katkılarından dolayı Olof Palme International Center'a teşekkür eder.

SIGRID RAUSING TRUST

Oak Vakfı ve Sigrid Rausing Trust Vakfı'na da kurumsal desteklerinden ötürü ayrıca teşekkür ederiz.

Bütün hakları saklıdır. Yasal sınırlar içinde ve kaynak gösterilmek suretiyle yapılabilecek alıntılar dışında her türlü kullanım ve yararlanma, eser/hak sahiplerinin ve yayıncının önceden iznine tabidir.

**KÜRESEL DÜNYANIN
BÖLGESEL KÜRT SORUNU:
ZİHNİYETLER, SİYASETLER,
JEOPOLİTİK DİNAMİKLER**

YASİN SUNCA

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

8

GİRİŞ

14

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KÜRT SORUNU, KÜRT SİYASAL ALANININ ORTAYA ÇIKIŞI VE DİNAMİKLERİ

15

Kürt sorunu nedir?

17

Kürt siyasal alanı neyi tarifler?

19

Kürt siyasal alanının meydana gelişi

19

Sınırlar

22

Zihniyetler

25

Yerel Mücadeleler

29

Kürt siyasal alanının temel toplumsal ve jeopolitik dinamikleri

29

Kürt siyasal aktörleri açısından

31

Devletler açısından

32

Küresel jeopolitik mücadeleler açısından

33

21. yüzyıla başlarken Kürt siyasal aktörleri

35

Sonuç

37

İKİNCİ BÖLÜM

2000'LERDE KÜRT SORUNU

39

Küresel dönüşümler: Soğuk Savaş sonrası liberal zafer sarhoşluğu

43

Bölgesel dönüşümler: Ortadoğu'da (söylemsel) istisnacılığın (tarihsel)

inşası ve müdahaleler

48

Irak'a müdahale

51

Kürt siyasal alanındaki dönüşümler

51

Devletler ve Kürt siyasetleri

56

Kürt siyasal alanındaki dönüşümler

64

Sonuç

68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2010'LARDA KÜRT SORUNU

69

Küresel dönüşümler: Liberal dünya düzeninin krizi

70

İç-hegemonik kriz

72

Dış-hegemonik kriz

74

Karşı hegemonya

76

Krizin sonuçları

79

Bölgesel dönüşümler: Arap isyanları ve ötesi

80

Arap isyanlarının bölgesel sonuçları

83

Arap isyanları sonrası jeopolitik şekillenme

85

Kürt siyasal alanı: Zayıflayan rejimler, tarihî olanaklar

85

Devletler ve Kürt siyasetleri

90

Kürt siyasi alanındaki dönüşümler

108

Sonuç

111

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

122

Kaynakça

132

Ekler & Haritalar

Giriş

Kürt sorunu hangi perspektiften baktığımızın önemi olmaksızın her şart altında bölgesel bir sorun olduğu hâlde, istisnasız hep devletlerin iç meselesi olarak görüldü. Bölgesel dinamikleri dahil etme çabalarında bile hakkında fikir yürütülen mesele çoğunlukla “dışarının içeriye etkisi” ile sınırlı oldu. Bununla beraber, çoğunlukla siyasal çözümler bulma hedefiyle aktörleri merkeze alan; çatışmaları yaşayan toplumsal kesimleri entegre edilmesi gerekenler olarak gören ve bu çerçevede toplumsal ve tarihsel şartları bütün bu süreçlerin belirleyeni olarak değil de sadece etkileyen faktörler olarak ele alan hâkim barış çalışmalarının ötesinde bir perspektif geliştirme gerekliliği kaçınılmaz görünmekte. Eleştirel barış çalışmaları ve eleştirel çatışma analizi literatürü bu eksiklerden hareketle önemli bir kaynak oluşturmuş durumda. Bu eleştirel yaklaşımlara paralel olarak bu çalışma, perspektifi genişletme ve derinleştirme ihtiyacına cevaben, daha kalıcı çözümler için daha derinlemesine bir analiz yapma hedefiyle yapıldı. “Barış içinde bir arada yaşama” tartışması, uluslararası ilişkilerin en temel tartışmalarından biri de olsa, literatüre hâkim olan sistem içi sorun çözme perspektifinden yapılmakta. Ancak Fanon’un *Yeryüzünün Lanetlileri* kitabında küresel düzeyde hâkim olan barış anlayışı için yaptığı çarpıcı barış tanımlaması bize bu konuda yeni bir çerçeve sunuyor: sömürge toplumlar üzerine düzenle yerleştirilmiş ve meşrulaştırılmış bir şiddet. Fanon’un vurgusu, barışa değil hâkim barışçıl bir arada yaşama formununun meşrulaştırdığı yeni şiddet biçimlerineydi. Böylesi bir eleştirel barış çerçevesini takip etmek, hâkim barış anlayışımızı daha derinlemesine sorunsallaştırmaktan geçer. Bu çerçevede çalışmanın temel iddiası, Kürt sorununu içine inşa olduğu tarihsel-sistemik dinamiklerden soyutlayıp tek tek devletler içerisine sıkıştırmaya dayalı anlama ve çözümüne dair fikir yürütme yöntemlerinin, hep eksik kaldığından (ve kalacağından) dolayı, aslında sorunun çözümüne değil bireylerin veya toplumsal aktörlerin niyetlerinden bağımsız olarak- devamlılığına katkı yaptığıdır.

Bu çalışma barış içinde bir arada yaşama çerçevesini, Kürt sorununun üç boyutunu derinlemesine tartışan bir perspektifle sunmayı öneriyor. Birincisi sorunun tarihselliğidir. Kaynağında ulus-devlet inşası süreçleri ve mücadeleleri olan bu soruna sadece tarihteki bir hatayı düzeltmek gibi bir perspektifle bakmamak gerekir. Aksi durumda aktüel şartlarda gelişmekte olan ırkçı saldırıları, üstünlükçü söylemleri ve toplumsal ve siyasal hiyerarşileri her gün yeniden üreten ilişkilene biçimlerini tespit etmekte yetersiz kalırız. Yani geçmişte bir kere olmuş bir mesele yerine, sürekli olarak yeniden üretilen tarihsellik vurgusunu ön plana çıkarmak gerekir. İkincisi konuyu sadece bir şehrin, bir coğrafi bölgenin, bir devletin ya da Ortadoğu’nun sorunu olarak algılamak ve bu çerçevede çözüm önerilerini tartışmak, jeopolitik ilişkiselliğin anlaşılmasını ciddi oranda sınırlamaktadır. Bunun aksine sorunun

meydana gelişini ve dönüşümlerini küresel, bölgesel ve yerel düzeylerin ilişkiselliği içinde algılayıp çözüm tartışmalarını bu çerçevede yürütmeyi öne çıkarmak gerekir. Üçüncüsü, sorunu sadece siyasi aktörler düzeyinde algılamak bölgesel düzeydeki dönüşüm dinamikleri ve çözüm perspektiflerini anlamada jeopolitik bir indirgemeciliğe neden olmakta. Bunun aksine jeopolitik süreçlere de kaynaklık eden jeososyal ve jeoekonomik derinliği de kavramak ve kavramsallaştırmak için sadece siyasal aktörleri değil aynı zamanda toplumsal tasarrufları (*social agency*) da öne çıkarmak gerekir. Böylesi bir perspektif, geri kalan bütün tartışmaları çerçevlendirmek için olmazsa olmazdır.

Bunlara ek olarak Kürt sorununa ilişkin tartışmalar, Kürt siyasal aktörlerin siyasal, tarihsel ve toplumsal havsaları ve tahayyülleri, ne istedikleri ve bunun için neler yaptıkları (ya da yapmaya hazır oldukları) konularından ziyade, ilgili devletlerin ya da hükümetlerin ne istedikleri veya demokratik ve eşitlik temelli bir düzene ne kadar izin verecekleri etrafında yapılmaktadır. Bunun reel şartlardaki koşullanışı anlaşılırdır, zira birincisi mücadele konusu yapılan ve hayali kurulan geleceğe ilişkin, ikincisi ise hizmetinde bulunan siyasal zor aygıtları vasıtasıyla iktidarı ve iktidarın mümkün kıldığı siyasal ve toplumsal imtiyazları korumaya yöneliktir. Ancak altı çizilmesi gerekir ki her iki perspektif de bir güç mücadelesinin içinde tanımlanmaktadır ve dolayısıyla birbirini belirlemektedir. Bu güç mücadelelerinin toplamını tarihselliği içinde anlamak, pek çok farklı çözüm perspektifine kapı aralamakta ve dahası dünya genelinde barış çalışmalarının içinden kurtulamadığı liberal barış açmazına yeni düşünce kanalları açmaktadır. O nedenle bu çalışmada, iktidarı elinde tutan aktörler kadar, güç mücadeleleri denkleminde başka (ve aşağıdan) bir toplumsal tasarrufun siyasal iradesini temsil eden siyasal yapılar da dikkate alınmaktadır. Bu denklem içerisinde ilerleyecek çalışma sadece iktidarı paylaştırmayla sınırlı olmayıp iktidar ilişkilerini dönüştürme merkezli sonuçlar üretmeye odaklanmaktadır.

Konunun tarihsel, sosyolojik ve küresel boyutları, güç mücadelelerine direnişle ya da iktidar sahibi olarak dahil olan siyasi aktörlerle beraber değerlendirildiğinde bir “Kürt siyasal alanı” tartışmasını mecbur kılmaktadır. Daha derinlemesine bir tartışmayı birinci bölüme saklayarak “Kürt siyasal alanı”nı merkezinde bölgesel düzeydeki Kürt sorunu olan ve içinde bulunduğu tarihsel, toplumsal ve siyasal şartlardan dolayı iç dinamikler üreten bir jeopolitik, jeososyal ve jeoekonomik alt-sistem olarak tanımlamak mümkündür. Bu çalışma en nihayetinde bu siyasal alanın iç dinamiklerini ve bu dinamiklerin son yirmi yıl içerisindeki dönüşümünün küresel ve bölgesel arka planını analiz etmek, bunların bölgesel düzeydeki Kürt sorununun çözüm ihtimalleri üzerine etkisini görünür kılmak amacıyla yazılmıştır.

Bu çalışmanın teorik perspektifi en temelde iki sosyal-teorik yaklaşıma dayanmaktadır. Birincisi ve en temel olanı, Latin Amerika merkezli modernite/kolonyalite ekolüdür (*Grupo modernidad / colonialidad*). Bu yaklaşım, ırk, sınıf ve cinsiyete dayalı güç ilişkilerini, bu ilişkilerin hiyerarşik inşasının kaynağında yatan tarihsel kolonyal ilişkileri sorunsallaştırarak anlamaya çalışır (örn. Dussel, 1994; Grosfoguel, 2011; Quijano, 1992). Latin Amerika merkezli bu perspektif, özellikle küresel düzeyi kavrama kapasitesi sayesinde birçok yerde karşılık buldu. İkincisi ise küresel tarihsel sosyoloji (*global historical sociology*) yaklaşımıdır. Küresel siyasal dönüşümleri tarihsel ve sosyolojik anlamı içerisinde anlamaya çalışan bu perspektif, yerelin küresel düzeydeki dönüşümlerle arasındaki ilişkisini anlamlandırmayı mümkün kılmaktadır (örn. Lawson, 2006; Rosenberg, 2006).

Bu çalışmanın temel metodolojisi tarihselleştirme, yani güncel gelişmelerin kaynakları ile ilişkisini derinlemesine kurmak ve tam olarak nereye müdahalede bulunulması gerektiğine dair perspektif sunduğu için aktüel çelişkileri tarihselleştirerek analiz etmektir. Tarihselleştirme yöntemi yukarıda bahsedilen analitik yaklaşımlarla uyumlu olarak bugünkü ilişkileri mümkün kılan güç ilişkilerindeki dönüşümleri anlamlandırmak üzerine inşa edilir. Bu çalışmanın temel analiz yöntemi düzeyler arası ilişkisellik (*correlation*) ve etkileşim (*interaction*) analizidir. Buna göre küresel, bölgesel (Ortadoğu) ve yerel (Kürt siyasal alanı) süreçlerin birbiriyle olan etkileşimlerinin tarihsel analizi üzerinden bu düzeylerin ilişkiselliği ortaya çıkarılmaktadır. Kürt siyasal alanının içinde hareket ettiği küresel ve bölgesel düzeydeki temel sosyal ve siyasal yapıları ortaya çıkarmak için ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Bu kaynaklar yukarıda belirtilen teorik çerçeveye paralel çalışmalar arasından seçilmiştir. Kürt siyasal alanının kendi içinden geçtiği süreçler ve bunların küresel ve bölgesel düzeydeki süreçlerle etkileşiminin analizleri ise en temelde gerçekleştirilen görüşmeler/mülakatlar üzerinden yapılmıştır.

Çalışmada kullanılan veriler, 5 tanesi bu çalışmaya özel olarak yapılan toplam 36 birebir, yarı-yapılandırılmış (*semi-structured*) ve derinlemesine (*in-depth*) görüşmeye dayanmaktadır. Görüşülen insanların isimleri, hem araştırmacının, hem bu çalışmayı yayınlamak kurumun, hem de mülakat verenlerin güvenliklerini riske atmamak için saklı tutulacaktır. Görüşülen kişiler, sivil toplum çalışanı/temsilcisi, siyasi parti temsilcisi/semptizanı, konuyla ilgili çalışma yürüten akademisyenler, çeşitli yayın organlarında çalışan televizyoncu veya gazeteciler, kritik dönemlerde siyasete dahil olmuş ya da devrimcilik yapmış ama artık siyaset yapmayan kişiler olarak tarif edilebilir. Görüştüğüm kişilerin hepsinin ortak noktası Kürt siyasal hareketlerinden birine yakın ya da üyesi olmasıdır. Görüşmeler Kürtçe (Kurmançî sorulara verilen Kurmançî ve Soranî cevaplar), Türkçe ve İngilizce dillerinde yapılmıştır. Görüştüğüm

kişiler hem Kürdistan'ın dört parçasını hem de her parçadaki farklı siyasi eğilimleri/ partileri aşağı yukarı temsil edebilecek şekilde seçildi. Görüşmeler ağırlıklı olarak Avrupa (Brüksel, Paris, Hamburg, Berlin, Bielefeld, Londra) ve Güney Kürdistan'da (Hewler, Süleymaniye), büyük çoğunluğu 2019 yılının ilkbahar ve yazında bir kısmı da 2021'in sonbaharında gerçekleştirildi. Bunların yanı sıra video konferanslar ve telefon görüşmeleri üzerinden dört parçada aktif siyasi aktörlerle sürekli bir görüşme trafiği vasıtasıyla ihtiyaç hâlinde çeşitli bilgiler teyit edildi.

Bu görüşmelerin analizinde NVIVO isimli yazılım yardımıyla içerik analizi metodu kullanıldı. Görüşmeler bu çalışmanın analitik perspektifine "Kürt siyasi aktörleri küresel ve bölgesel düzeydeki toplumsal ve siyasal süreçleri nasıl yönlendirdi?", ve "kendileri bu süreçlerde nasıl dönüştü?" sorularına cevap verecek şekilde dahil edildi. Özellikle Kürt siyasal alanına dair tartışmalara, bu metotla yapılan analizlerin sonuçları yansıtıldı. Buna göre tartışması yürütülen her konu ile ilgili olarak görüşmelerde öne çıkan başlıklar bir bütünlük oluşturacak şekilde yorumlandı ve bunların bölgesel ve küresel düzeydeki dönüşümlerle etkileşimi tartışıldı. Bunun yanı sıra, gerekli görülen yerlerde de bu görüşmelere doğrudan referans verildi.

Bu çalışmanın ilk bölümü literatür taraması üzerinden tarihsel ve teorik bir çerçeve çizmekte. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise sırasıyla 2000'li ve 2010'lu yıllarda, öncelikle literatür taraması üzerinden küresel ve bölgesel düzeylerde meydana gelen sosyal ve siyasal yapıların analizine yoğunlaşıldı ve Kürt siyasal alanı analizlerinde görüşmelerin sonuçları yorumlandı. Bu çalışmada bütün süreçleri detaylarıyla anlamak ve tartışmak doğal olarak imkân dahilinde değil. Yani burada her jeopolitik sorun alanına değinme ya da her tartışmayı analizlere dahil etme iddiası yok. Bütün bu süreçlerin tarihsel detaylarını kronolojik bir izlek içerisinde tartışmak da mümkün değil. Bu açıdan çalışmanın kapsamı en temelde küresel ve bölgesel süreçlerin herhangi bir barış içinde bir arada yaşama projesinin temel bileşeni olduğunu gösterme çabasıyla sınırlı. Bunu yaparken küresel ve bölgesel süreçlerin sonucunda meydana gelen jeopolitik kırılmalar, toplumsal altüst oluşlar, bir arada yaşamın politik süreçler içinde müzakere edilen ve yeniden tanımlanan formları ve bunların nihayetinde meydana gelen siyasal tasarrufların belirlediği örgütlenme biçimlerini tanımlamak ve tartışmakla yetinmek durumundayız.

Bu metodolojik ve analitik yöntemin seçilmesindeki amaç, bu çalışmanın dekolonyal perspektifine paralel bir biçimde, Kürtlerin toplumsal ve siyasal tasarruflarını konunun merkezine taşımaktır. Takip eden birinci bölümde daha detaylı tartışacağım gibi, Kürtleri sadece "küresel ve bölgesel jeopolitikanın mağdurları" olarak kodlayan egemen anlayışa karşı, Kürt siyasal ve toplumsal yapılarının/örgütlerinin bütün

süreçlere aktif katılımını ve bu süreçleri dönüştürme kapasitelerini ortaya koymak, Kürtleri sadece birer etkilenen değil, kendi tasarruflarına dayanarak süreçleri etkileyen özneler olarak konumlandıracaktır. Siyasal ve toplumsal tasarruflara dair analizler, o tasarrufun sahiplerini olumlayan, doğrulayan veya haklılaştıran analizler olmak durumunda değildir. Tam aksine bu türde analizler, bağımsız olarak toplumların ve toplumsal gruplar adına hareket eden siyasi yapıların iyisiyle kötüsüyle birer özne oldukları ve bu toplumsal öznelliğe dayanarak süreçlere dahil oldukları kabulünden hareket eder. Bundan dolayı etkileşim analizi sadece yukarıdan aşağıya işleyen değil, her düzeyin aktif bir biçimde birbirini belirlediği dinamik bir zemin sunmakta ve böylelikle Spivak'ın deyişiyle "mâdunun sesini" bir nebze de olsa duymamızı sağlamaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümü, en temelde Kürt sorununu, Kürt siyasal alanının inşasını, başat jeopolitik, jeososyal ve jeoekonomik dinamiklerini ve bütün bunların tarihsel-sosyolojik derinliğini anlamaya çalışmaktadır. Bu bölümdeki analiz hem Kürt sorununun hem de Kürt siyasal alanındaki dinamiklerin meydana geliş koşullarının küresel, bölgesel ve lokal düzeylerini tarihsel ve toplumsal olarak ilişkilendirmeye çalışmaktadır. İlk bölümde yapılan tartışma daha sonra yapılacak olan tartışmalara hazırlık olacağı gibi, aslında Türkiye'de sınırlı bir tartışması yapılan bölgesel bir sorun olarak Kürt sorununu geniş bir perspektif içine oturtarak alana bir katkı yapmayı hedeflemektedir. İkinci ve üçüncü bölümler tarihsel olarak inşa olmuş bu dinamiklerin somut jeopolitik süreçler içerisinde nasıl bir dönüşüm geçirdiği ile ilgilenmektedir.

Bu bağlamda ikinci ve üçüncü bölümler, bu çalışmanın savunduğu temel tez olan küresel bölgesel ve yerel süreçler arasındaki etkileşimin Kürt siyasal alanındaki dönüşümdeki belirleyici rolünü politik süreçler içerisinde göstermeyi hedeflemektedir. Buna göre ikinci bölüm, 2000'li yıllar boyunca gözlemlenen siyasal ve toplumsal dinamikleri Soğuk Savaş sonrası gelişen küresel jeopolitik süreçler içerisine yerleştirmektedir. 1990'lar ve 2000'ler boyunca bölgeye gerçekleştirilen emperyalist müdahalelere karşı gittikçe radikalleşen bir İslamcı direniş geleneğinin yarattığı denklem içerisinde şekillenen Kürt siyasal alanında, 2000'ler boyunca iki temel ideolojik-siyasal çizgi belirginleşmeye başladı: demokratik konfederal ve klasik milliyetçi çizgiler. Bu örgütlenmenin toplumsal ve siyasal dinamikleri, 2010'lu yıllarda derinleşen ayrımların da kaynağında yer alıyordu.

Üçüncü bölüm ise 2010'lu yıllara eğilerek bu derinleşen bölünme dinamiklerinin analizini yapmayı hedeflemektedir. Buna göre küresel düzeyde şiddetle yaşanmaya başlayan liberal dünya düzeninin (*liberal international order*) krizinin, Ortadoğuda

Arap isyanları ile girdiği etkileşim çerçevesinde dönüşen Kürt siyasal alanı, bir taraftan özgürleşmenin fırsatlarını yakalamışken diğer taraftan siyasal aktörler arasındaki bölünmenin tarihsel olarak meydana gelmiş formlarını da tecrübe etmekteydi. Liberal dünya düzeninin iç-hegemonik, dış-hegemonik ve karşı-hegemonik krizlerinin her birinin hem Ortadoğu'nun genelinde hem de Kürt siyasal alanında derinlemesine yaşandığı 2010'lu yıllarda ortaya çıkan dinamikler, yeniliklere açık bir kaos yaratarak hâlâ devam ediyor.

Elinizdeki çalışma bu tartışmalara dayanarak, hem küresel hem bölgesel hem de yerel boyutlarıyla bu kaosun dinamiklerini ele alıyor. Bu kaos, kendi başına yeni bir durumu tarifliyor. Ancak yeni olan içinde sadece iyiyi, güzeli ve ahlâki olanı değil, kendi tarihsel-toplumsal bagajının getirdiği kötüyü, çirkini ve ahlâksız olanı da taşıyor. Sonuç bölümü bu çerçevede önümüzdeki dönemde, barışçıl bir bir arada yaşam için hem imkânları hem de kısıtları tartışıyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL
KÜRT SORUNU,
KÜRT SİYASAL
ALANININ
ORTAYA
ÇIKIŞI VE
DİNAMİKLERİ

Kürt sorunu nedir?

Kürt sorununu farklı biçimlerde tanımlamak mümkün. Kürt sorunu kaynaklı çatışma yaşamış/yaşayan devletler açısından bu, terörizm, bölücülük, az gelişmişlik/gerikalmişlik, emperyalizmin kaçması vb. şeklinde tanımlanabilir.¹ Ancak Kürt sorununun bir sorun olmasının en temel sebeplerinden birisi muhtemelen bu sorunun varlığının reddedilmesiyle ilgilidir. Bu durumu hem küresel ve bölgesel düzeyde hem de tek tek Kürdistan coğrafyasındaki devletlerin içindeki çeşitli siyasal aktörler düzeyinde gözlemlemek mümkündür. Hem tarihsel olarak ama hem de belli boyutlarıyla günümüzde bu sorunun varlığının dört farklı devlet tarafından farklı düzeylerde de olsa reddediliyor olmasını, Kürt sorununun en temel jeopolitik kaynağı olarak tespit etmek mümkündür. Aktüel koşullar altında bu tanınma sorunu, özellikle son kırk yıldaki dönüşümler, çatışmalar ve çelişkiler neticesinde *de facto* olarak ortadan kalkmışsa da, örneğin Türkiye’de bu sorunun tanınmasının dahi ne kadar uzun zaman aldığı, sorunun derinliğine dair fikir vermektedir.

Devletlerin reddiyesinin ötesine geçip Kürt sorununun ne olduğunu tanımlamak, ölçeğin nereye yerleştirildiğiyle, yani Kürt sorunu tanımlamasının hangi tarihsel ve mekânsal boyutlar içerisinde tahayyül edildiğiyle doğrudan ilgilidir. Bugüne kadar mücadele yürütmüş farklı Kürt siyasal aktörlerine dayanarak, en dar anlamdan en geniş doğru bir perspektif kurarsak Kürt sorununu bir kültürel sorun; bir öz-yönetim sorunu; bir sömürgecilik sorunu; ve kapitalist modernitenin yarattığı bir sorun olarak tanımlamak mümkün. Böylesi bir kategorizasyon yapmak, sorunun her bir tanımlama biçimi en nihayetinde nasıl çözüleceğine dair perspektiflere içkin olduğundan, konu hakkında düşünmeyi fazlasıyla kolaylaştırmaktadır.²

Çok dar bir ölçek kurarak Kürt sorununu, bir kültürü yaşama veya yaşatma sorununa indirgeyip konunun özüne anadilde eğitimi, dili ve kültürü özgürce geliştirme gibi bir perspektif yerleştirmek mümkündür. Bu tanımlama çoğunlukla konunun kimlikle ilgili boyutuna vurgu yapmaktadır. Kürt sorununu bir kendi kendini yönetme sorunu olarak tanımlamak da mümkün. Burada temel belirleyici etmen, Kürtlerin idarelerinin başka halklar adına kurulmuş devletler tarafından

¹ Bu çalışmada Kürt sorunu tabiri tercih edilmekteyken, özellikle barış çalışmaları literatüründe sorunlu bir biçimde ve bir eleştiriye tâbi tutulmadan kullanılan “*Kurdish conflict*” tabirinin doğrudan tercümesi olarak kullanılan “Kürt çatışması”, konunun özünü tanımlamadığı, onun yerine bu sorundan dolayı ortaya çıkan durumu tanımladığı; bununla beraber çatışmanın diğer taraf(lar)ını görünmez kılıp Kürtlüğü sorunlu bir biçimde yeniden inşa ettiği için tercih edilmemektedir.

² Bunun yanı sıra, Kürt sorununu bir demokrasi(sizlik) sorunu olarak tanımlamak mümkündür ancak bu tanımlama sorunun kaynağında yer alan tarihsel etmenlerden ziyade çözüm koşullarına (demokratikleşme) vurgu yaptığı için burada yapılan tanımlamaların içinde sayılmamıştır.

zorla ve şiddetle yürütülmesidir. Kürt sorununu bir sömürgecilik sorunu olarak tanımlayan perspektif, dört devletin birbirinden farklı tarihleri ve yöntemleri olsa da Kürdistan coğrafyasını bir sömürü alanı olarak kurdukları tespitinden hareket etmektedir. Burada temel belirleyen, sadece yönetimin değil aynı zamanda bir bütün olarak doğal kaynakların ve insan gücünün sömürülmesi ve bununla beraber Kürtlüğün asimilasyon vasıtasıyla devletlerce inşa edilmiş merkezî kimliklerin içine zorla dahil edilmesidir. Öz-yönetim ve sömürgecilik tartışmaları çoğunlukla iç içe geçen tartışmalar olsa da ikisi en nihayetinde kendi kaderini tayin hakkı üzerinden kendi kendini yönetme konularına vurgu yapmaktadır. Bu çerçeveyi, tarihsel olarak üç dalga hâlinde örneklerini gördüğümüz küresel sömürgeleştirme (*decolonisation*) süreçlerine paralel olarak okuyabiliriz. Bütün bunlara ek olarak, Kürt siyasal alanı içerisinde hep var olan ve Kürt sorununu en geniş tahlilde kapitalist modernitenin ortaya çıkardığı hegemonik ilişkiler içerisinde tanımlayan enternasyonalist bir perspektifin de altını çizmek gerekir. Bu perspektif, Kürt sorununun özü itibarıyla tek başına bir ulusun kurtuluş mücadelesi olarak ele alınmasının, soruna kaynaklık eden veya devam etmesini sağlayan diğer siyasal, toplumsal, ekonomik, tarihsel ve küresel güç ilişkilerini göz ardı edeceği savından hareket etmektedir. Bundan dolayı bu perspektif, daha detaylı bir okuma gerekliliğini ve sorunun derinliğinin bütün bu ilişkilerin karmaşası içerisinde anlaşılmasını önceleyen bir çerçeve içerisinde çözüm sunmaktadır.

Bu tartışmaya dayanarak bu farklı tanımlamaların hepsini kesen üç temel öğeyi burada saymak, bölgesel düzeydeki Kürt sorununun niteliği açısından bize anlaşılır bir zemin sunacaktır: 1) Kürt sorunu bir kimlik sorunudur: kimlik ve kimlik inşasını mümkün kılan bütün kültürel, tarihsel ve gelecek vizyonuna dair öğelerin tanınmaması ve bu öğelerin yaşamasını mümkün kılacak araçlardan ya tamamen yoksun olunması ya da bu imkânların çok sınırlı olması; 2) Kürt sorunu bir öz-yönetim sorunudur: biçimi, yetkileri, dayandığı tarihsel temeller farklı ve daha derinlikli tartışmalara konu edilebilecek etmenler olmakla beraber en nihayetinde Kürtlerin kendi kendini yönetemiyor olması; 3) Kürt sorunu bir uluslararası tanınma (*recognition*) sorunudur: hem kimliğin hem de öz-yönetimin uluslararası alanda siyaseten ve yasal olarak tanınmamış olması.

Bu sorunu nihayetinde bir kendi kaderini tayin sorunu olarak tanımlamak yanlış olmaz. Ancak kendi kaderini tayin, hem Kürt siyasal aktörleri arasında birçok (bazen çelişen) karşılığı olan bir meseledir hem de Kürtlerin bu hakkını tarihsel olarak reddetmiş devletler açısından temel ve kurucu bir çelişkidir. Ortak bir zemin olarak kendi kaderini tayin hakkı, burada hem devletli hem de devlet-dışı alternatiflere vurgu yapar. Bununla beraber, Kürt sorunu başka birçok ekonomik, toplumsal ve

tarihsel güç ilişkileriyle iç içe geçerek bugüne kadar geldiği için, bu sorunun çözümü bütün bu etmenleri dikkate almak durumundadır. Bu durum Kürt siyasal alanının tarihsel, toplumsal ve siyasal inşasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Kürt siyasal alanı neyi tarifler?

Kürt siyasal alanını en temelde Kürtlerin içinde yaşadıkları coğrafya, tarihsel olarak inşa ettikleri toplumsal ve siyasal yapılar, bu yapıların Kürdistan coğrafyasında siyasal ve kültürel egemenlik kurmuş devletler ve bir bütün olarak hepsinin bölgesel ve küresel jeopolitik, jeoekonomik ve jeososyal bağlantılarının bileşkesi olarak tanımlamak mümkün.³ Aşağıda meydana geliş biçimini detaylandıracağım bu kavramsallaştırma, özünü Kürdistan coğrafyasının tarihsel parçalılığından ve bunun Kürtler üzerine, bölgeye ve küresel jeopolitik süreçlere olan etkisinden almaktadır. Bu kavram en temelde analitik bir gerekçeyle kullanılmakta. Yani, siyasal, tarihsel veya toplumsal bir anlam yüklenilmemektedir.

“Siyasal alan”ı Agnew ve Ferguson ile Mansbach’ın yaptıkları kavramsallaştırmanın bir bileşkesi olarak anlamlandırmak, onu ulus-devletlerle sınırlandırılmış teritoryal (karasal) bağlamından azade kılmak açısından yararlı olacaktır. Agnew (1994), teritoryal ve yapısal kavramsallaştırmaların ötesinde bir “alan”ı (*space*) mekânsal kurguların siyasal-ekonomik süreçler üzerine yarattığı etkiler bağlamında değerlendirir. Ferguson ve Mansbach (2004: 67) ise, (siyasal) “alan”ı farklı siyasal gruplara bağlı kimliklerin ve sadakatlerin dağıtılmasının farklı yolları olarak tanımlamakta ve teritoryallığı de birçok formdan sadece biri olarak görmektedir. Birinci tanımlamada mekânın süreçler üzerine etkisi bağlamında bir vurgu varken ikincisinde kimlik ve aidiyet bağlantısı ile bir grup bilinci vurgusu öne çıkar. Bu ikisinde de “siyasal alan”, ulus-devlet sınırlarının ötesini kapsamaktadır. Bu bağlamda bir siyasal alanı, içinde toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçlerin gerçekleştiği bir saha ve bu süreçlerin inşa ettiği kimlikler ve aidiyetlerin toplamı olarak görmek mümkündür.

Siyasal alanı (primordiyal ulus anlayışında olduğu gibi) zamanla veya (ulus-devlet örneğinde olduğu gibi) mekânla sınırlamak, verili sınırların ötesini etkileyen ve aynı zamanda sınırların ötesinden etkilenen ilişkileri dışarıda bıraktığı için, ilişkilerin, yapıların ve süreçlerin anlaşılmasını imkânsız kılmaktadır. Toplumsal etkileşimleri

³ Bu durum sadece Kürtler için değil hem bölgede yaşayan diğer etnik kimlikler hem de bu kimlikler içinde dahi farklılaşan dini ve mezhepsel aidiyetler için geçerlidir. Kürt siyasal alanını bu geniş, etnisite, din/mezhep ve coğrafya bağlamı içerisinde anlamlandırmak gerekir. Bu alanda en gelişmiş iki haritalandırma için bkz. EK-1 ve EK-2. Ayrıca Kürtçenin lehçelerinin harita üzerindeki dağılımı için bkz. EK-4.

spesifik olarak ulus-devlet sınırlarına hapsederek tartışma, genel sosyal bilimler literatüründe yöntemsel milliyetçilik (*methodological nationalism*) ya da uluslararası ilişkiler literatüründe içsel paralellik (*domestic analogy*) olarak tanımlanan kavramlar kullanılarak yapılır.⁴ Kavram, özü itibarıyla ulus-devletler içerisinde homojen bir toplumsal yapının var sayılmasının ve sosyal (ve hatta doğa) bilimlerin bu alan içerisinde işlemesi pratiği üzerine bina edilmesinin eleştirel tespitini yapar. Ancak ulus-devlet sınırları, siyasal ve bundan dolayı inşa edilmiş suni (*artificial*) bir düzleme tekabül ettikleri için, yöntemsel milliyetçiliğin yarattığı analitik düzlem, toplumsal gerçeklikleri anlamlandırmakta oldukça yetersiz kalmaktadır. Bu da doğal olarak siyasal-jeopolitik süreçlerin hem anlaşılması hem de işleyişi üzerine doğrudan bir etki yapmaktadır. Bu tartışmaya binaen şunu söylemek mümkün: Kürt sorununun en temelde sınır-aşırı (*trans-frontalière*) karakterinden dolayı verili teritoryalite içerisinde anlaşılması mümkün değildir.

Bu çerçeve içerisinde, Kürdistan ya da Kürdistan coğrafyası gibi tanımlamaların yerine Kürt siyasal alanı tabirinin kullanılmasını birkaç boyutta anlamlandırmak mümkündür. En temel sebep aynı zamanda en doğrudan sebeptir: Kürdistan'ın belli bir yönetim biçimine sahip bir devleti ve onun inşa ettiği siyasal, toplumsal ve kültürel pratikleri işaret etmiyor olması gerçekliği. Yani Kürt sorunu bir Kürdistan devletinin içerisiyle ilgili değil, çok geniş alanda yaşayan Kürtlerin yaşadığı kolektif sorunlarla ilgilidir. Buna dayanarak ikinci bir boyut, Kürt sorunu olan devletlerin, milliyetçilik ve ulus-devlet teorilerinin öngördüğü gibi bir homojenizasyonu, başta Kürtlerin tarihsel mücadelesi olmak üzere, farklı kimlik gruplarının direnişi nedeniyle sağlayamamış olmasıdır. Yani Kürt sorunu olan devletler, sırf bu sorunun varlığından dolayı, hem birbirleriyle hem de bölgesel ve küresel güçlerle olan ilişkilerinde ortaya çıkan zorluk ve meydan okumalarla uğraşmak zorundadır. Üçüncü bir boyut ise Kürtler arasında, farklı devletlerde yaşıyor olmalarına rağmen sınırlı da olsa hâlâ bir iç dayanışma duygusunun olmasıdır. Bu iç dayanışma, farklı Kürt siyasal hareketlerinin farklı ideolojik/politik projeksiyonlarına ve birbirleri ile yaşadıkları gerginliklere rağmen sınır-aşırı bir ilişkiler bütünü olarak devam etmekte ve birçok açıdan hem Kürtlerin iç ilişkilerini hem de bölgesel ve küresel güçlerle kurdukları ilişkileri şekillendirmektedir. Bu boyutlar kendi alt dinamikleri de olan bir siyasal etkileşim alanı meydana getirir. Yine bunlara paralel olarak, bu çalışma boyunca Başûr (veya Güney), Bakûr (veya Kuzey) Rojava (veya Batı) ve Rojhilat (veya Doğu) tabirleri sırasıyla Irak, Türkiye, Suriye ve İran'da Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı ve siyaseten Kürt sorununun birinci dereceden etkilediği bölgeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu terminoloji, Kürt

⁴ Yöntemsel milliyetçilik tartışması için bkz. Dumitru, 2014. İçsel paralellik tartışması için bkz. Rosenberg, 2006: 308-9.

siyasal alanının devletlere göre farklılaşan tarihsel, toplumsal, ekonomik ve siyasal dinamiklerini kendi içinde buldukları bağlam içerisinde anlamlandırmak için tercih edilmiştir.

Bozarslan'a (2013: 23) referansla netleştirecek olursak, Kürt sorununun Ortadoğu düzeyindeki bütün yansımalarını ve bütün karmaşıklığını kapsayan "Kürt siyasal alanı" kavramını kullanmak tercih edilebilir. Kürt siyasal alanını Ortadoğu'da kendi iç dinamikleri olan ve bu dinamikler vasıtasıyla bölgenin ve dünyanın geri kalanıyla etkileşim kuran bir alt-sistem olarak kurgulamak, bundan sonra yapılacak tartışmaları daha da anlaşılır kılacaktır.

Kürt siyasal alanının meydana gelişi

Siyasal alanın iki temel bileşenini siyasi coğrafyacılar referansla belirtmiştik. Birincisi mekânın siyasal, ekonomik ve toplumsal süreçler üzerine etkisi; ikincisi ise bu süreçler içerisinde meydana gelen kimlikler, duygulanımlar ve aidiyetler. Kürt siyasal alanında bunların oluşumunu birbiriyle iç içe geçmiş üç boyutuyla okumak mümkün: siyasal sınırlar, zihniyetler ve mücadeleler. Kürtlerin tarihsel olarak yaşadıkları coğrafyada siyasal sınırların mekânın belirleyici etkisini kıramadığı, ancak farklı aidiyetlerine ve parçalı kimliklerine rağmen benzeşen zihniyetlerin birbiriyle çeşitli mücadelelere girmesine meydan verdiğini belirleyerek başlayabiliriz: mekânsal olarak barış içinde bir arada yaşamın zorunluluğu, benzeşen zihniyetler ve bunların birbiriyle olan mücadelesi, nihayetinde sürekli bir tehdit altındadır.

Sınırlar

Tarihsel olarak akrabalık bağlarıyla bağlı olan ve aynı dili konuşuyor ya da aynı kültürü yaşıyor olmanın getirdiği bir iç dayanışmaya sahip bulunan Kürtlerin devlet sınırlarıyla bölünmüş olmasının bir özet tarihi, bugünkü dinamikleri anlamlandırabilmek açısından da önemli bir kaynaktır.⁵ Sınırların inşasını tarihsel olarak iki aşamada ele alabiliriz: imparatorluk ve ulus-devlet sınırları. Bu aynı zamanda Kürt siyasal alanının bugünkü hâliyle konsolide olmasının en belirleyici etkenlerinden birincisidir.

⁵ Tam bu noktada, Anderson'un (1991) ulus inşası için tarif ettiği 'soyut yakınlık'tan (*imagined affinity*) ya da Durkheim'in (2007) modern toplum tanımlamasında kurguladığı 'dayanışma formu'ndan farklı olarak, daha çok etnik aidiyetlerin ve somut kan bağı ve akrabalık ilişkilerinin yarattığı, dalgalar hâlinde birbirine ulaşan bir iç dayanışmanın altını çizmek gerek.

Kürtler uzunca bir süre iki imparatorluğun sınır halkı olarak yaşadı. Kürt nüfusunun arasındaki ilk sınır, Osmanlı ve Safeviler arasındaki sınırdır. Osmanlı ile Safeviler arasında varılan Kasr-ı Şirin (1637) anlaşması neticesinde ortaya çıkan bu sınır çok büyük bir değişiklik geçirmedi. Kürt nüfusun ve tarihsel Kürdistan coğrafyasının çoğunluğu Osmanlı topraklarında kalırken, azımsanmayacak bir nüfus Safevi kontrolünde kaldı. Kürtler bu dönemde her iki imparatorluğun sınır halkları olarak aşiret konfederasyonları hâlinde inşa edilmiş otonom emirlikler (*mîrtî*) vasıtasıyla içinde buldukları imparatorlukların siyasal, askerî ve ekonomik ilişkilerine dahil oldu (McDowall, 1996: 27; van Bruinessen, 1992: 157–161). İmparatorluklar açısından, Kürtlerin yaşadığı bu coğrafya bir yandan güç kullanarak kontrol edilmesi çok zor bir alandı, diğer yandan ise diğer imparatorluğa karşı yarattığı stratejik koruma nedeniyle kaybedilmemesi gereken bir alandı. Bu iki temel sebepten dolayı, bir özerklik formu olarak Kürt aşiret konfederasyonları, imparatorluklar için çok elverişliydi (van Bruinessen, 1992: 174). İmparatorlukların parçası olarak yaşamak, gevşek ve geçişken sınır anlayışından dolayı Kürtler açısından çok büyük bir sorun yaratmıyordu.⁶ Bu gerçekliğin, Kürt siyasal alanının bugün hâlâ hâkim olan iki dinamiğinin kurulmasında doğrudan etkisi vardır. Birincisi, Zağros dağ silsilesinin kuzey bölgelerinde yerleşmiş olmanın Kürtlere ve onların kurdukları siyasal yapılara stratejik savunma avantajı sağlamasıyla ilgilidir. İkincisi ve Kürtler açısından tarihsel ve siyasal bir dezavantaja sebep olan boyutu ise kendi kurdukları yapıların imparatorluklara bağlı olmaları karşılığında edindikleri özerkliğin özellikle ulus-devletlerin inşası aşamasında bağımsızlık mücadelesi yürüten Kürt milliyetçi öncülüklerin önünde bir engel olarak belirmesidir. Bu kısmını aşağıda zihniyetler bağlamında daha geniş bir değerlendirmeye konu edeceğim. Anakronizme düşme riskiyle de olsa, bu tarihsel inşanın bugünkü siyasal şartlarda çeşitli dönüşümler geçirerek hâlâ geçerli olduğunu belirtmek mümkün. Bunun örneklerini özellikle son yirmi yıldaki dönüşümlerin değerlendirileceği bu çalışmanın bundan sonraki iki bölümünde görmek mümkün olacak.

Sınırların konsolidasyonu ve bugünkü anlamlarını kazanmaları ulus-devlet inşası süreçleriyle doğrudan ilişkili. İkinci ve üçüncü dekolonizasyon dalgalarında⁷ siyasal bağımsızlık elde etmiş devletlerle, bu süreçler nihayetinde bir halk olarak statüsü tanınmamış topluluklar arasındaki etkileşim, Ortadoğudaki Kürt sorununun en geniş çerçevesini oluşturuyor. Bir başka deyişle, Kürt siyasal alanının 19. ve 20. yüzyıllar

⁶ İmparatorluklar, gevşek sınırlar ve Ortadoğu üstüne bir tartışma için bkz. Ellis, 2015.

⁷ Tarihsel olarak üç dekolonizasyon dalgasından bahsetmek mümkün: Birincisi 18. yüzyılın sonlarında Amerika kıtasında yaşanmaya başlayan bağımsızlık ilanları, ikincisi Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında çöken Rus, Alman, Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarından koparak gelişen bağımsızlıklar, üçüncüsü ise özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen "üçüncü dünya" bağımsızlıkları (Kennedy, 2016).

boyunca inşasını ve yaşadığı dönüşümleri, küresel çapta bütün dünyayı etkileyen ulus-devlet inşa süreçleri ve onun bu bölgede hâli hazırda var olan toplumsal, siyasal ve ekonomik yapılarla girdiği etkileşim daha anlaşılır kılacaktır. Bu tarihten itibaren artık gevşek sınırlardan değil her geçen gün güçlendirilen ve kontrol altına alınan ulus-devlet sınırlarından bahsetmekteyiz.

Jenerik düzeyde de olsa bugünkü sınırların nasıl oluştuğunu vurgulamak gerekir.⁸ Bugün hâlâ hâkim olan İran ile Irak dahil olmak üzere eski Osmanlı toprakları arasındaki sınır, 19. yüzyılın başında ulus-devlet sınırları olarak konsolide oldu. Türkiye'nin Kürdistan coğrafyasını güneyinde bölen sınırları, bu sınırlar içerisinde kalan Kürtlerin desteğiyle gerçekleşen bağımsızlık mücadelesi sonucunda (Irak ile Musul vilayeti -ve Suriye ile Hatay'ın- belirsizliği dışında) büyük oranda netleşti. Suriye ile Irak arasındaki sınır, Osmanlı'nın Levant'taki topraklarını kötü şöhretli Sykes-Picot anlaşması (1916) ile kendi nüfuz alanları olarak belirleyen Fransa ve İngiltere'nin doğrudan tesiri ile oluştu. Kendi aralarında ve yerel güçlerle girilen mücadeleler neticesinde Fransız ve İngiliz istekleri her ne kadar tam olarak gerçekleşmediyse de, bugün *Rojava* ve *Başûr* diye bilinen alanların bölünmesine bu anlaşma kaynaklık etti.

Bu oluşan sınırlar içerisinde yönetim pratiklerinin merkezileşmesi, devlet şiddeti ve ona karşı tarihsel olarak gelişen toplumsal ve siyasal direniş pratiklerinde de belirleyicidir. Zaten Kaçarların ve Osmanlı'nın son iki yüz yılını kapsayan yönetimi merkezileştirme pratikleri mevcuttu (Matin, 2013). Bu eğilim Osmanlı'da Tanzimat Fermanı (1839), Kaçarlarda ise Anayasal devrim (1906) nihayetinde anayasal monarşi formunu aldı ve Anadolu'da 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve İran'da 1925'te iktidarın bir darbe ile Pehlevi hanedanlığına geçmesiyle seküler ve homojen ulus-devlet yaratma çabaları güçlendi. Benzeri bir merkezileşmeyi sırasıyla İngiltere ve Fransa'nın mandater rejimleri altında olan Irak ve Suriye'de aşamalı olarak kazanılan tam bağımsızlık sürecinde gözlemek mümkün. Bu merkezileşmenin Kürt siyasal alanı açısından doğrudan sonucu, Kürtlerin varlıklarının bu devletler için hem içerden hem de dışardan bir siyasal tehdit olarak görülmesi ve sınırları belirlenmiş alanlarda şiddetin oluşan merkezî gücün elinde meşru bir biçimde kullanılması olmuştur.⁹

⁸ Burada, zaten çoğunlukla bilinen süreçler olduğu için, sadece hatırlatmak ve konunun Kürt siyasal alanının inşasında nasıl bir rol oynadığını ifade etmek yeterli olacaktır.

⁹ Burada özellikle altını çizmemiz gerekir, Kürtlere (ve diğer toplumsal gruplara) yönelik devlet şiddeti siyasi elitler tarafından yönlendirilirken, halklar arasında yer yer çeşitli sorunlar ve çatışmalara rağmen etkileşim ve bir arada yaşama pratiği hep oldu. Bunun yanı sıra, yine vurgulamak gerekir ki, siyasal ve ideolojik bağlamda örneğin Kürt komünistler ya da İslamcılar ile Arap, Türk veya Fars halkları içinden aynı ideolojiyi benimseyenler arasında ortak örgütlenme, ya da dönemsel işbirlikleri hep vardı. Bu çerçevede devletin kurumsallaşmış pratikleriyle diğer toplumsal ve siyasal ilişkiler arasında bir ayrıma gitmek gerekir. Ancak siyaseten yukarıdan ve elit öncülüğünde belirlenen bu durumun zaman içerisinde farklı toplumsal gruplara imtiyaz sağladığı için Kürt karşıtı bir ırkçılığı beslediğinin altını çizmek gerekir. Özellikle bu son noktanın daha detaylı analizi için bkz. Ünlü, 2018.

Sonuç olarak şunu belirtmek mümkün: Tarihsel olarak bütün çelişkilerine rağmen bir arada yaşamı tahrip eden en temel yapı, devletlerin merkezileşmesi pratiklerinin sonucu olarak belirginleşen ulus-devlet sınırlarıdır. Bu sadece Kürtler açısından değil, bölgedeki bütün halklarla ilgili bir durumdur. Devletlerin merkezileşme pratiklerine direniş, hiç bitmeyen (*protracted*) çatışmaların en temel kaynaklarından birisidir. Tarihsel olarak Kürdistan coğrafyası olarak bilinen alanların ulus-devlet sınırlarıyla bölünmesini daha geniş bölgesel ve küresel dönüşümler içerisinde anlamlandırmak gerekir. Bugünkü sınırlar iki aşamada meydana geldi: Birincisi iki imparatorluğun sınır halkı olarak Kürtlerin bölünmesi; ikincisi ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çöken imparatorluklardan sonra gerçekleşen ulus-devletlerin inşası, emperyalist Batılı güçlerin hâkimiyet alanı kurma çabalarına karşı egemen milliyetçiliğe dayalı bir direnişin gelişmesi. Bunun Kürt siyasal alanı açısından ortaya çıkardığı temel sonuç, şiddet tekeli elinde tutan devletlere karşı "asi" ya da "işbirlikçi" olarak hegemonik söylemde yeniden inşa edilen Kürt gerçekliğidir.

Zihniyetler

Milliyetçiliğin doğal ve olması gereken bir toplumsal, siyasal ve ideolojik model olarak, çoğunlukla milliyetçi öncülükler vasıtasıyla Avrupa'dan Ortadoğu'ya ithal edilmesi, Kürt siyasal alanının inşasında rol oynayan ikinci temel faktör olarak anlaşılabilir. Ulus-devletin yapısı ve sınırları bu ithalatın kurumsal iskeletini belirlerken, milliyetçilik ideolojik bir formasyon olarak 17. yüzyıldan bugüne kadar birçok dönüşüm sürecinin temel dinamosu olmuştur. İmparatorluk dönemlerinde ümmet anlayışına bağlı olarak gelişen bir arada yaşama pratikleri, milliyetçiliğin yayılmasıyla yeni parçalılıklar üretti. Buradaki temel mentalite homojen ulus yaratma pratikleri bağlamında o homojenliğin dışında tanımlanan bütün kimliklerin ve aidiyetlerin ya devlet eliyle yok / tehcir edilmesi ya haricileştirilmesi ya da zorla asimile edilmesidir (Conversi, 2007; Miley, 2018).

Burada hangi "muhayyel milliyet" adına hareket ettiklerinden bağımsız olarak, Oryantalist bir devrimci öncülük ve onun inşa ettiği öznellikten bahsetmek gerekir. Bu özneliği, kendi algısının Batı merkezli inşasının farkında olan, ama bunu zorla uygulamakta bir beis görmeyen ve bir devrimle toplumları "çağdaş medeniyetler seviyesine" çıkarma hedefiyle hareket eden bir öznellik olarak okumak, bölgede kurulan milliyetçilikleri anlamada anahtar bir bilgidir. Egemen paradigma olan modernizasyonun etkisiyle, yerel olana dair bütün izlerin yok edilmesi ve jeososyal gerçekliğin siyasal zor yoluyla ileri diye kodlanan formun içine asimile edilmesi pratiği (Maldonado-Torres, 2016: 14), Oryantalize olmuş bir Oryantalist devrimci öncülüğün

icrası olarak öne çıktı.¹⁰ Bir başka deyişle, içselleştirilmiş bir Oryantalizmle hareket eden bu devrimci öncülük için yerel olan, medenileştirilmesi, düzeltilmesi veya yola getirilmesi gereken bir öznelişe işaret etmektedir (Soğuk, 1993).

Bu siyasal icraatların mümkün olması, milliyetçiliklerin ideolojik kaynaklarıyla doğrudan ilgilidir. İmparatorluklardan artakalan çok uluslu toplumsal bir arada yaşama formu, ilerleme ve çağdaşlaşma hedefiyle yukarıdan aşağıya dayatılan bir Batılılaşma ile yüz yüze kaldı. Bu süreçler söz konusu olan dört ülkenin tamamında bir devrimden sonra, ya da eski olan ile arasına net bir çizgi çizen bir kırılma nihayetinde gerçekleşti (Azeez, 2016). Bu kırılmadan sonra, devlet eliyle işletilen dışlayıcı bir milliyetçilik formu hâkim olmaya başladı. Küresel düzeydeki ikinci dekolonizasyon dalgasıyla da bağlantılı olarak, “medeniyet standardı” olarak öngörülen (tam) bağımsızlık, en nihayetinde bir temel ilke olarak yerleşti. Bir başka deyişle, belli boyutları ile Avrupa emperyalizminden kaynaklanan problemlerle baş etmek için, en nihayetinde Avrupa-merkezci bir çözüm olan milliyetçilik ve ulus-devlet göreve çağrıldı.

Bu zihniyetin Kürt siyasal alanına doğrudan tercümesi asimilasyon siyaseti oldu. Bir devletten diğerine farklılaşan pratikler olsa da, Kürtler bu şartlar altında homojen ulusun içerisine medenileştirilerek dahil edilmesi gereken bir grup olarak kodlandı. Asimilasyon siyasetinin en temel dinamiği, Kürtlüğün farklı bir grup olmadığı esasına dayanır. Türkiye ve İran’da uygulanan bu siyaset kapsamında, Kürtlerin sırasıyla Türk ve Aryen oldukları varsayımı zorla hayata geçirildi. Türkiye’de bu siyaset 2000’li yıllara kadar doğrudan Kürtlerin varlığının inkârı üzerine kuruldu ancak yıllara yayılan ve birçok boyutu olan mücadeleler ve bedeller nihayetinde bu durum siyaseten devam ettiremedi. İran’da ise Kürt inkârı siyaseti yerine Kürtlerin Aryen ırkından sayılması ve bu bağlamda İran’a asimilasyonu hedeflendi.¹¹ Kürt dili yasaklanmamışken, o dilde eğitim ya da Kürt halkının hakları için siyasi bir aktivitenin yapılmasına idama varan büyük cezalar verildi. Aynı siyaset Irak’ta grup olarak Kürtlerin Arap ulusuna dahil edilmesi, yani kaderi bir Arap devletine bağlı olan her grubun (Kürt, Ermeni veya siyah) Arap sayılması temelinde icra edildi (Bozarslan, 1997: 49). Suriye’deki devlet

¹⁰ Özünde tarihsel bir haklılığa işaret eden bu postkolonyal argümanın, Türkiye’de AKP hükümetinin söyleminde ve kısmen de İran ve Arap dünyasında epey sorunlu bir politik düzleme tekabül ettiğinin altını çizmek gerekir. Bu üçünde (ve devlet eleştirisinden azade kurgulanan diğer bütün postkolonyal söylemlerde) ortak olan nokta, egemen güçlerle girilen mücadelelerin kendi hegemonyalarını oluşturmak hayaliyle yapıldığı ve bu bağlamda kendi siyasal ve toplumsal zeminlerinde oluşturdukları mağduriyetleri ve hiyerarşik tahakküm ilişkilerini görmezden geliyor olmalarıdır. Yani bu tarihsel haklılık çeşitli tahakküm kurma hedeflerine cevaben, işlevsel olarak kurgulanmakta ve işletilmektedir. Erdoğan’ın BM Güvenlik Konseyi’ne referansla sıkça dile getirdiği “Dünya beşten büyüktür” söylemi ya da İran’da rejimin büyük Aryen ırkı söylemi buna örnek olarak verilebilir.

¹¹ “İran”ın kelime anlamının “Aryenlerin ülkesi” olması bu noktada öğreticidir.

pratiği ise Kürtlerin haricileştirilmesi esasına dayanır. Bu esasın siyasal pratiklere tercümesi, 300 bin civarında Kürt'ün vatandaşlığının düşürülmesi ve Kürtlerin tarihsel olarak yaşadığı coğrafyaya Arap nüfusun iskânı, yani Arap kemeri olarak bilinen alanların inşası gibi pratikler şeklinde olmuştur (Tejel, 2009: 51).

Aynı modernist zihniyetin 21. yüzyılda gerçekleşecek olan siyasal mücadelelere miras bıraktığı ve imparatorluk döneminde oluşan siyasal başka yapıları da vurgulamak gerekir. Bunlardan birincisi, son yirmi yıla doğrudan damgasını vuracak olan, ama esas inşası bu yukarıdan dayatmacı modernizasyona bir direniş biçimi olarak gelişen siyasal İslam'dır. Bu süreçlerde, demokratik bir cumhuriyet kurmanın ön koşulu sayılabilecek bir sekülerlik yerine devlet eliyle sorunlu bir laiklik inşa edildi. Bu tepeden inme laiklik formu en net biçimde Türkiye ve İran'da gözleniyor, aynı siyaseti bütün Ortadoğu'da 1970'li yıllara kadar gözlemleyebiliriz.¹² Örneğin bir modernizasyon doktrini olarak yazılmış Atatürk ilkeleri çok rahatlıkla Mısır'da Nasır ya da İran'da Rıza Şah tarafından yazılmış olabilirdi; zira aynı ruhu yansıtıyorlar (Richards vd., 2008: 465). Bu durum, tarikat ve cemaat bağlantılarıyla toplumsal kılcal damarlara işlemiş dinî yapıların devlet cendereleri içine alınması ile sonuçlandı. Zorla işletilen laiklik, siyasal İslam'ın inşasına etki eden en temel etmenlerden biridir. Soğuk Savaş döneminde Sovyetleri çevreleme hedefiyle yapılan NATO desteği, siyasal İslam'ın palazlanmasını sağlarken, sonrasında en başta ABD tarafından bölgeye yapılan diğer müdahaleler ve yaptırımlar bu güçlerin radikalleşmesi ve cihatçılışmasıyla sonuçlandı (Matin, 2018).

En geniş anlamda İslami referanslarla yapılan siyasetin Kürt siyasal alanına hem doğrudan hem de dolaylı etkilerinden bahsetmek mümkün. Birincisi, 1970'lere kadar sola daha yakın ve ulusal kurtuluşçu eğilimlerle hareket eden özellikle PDK eksenli Kürt siyasal yapıların, 1980'lerden itibaren gelenekçi ve İslami referansları artırmasıdır (Bozarlan, 2003). İkincisi, dinî hassasiyetleriyle siyasal söylemlere angaje olan ama Kürt kimliğine vurgu yapan bir toplumsal kesimin varlığıdır. Bu, Türkiye'deki gibi İslami referanslarla siyaset yapan partilere bir destek ürettiği gibi, Irak'ta doğrudan siyasi partilerin kurulmasını da mümkün kılmıştır. Üçüncüsü, dinciliğin mezhepsel boyutunun da Kürt siyasal alanındaki dönüşümlere doğrudan etkisidir. Burada en temel belirleyici dinamik, çoğunluk olan Kürt Sünni nüfusun çizdiği kültürel kodlar içerisine sıkışan Kürt siyasal hareketlerinin, dinî veya mezhepsel azınlık olan Şii, Alevi ve Êzîdîleri siyaseten dışlayan bir yapı oluşturmasıdır.¹³ Bu

¹² Körfez'deki hanedanlıklar her ne kadar gelenekselciliğe dayalı bir modernizasyon hattı kurmuş olsalar bile, buralarda laiklik temel bir prensip olmadı hiçbir zaman.

¹³ Kürt siyasal alanındaki dinî ve mezhepsel dağılım üzerine detaylı bir haritalandırma için bkz. EK-3.

durum, Kürt hareketlerinin kapsayıcılığını ve genişlemesini de etkilemektedir.¹⁴ Buna İranda geleneksel olarak Sünni ve Soranlara dayanan Kürt ulusal kurtuluş hareketlerinin Şii Kürtleri ikna edememiş olması durumunu veya Türkiye'de Kürt Alevilerin belli bir kısmının, hafızalarında ciddi yeri olan ve başta Kürt Sünni zihniyetten gelen İslamcı baskılara karşı konumlandıkları Kemalist laikliğin siyasal söylemlerine angaje olmalarını örnek gösterebiliriz. Son olarak bu çalışmanın son iki bölümünde daha detaylı tartışılacak olan, cihatçılığa karşı savaşan Kürt imajının Kürt siyasal alanının dönüşümündeki doğrudan etkilerinin altını çizmek gerekir.

Zihniyetler tartışması içerisinde, Kürt siyasal alanının dönüşümünün bir başka toplumsal dinamiği olan aşiretçiliği vurgulamak gerekir. Aşiretler tarihsel olarak Kürtlüğün yok olmasını sağlayan toplumsal yapılardan biriyken, modernizasyon zihniyetiyle girdiği etkileşimler nihayetinde ortaya çıkan hibrit yapı onu hegemonik tasavvurlar açısından kullanışlı bir forma sokmaktadır (van Bruinessen, 2019). Kürtlerin ulus inşa etme süreçleri bir taraftan aşağıda tartışılacağı gibi milliyetçilik temelli güç mücadelelerinde başarısız oldu. Ama diğer taraftan kendilerine sınırlı egemenlik alanları inşa etmiş sınırlı sayıda aşiretin farklı güç merkezleriyle kurdukları ilişkiler, bugün Kürtler arası siyasal gerilimlerin en temel mikro kaynaklarından da biri oldu. Kürt siyasal alanının inşasında bu tepeden inme modernist zihniyetin ve bunun oluşturduğu siyasal özelliklerin temel bir rolü var. Ancak altını tekrar çizmek gerekir ki bu anlayış sadece Türklerin, Farsların ya da Arapların değil aynı zamanda Kürtlerin de siyasal elitler düzeyinde içinden geçtiği ve bugünkü şartları belirleyen bir süreç. Barış içinde bir arada yaşamın önündeki başka büyük bir engeli homojenizasyona dayalı modernist zihniyette aramak yanlış olmaz. Bu, merkezîleşen devletin en temel yöntemi. Ancak tarihsel olarak Kürt siyasal aktörleri de -dönemsel kabul ve kapsayıcılığa ve söylemsel açıklığa rağmen- bu homojenizasyon pratiklerinden azade değil.

Yerel Mücadeleler

Osmanlı'nın son iki yüz yılına hâkim olan modernizasyon süreci, yukarıda kısmen tartışıldığı gibi sadece Türk, Arap, Ermeni, Yunan ve diğer halkların değil aynı zamanda Kürtlerin de içinde yer aldığı bir süreç. Yani Kürtler de imparatorluklardan ulus-devletlere geçişin yaşandığı dönemde Kürt milliyetçiliğine dayalı bir hareketlilik içindeydi (van Bruinessen, 1992: 229). Hroch'a (1985) referansla değerlendirecek olursak, milliyetçi mobilizasyonun A aşamasında Kürt milliyetçi öncüleri bir fikir olarak

¹⁴ Bunun en büyük istisnası bütün bu çalışma boyunca tartışılacağı gibi, demokratik konfederal anlayışın geliştirdiği ideolojik açıklıktır.

Kürtlüğü kavramsallaştırdılar. Ancak temel sorun B aşamasında, yani bunu halka yayma aşamasında gerçekleşti. Bundan dolayı da C aşaması, yani geniş kitlelere yayılarak bir milliyetçi hareket kurma, bu aşamada başarısız oldu. Bunun günümüzde ne kadar kurulmuş olduğu hâlâ bir tartışma konusu.

Böylesi bir durumun mümkün olması, iki temel ilişki-çelişki dengesi ile açıklanabilir. Birincisi, şehirli ve modernleşmeci Kürt önde gelenleri ile yerelde hâkim olan geleneksel siyasal ve toplumsal yapıları ağır basan aşiret ağaları ve şeyhler arasındaki çelişkiler. İkincisi ise, yine aynı dönemde bu siyasal ve toplumsal elit tabakanın birbirleriyle ve farklı güç merkezleriyle olan ilişkileri.

Bu bağlamda Kürt sorununun tarihsel kökenlerini yukarıda kısmen tartışılan imparatorlukların merkezileşme eğilimlerinde aramak yanlış olmaz. Kolonizasyon ve emperyal pratikler sonucunda içeride zenginleşen, bununla beraber de küresel anlamda hegemonik bir güç olmaya başlayan Avrupa'daki devletlere karşı gittikçe zayıflayan Osmanlı ve Kaçarların ortak refleksi defansif modernleşmeydi (Anievas ve Nişancıoğlu, 2015). Buna göre merkezi güçlendirmeye, rekabet kapasitesini artırmak için orduyu yenilemeye ve Avrupalı güçlerle bu bağlamda ilişki geliştirmeye başlayan imparatorluklar, önceki yüzyıllardan devrıldıkları yönetim biçimlerini merkezileştirme adımları atmaya başladılar. Bu sürecin doğrudan sonuçlarından birisi, Kürtlerin bir otonomi formu olan mirlikler içinde örgütlenmiş siyasal yapılanmasını bozmasıydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında daha önceden zaten birbirleriyle sorunlu bir ilişkileri olan Botan ve Baban mirlikleri, imparatorlukların merkezileşme siyasetinin doğrudan bir sonucu olarak parçalandılar (Bozarıslan, 2013a; Matin, 2013). Mirlikler direnişlerine rağmen dönüşen süreçlere karşı zayıf kaldılar. Ortaya çıkan bu ilk mücadeleli Kürt siyasal alanını kuran mücadele olarak tanımlamak yanlış olmaz.

Mirliklerin güç merkezleriyle Kürt halkı arasında oynadığı önemli rol, bunlar dağılınca bir güç boşluğuna neden oldu ve bu boşluğu Kürdistan'daki ağalar ve şeyhler doldurmaya başladı. Çeşitli güç merkezleri (bunları Osmanlı ve bölgede egemenlik kurmaya çalışan emperyalist güçler olarak tanımlayabiliriz) Kürt ağalar ve şeyhler arasındaki bölünmeleri onlara karşı, belli bir böl-yönet siyaseti hedefiyle kullandı. Buna paralel olarak, Osmanlı'nın merkezinde çeşitli yönetsel, askerî ve bürokratik kademelerde görevlendirilmiş Kürt beyleri de, Osmanlı'da yaşayan diğer halkların öncüleri gibi bir milliyetçi ajanda gütmeye başladı. Ancak bu beylerin Kürdistan'daki toplumla ilişkisi oldukça sınırlıydı. Bu ikili dinamik içerisinde yereldeki ağalar ve şeyhler daha çok Osmanlı'dan, yani ümmetten ve imparatorluktan yana bir tavır takınırken şehirlerdeki beyler zaman içerisinde kendi milliyetçi çizgilerini çizmeye çalıştıkları hâlde yereldeki Kürtlerle ilişkileri sınırlı olduğu için bu çabalarını

kitleselleştiremediler (Bajalan, 2016; Özoğlu, 2001). Her ne kadar merkezi bir etmen olsa da aslında bu bölünme, Kürt milliyetçiliğinin inşa edilmesinin önündeki tek etmen değildir. Bu bölünmenin özellikle bugüne olan etkileri, zaman içerisinde Kürtler arasında ortaya çıkan diğer modern bölünmelerle de birleşerek Kürt siyasal alanının inşasında ve devamlılığında önemli bir rol oynamıştır.

Kürt siyasal alanı ulus-devlet sınırlarıyla bölündükten sonra farklılaşan ve gittikçe ayrıksılaşan bir mücadele geleneğini, bütün 20. yüzyıl boyunca gözlemlemek mümkün. Burada Kürt siyasal aktörleri açısından temel dinamiği iki farklı hatta sık sık kesişen mücadelelerden bahsedilebilir. Bir taraftan Rojhilat ve Başûr'un diğer taraftan Bakûr ve Rojava'nın ortaklaşan mücadele gelenekleri, bugünkü siyasal hatlara da büyük oranda kaynaklık eder. Bunun en net anlaşılacağı örnekler Mahabad Cumhuriyeti ve Xoybûn örgütlenmesidir. İran'da, başta Simko isyanı olmak üzere 1920'lerde gerçekleşen aşiret temelli Kürt isyanları sonuç vermese de, 1941'de Sovyetlerin İran'ın kuzeyini işgalinden sonra bir jeopolitik imkân oluştu. Qazi Mihemed öncülüğünde bu tarihten itibaren Kürt halk hükümetinin yönettiği Mahabad ve çevresi, 1945'te bağımsızlığını ilan etti. Ancak başını İngiltere ve ABD'nin çektiği Sovyetlere yönelik İran'dan çekilme baskısı nihayetinde 1946'da bir yıldan az bir süre bir cumhuriyet olarak yaşayan Mahabad da dağıldı. Dağılmanın esas sebeplerinden birisi, aslında dönüşen süreçleri okuyan aşiretlerin Qazî'ye olan desteklerini çekmeleri ve bunun nihayetinde İran askerine direnişin bir katliamla sonuçlanması ihtimaliydi (Eagleton, 1963). Bu dönemde Mahabad Cumhuriyeti'nin ordu komutanı olarak burada bulunan Mele Mistefa Barzani, Mahabad dağıldıktan önce Irak PDK'sinin kuruluşunu da ilan etmişti. Barzani, Mahabad dağıldıktan sonra komutasındaki güçler ile, İran askerlerine de direnerek Sovyet topraklarına geçmeyi başardı. Bu tarihten itibaren aslında bu iki yapı arasındaki ilişki, iç ihanetler ve ortaklıklarla bugüne kadar geldi. Bugün PDK-İran ve Komala'nın farklı fraksiyonlarının Güney Kürdistan'daki kamplarda yerleşik olmasının tarihsel kökenleri bu döneme kadar uzanır.

Xoybûn ise Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleşen Şêx Seîd isyanından sonra Rojava'ya oradan da Şam'a geçen bir grup Kürt ileri geleninin kurduğu ve Ağrı isyanına liderlik eden yapıdır. Ancak Ağrı isyanı, büyük bir devlet şiddeti ve en nihayetinde Zilan katliamı olarak tarihe geçecek sivil katliam ile bastırıldı. 1937-38 yıllarında, Dersim'de bölgenin Alevi Kürt kimliğini dönüştürmeyi hedefleyen ve devlet söyleminde bölgeyi "medenileştirme" ve "geliştirme" olarak yansımasını bulan merkezi devlet siyasetine karşı bir isyan gelişti. Bu isyan da, sonrasında Dersim katliamı (ya da soykırımı) olarak tanımlanacak olan çok büyük bir devlet şiddetiyle sonlandırıldı. Bu tarihten sonra Türkiye sınırları içerisinde 1950'li yıllara kadar bir kıpırdanma olmadı, Kürt siyasi talepleri bağlamında atılan her adım çok büyük bir

devlet şiddetiyle bastırıldı. 1950'lerden itibaren örgütlenmesini Türkiye'deki kısmi politik açıklığın mümkün kılmasıyla ilerleten hareket, en temelde aydın ve ileri gelenlere dayanarak gelişti. 1960'larla beraber özellikle TİP içerisinde ve çevresinde örgütlenen Kürt hareketi, 1970'lerle beraber silahlı mücadele hedefiyle hareket eden gençlerin öncülüğünde giderek radikalleşti. Türkiye'de 1980 darbesinden hemen önce ve sonra içerisinde Kürt hareketlerinin de olduğu örgütler Bekaadaki FKÖ kamplarına gittiler. Bunlardan biri olan PKK, bu dönemden itibaren Rojava'daki Kürt bölgeleriyle doğrudan bir etkileşim içerisinde örgütlenme çalışması da yürüttü. Zaten tarihsel ve kültürel bir yakınlığın bulunduğu Rojava ile Bakûr arasındaki siyasi ilişkiler, daha organik ilerledi.

Ancak bunun ötesinde dört parçanın siyasi aktörleri arasındaki ilişki hep var oldu. Yani Rojava ve Bakûr ile Rojhilat ve Başûr arasındaki ilişkiler birbirini dışlamıyordu. Kürt siyasi mücadelesi 1980'lere kadar nispeten sol eğilimli bir ulusal kurtuluş hareketi olarak devam etti. Özellikle Rojhilat ve Kuzey'deki mücadele hattı bu çerçevede gelişti. Ancak 1975'ten sonra Güney'de dönüşecek olan Kürt hareketi, temelde pragmatik sebeplerle gittikçe muhafazakârlaşan bir çizgi tutturacaktı (Bozarslan, 1997: 122-130). Sonraki bölümde biraz daha detaylı tartışılacak olan 1990'lı ve 2000'li yıllarda Kürt siyasi alanında gerçekleşen ideolojik-politik çatallanmanın kökeninde bu dönemde gelişen dinamikler yatmakta.¹⁵ Aslında bundan sonra beliren mücadele geleneğindeki bu çatallanmaların her ikisi de Sovyetlerin eleştirisi üzerine kuruluydu: geleneksel Kürt milliyetçiliğinin eleştirisi daha çok pragmatik sebeplere dayanırken, diğeri reel sosyalizmin enternasyonalist eleştirisi üzerinden yeni bir ideolojik ve politik örgütlenme hattı çizme hedefliydi.

Kürt siyasi alanının ortaya çıkışında belirleyici olan ve bu bölümde tarihsel inşasıyla beraber tartışılan bu üç belirleyici süreç için -sınırlar, zihniyetler ve mücadeleler- sonuç olarak şunu söylemek mümkün: Farklı kimlik oluşumlarını ve siyasi sınırlarla sınırlanamayan aidiyetleri bölgesel zihniyetler ve yerel mücadeleler bağlamında ele almak gerekliliği günümüz şartlarında yapılacak her türlü barış tartışması için olmazsa olmaz bir önem taşımaktadır. Barış içinde bir arada yaşamın önündeki engellerin başında burada özetlemeye çalıştığım sınırlar, zihniyetler ve mücadele etme biçimleri gelir. Özellikle bir bütün olarak Ortadoğu'nun ve özelde de Kürt siyasi alanının son yirmi yılda içinden geçtiği dönüşümleri anlamlandırmak, oluşumunu

¹⁵ Bundan sonraki bölümlerde de sıkça kullanacağım "ideolojik-politik dönüşüm", kesin bir ideolojik hattın koşulsuz uygulanması gibi bir mutlakiyet zemininden ziyade, siyasi süreçler içerisinde dönüşen nihai kurtuluş tahayyülünün dönemsel temsiliyetleri ile ilgilidir. Bu tanımlama örgütsel pragmatizmden "hedefe giden her yol mübahdır" düsturunun farklı kullanılış biçimlerine kadar birçok duruşu kapsadığı için, Kürt siyasi aktörlerinin geçirdiği dönüşümün sadece ideolojik ya da sadece politik bir zemine indirgenmesinin önüne geçebilir.

mümkün kılan bu tarihsel-sosyolojik dinamikleri anlamlandırmaktan geçiyor. Bir diğer deyişle, barış içinde bir arada yaşamı anlamlandırmak hedefiyle Avrupa-merkezci siyasal aktör analizlerinin ötesinde bir analitik perspektif kurmak, jeopolitik düzeyde gerçekleşmekte olan dönüşümleri tarihsel, toplumsal ve küresel boyutlarıyla beraber tartışmayı gerektirir. Şimdiye dek kurduğumuz tarihsel-sosyolojik arka planın jeopolitik dinamiklere nasıl tercüme edilebileceğini bundan sonraki bölümde tartışacağız.

Kürt siyasal alanının temel toplumsal ve jeopolitik dinamikleri

Yukarıda anlatılan tarihsel sürecin ortaya çıkardığı ve Kürt siyasal alanının kaynağında yer alan temel çelişkiyi şöyle ifade etmek mümkün: Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkını sağlama mücadelesine karşı devletlerin kendi bekaları için bunu bastırma mücadelesi. Bununla beraber, Kürt sorununa bölgesel düzeyde değil de tek tek ülkelerde çözüm aranması, bunun sadece o ülkelerin iç sorunuymuş gibi ele alınması, çözümsüzlüğü yeniden üretmektedir. Bunun kaynağında bir ulus-devletler dünyasında ulusal egemenlik ilkesi üzerine inşa edilmiş bir meşruiyet zemini bulunur. Bu kurucu çelişki, hem Kürt siyasal ve toplumsal aktörleri için, hem Kürdistan coğrafyasında kurulmuş devletler için hem de bölgesel ve küresel jeopolitik dönüşümler açısından birçok çatışma dinamiği üretir. Bu dinamikler, hem Kürtlerin iç barışını hem de siyasal aktörlerin ilgili devletlerle olan barışma koşullarını belirleyen en temel faktörlerdir.

Kürt siyasal aktörleri açısından

Kürt siyasal ve toplumsal aktörleri açısından en temel ögeyi, direniş-asimilasyon denklemi içerisinde tanımlamak mümkün. Yukarıda tartışıldığı gibi, kendileri de zamanında kendi kaderini tayin hakkı kapsamında bir mücadele yürütmüş dört devletin ortaklaştığı en temel noktalardan biri, Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkını reddetmektir. Kürt siyasal ve toplumsal aktörleri açısından bu, iki türlü cevaplanabilir. Birincisi hiçbir şey yapmamak. Bunun doğal sonucu devlet kaynaklı büyük bir ulus anlatısı ve onun doğurduğu kimlik içerisinde erimektir. İkinci seçenek ise siyasal veya toplumsal bir direniş ve sonuçta kendi kaderini tayin hakkını bir biçimde sağlamaktır. Bu alternatifin doğal sonucu ise her şekilde içinde bulunduğu devletle karşı karşıya gelmek anlamına gelir. Bu iki boyutlu cenderenin meydana getirdiği dinamiği, Kürt siyasal alanının tamamında gözlemlemek mümkün.

Kürt siyasal aktörleri açısından bir başka önemli jeopolitik konu (veya zayıflık) ise “ulusal birliği sağlayamama” tartışmasıdır. Bunun kaynağına bir zihinsel parçalanmayı yerleştirmek uygun olacaktır. Yukarıda tartışıldığı gibi, Kürtler onları bölen sınırlar konsolide olmadan önce ulusal kimlik bilincini tam oturtamadığı için ulusal bir duygulanım yaratamadılar. Bunu, zamanla içinde buldukları devletin diğer halklarıyla sosyalizasyon yaşıyor olmaları, ticaretini, eğitimini, siyasi direnişini ve diğer bütün alışverişlerini bu devletin sınırları içerisinde gerçekleştiriyor olmaları gerçeği destekledi ve devamlı kıldı. Bu durumun Kürt siyasal alanı açısından doğrudan sonucu, Kürdistan’ın her bölgesinin Kürt sorununu kendi sorunu olarak tanımlıyor olması ve nihayetinde çözüm perspektifini de içinde bulunduğu parçadan doğru kuruyor olmasıdır. Bu şartlar altında inşa olan kolektif hafıza, ilgili bölgenin kendi tarihine referans vererek büyüdü ve ulusal duygulanımlar uzunca bir süre kendi bölgeleriyle sınırlı kaldı (Vali, 1998).

Böylesi bir arka plana dayanarak hareket eden ulusal kurtuluş hareketlerinde çözüm perspektifi, teorik olarak bütün Kürdistan’ı hedefliyor olsa bile, pratikte çoğunlukla kendi içinde buldukları bölgenin sorunlarını önceleme şeklinde gelişti. Bu durum, Kürt sorununa bölge düzeyinde bir çözüm aranması gerektiği gerçekliğini perdeleyen, Kürt sorununu tek tek devletlerin içine hapsedip devlet-merkezliliği yeniden üreten ve bir siyasal aktörün bir parçanın sorununu öncelemesi nedeniyle zaman zaman diğer parçalardaki Kürt hareketleriyle karşı karşıya gelmesini koşullayan jeopolitik dinamikler üretti.

Aslında Kürt örgütleri arasında siyasi anlaşmalar ve toplumsal ortak duygulanımlar hep var oldu. Siyaseten, örneğin PKK’nin Kandil bölgesine yerleşmesinin önünü açan Öcalan ile Barzani arasındaki anlaşmadır. (Başka dinamiklerle de bağlantılı olarak) PDK-İran ve Komala’nın hâlâ Irak Kürdistan bölgesel yönetiminin hâkimiyetindeki topraklarda kamp kurmuş olmaları başka bir örnek olarak verilebilir. Bunların yanı sıra, toplumsal düzeyde Saddam Hüseyin’in soykırım kampanyası olarak Enfal veya bütün Kürtleri etkileyen DAİŞ’e karşı Kobanê direnişi gibi olaylar da toplumsal düzeyde ortak duygulanımlara örnek gösterilebilir (Güneş, 2019: 10). Ancak ulusal bir örgütlenmeyi hedefleyen çeşitli çabalar ve bu çabaların belirli bir tarihi olsa da (bkz. Bajalan, 2009) bu parçalılık, siyaseten kullanılmaya veya araçsallaştırmaya fazlasıyla açık bir zemin yaratmıştır. Bu noktayı küresel ve bölgesel jeopolitika tartışması içerisinde biraz daha açacağım.

Devletler açısından

Kürt siyasal alanının asimile edemediği bir Kürt nüfusu barındıran devletlerin iç siyasetleri açısından en temel dinamik, kendi içlerindeki farklılıkları kendi beka sorunlarıyla ve koşulsuz (ulusal) egemenlik arayışlarıyla bağlantılı olarak sorunsallaştıran siyaset anlayışı. Bu durumun aslında bu devletleri, Kürtlerin direnişleriyle beraber ele alındığında, kuruluşlarından beri uğraşmak zorunda olacakları bir çatışma dinamiğiyle yüz yüze bıraktığı görülür.

Kürt siyasal alanı içerisinde bu devletlerin birbirlerine karşı aldıkları pozisyonlar, bölgesel jeopolitik denklemler açısından da bir dinamik barındırır. Kürt sorunu olan devletlerden herhangi birisinde Kürtlerin hakları veya bir kimlik grubu olarak statüleri bağlamında herhangi bir iyileşmenin, dönüşümün veya değişimin olması, diğerlerinin kendi Kürt sorunlarından kaynaklı bir teyakkuz hâlinde olmasına ve bundan dolayı doğrudan veya dolaylı bir biçimde müdahale etmelerine zemin yaratır (Bozarslan, 1997: 45 vd.). Bu da herhangi bir parçada Kürtlere dair olumlu gelişmelerin önüne set çekmeye çalışan bir pratik doğurur. Bunun en somut örneklerine 21. yüzyılda bolca şahit olduk. Örneğin Irak Kürdistan bölgesel yönetiminin bağımsızlık referandumuna İran ile Türkiye'nin neredeyse koordineli karşı çıkışı, ya da Rojava'ya Türkiye askerinin zorla defalarca girmiş olması bu dinamiği örneklemektedir.

Bununla beraber okunabilecek ikinci bir dinamik ise, kendisine ait bir Kürt sorunu olan devletlerin diğer ülkelerdeki Kürt sorununu jeopolitik çıkarları bağlamında diğer devletlere karşı kullanabilmeleridir. Bu durum, içinde bulunduğu coğrafyanın çelişkilerinden yararlanarak kendi ajandasını ilerletme hedefi içerisindeki Kürt siyasal ve askerî aktörlerin çıkarına işleyebilir. Bunun en somut örnekleri arasında, Hafız Esad'ın *El Muhabarat* üzerinden Öcalan ile kurduğu ve Türkiye'nin çeşitli bölgesel çıkarlarına ve hedeflerine set çekme hedefiyle geliştirdiği ilişki gösterilebilir. Son olarak söz edebileceğimiz dinamik ise, Kürt siyasal alanı içerisinde belirli bir egemenlik arayışı içindeki hem bölgesel hem de küresel güçlerin kendilerinden daha zayıf olan aktörlerin ya iç işlerine müdahale ya da o aktörleri araçsallaştırma çabalarıdır. Benzeri dinamiklerle hem Kürt siyasal aktörleri hem de bölgesel devletler yüz yüze kalmaktadır. Bu bağlamda devletler, karşılarında mücadele ettikleri Kürt siyasal aktörlerini sıkça emperyalizme ya da dış güçlere oyuncak olmakla suçlamaktadır.

Küresel jeopolitik mücadeleler açısından

Kürdistan coğrafyası hem tarihsel olarak hem de aktüel şartlar altında birçok jeopolitik ve jeososyal kamplaşmanın tam orta yerinde tampon bölge olarak yer alır. Tarihsel olarak yukarıda tartışıldığı gibi iki imparatorluğun sınır halkı olmaları, ya da sonrasında İngiliz ve Fransızların nüfuz oluşturmak istedikleri alanların merkezinde yer alıyor olmaları, bugüne etkisi olan uzun erimli durumlardır. Soğuk Savaş döneminde kuzeyde (devrim öncesi) İran ve Türkiye vasıtasıyla NATO ve güneyde daha çok Sovyetlere yakın olan Suriye ve Irak bağlamında Varşova Paktı'nın arasında kalan bir Kürdistan coğrafyasından bahsedebiliriz. Bunun dışında çoğunluğu Arap olan Kürdistan coğrafyasının güneyi ile çoğunluğu Türk ve Fars olan kuzeyi arasında kalma durumu var (Ünver, 2016). Aktüel şartlar altında da Kürt siyasal alanı Rusya ile Batı'nın Ortadoğu'daki jeopolitik karşılaşma alanlarından birisidir. Kürdistan siyasal alanı analizlerinde zaten parçalı olan Kürt coğrafyası ve zihniyetlerle beraber, bu jeopolitik ve jeososyal tampon bölge konumunun da dikkate alınması gerekir.

Küresel jeopolitik dizilimler açısından değerlendirilebilecek temel dinamik, Kürtler ve içinde yaşadıkları devletler açısından iki farklı değerlendirmeye tâbi tutulabilir. Kürtler açısından, zayıf olan Kürt siyasal hareketleri bölge dışı emperyalist güçlerin araçsallaştırma çabalarına ve pratiklerine tarih boyunca maruz kalmıştır (Matin, 2020). Bunun en son örneği, ABD'nin DAİŞ karşısında (sonradan başka birliklerin de dahil olmasıyla QSD olarak isimlendirilen) YPG ve YPJ güçlerine verdiği destek ve DAİŞ'in teritoryal varlığı ortadan kalkınca onları Türkiye ordusunun müdahalelerine açık bir hâlde terk etmesinde görülebilir.¹⁶

Bunun yanı sıra küresel güçler, Kürt siyasal alanında devletlerin Kürt sorunundan kaynaklı zaafalarını kullanarak bölgesel düzeyde kendi çıkarlarını ilerletmenin yolunu hep aramıştır. Örneğin Saddam Hüseyin en temelde ABD desteğiyle bu kadar büyüdüğü ve Enfal kampanyası ile Halepçe katliamına sessiz kaldığı hâlde (Chomsky, 2003), Kürt nüfusa yapılanlar Irak'a 2003'te yapılan müdahalenin kozmopolitan insan hakları çerçevesinde sunulan gerekçelerinden birisi olmuştur (Çubukçu, 2011).

Sonuç olarak şunu belirtmek mümkün: Kürt siyasal alanında, Kürtlerin diğer halklarla beraber barış içinde yaşaması en temelde asimilasyona ve inkâra karşı direniş dinamiğiyle bağlantılı. Bu dinamik hem Kürtlerin iç barışını, hem bölgesel

¹⁶ Burada vurgu ABD'nin niyeti ile ilgilidir. Yoksa YPG ve YPJ güçlerinin kendi bölgelerini savunma açısından giriştikleri mücadele, zaten kendi başına başka bir düzlem ve analiz düzeyini gerektirir.

jeopolitik süreçleri hem de küresel hegemonik yapılarla etkileşimi doğrudan belirliyor.

21. yüzyıla başlarken Kürt siyasal aktörleri

Şimdiye kadar yapılan analizlerin temel hedefi, girişte de belirtildiği gibi, 21. yüzyılda ortaya çıkan tarihsel dönüşümleri anlamlandırma ve bu analizlere dayanarak barışçıl ve müzakere esaslı çözüm çabalarının jeopolitik ihtimallerini değerlendirmedir. Bu çerçevede Kürt siyasal aktörlerini bir bütün olarak görmek ve Kürt siyasal alanı içerisindeki diğer aktörlerle etkileşimlerini, bölgeye dışarıdan müdahalede bulunun güçlerle içine girdikleri ilişkileri ve en nihayetinde bu ilişkilerin ve çatışma dinamiklerinin barış vizyonuna nasıl kanalize edilebileceğine dair perspektifleri yorumlamak gerekir. Bu bağlamda Kürt siyasal aktörlerinin siyasal projeleri, bu projelerin dayandığı toplumsal tabanlar ve bu projeler bağlamında içine girdikleri ilişkilere bakmak, 21. yüzyılın ilk iki on yılındaki jeopolitik süreçleri anlamlandırmamızı da kolaylaştıracaktır.

Kamran Matin (2020) bölgesel Kürt sorununun jeopolitik uzamlarını tartıştığı makalesinde en temelde üç siyasal projeden bahseder: Klasik milliyetçilik, devrimci sosyalizm ve İslamcı öz-yönetim. Matin, PKK öncülüğündeki Kürt hareketinin özellikle son yirmi yıldır kavramsallaştırdığı ve pratikleştirdiği demokratik konfederalizm fikrini de bu devrimci sosyalizmin bir sonucu olarak görür. Esası itibarıyla itiraz etmemekle beraber, özellikle milliyetçilik karşıtı bir bağlamda ve öz-yönetimin klasik formları dışında bir pratik öngörmesi sebebiyle gittikçe diğer hareketlerden farklılaşan bu formu ayrı değerlendirmekte fayda olduğu kanaatindeyim. Hepsinin ortak özelliği bir biçimde Kürtlerin kendi kendini yönetmesiyken, bunun nasıl gerçekleşeceği konusunda, en temelde çoklu ilişkiler nihayetinde inşa olmuş ideolojik pozisyonlardan kaynaklı farklı düşünceler ve pratikler mevcut.

Klasik milliyetçi çizgi, ideolojik olarak bağımsızlığı hedefleyen ama pratik siyaset içinde bu bağımsızlık hedefini siyaseten araçsallaştıran bir hattı izler. Bu klasik milliyetçi çizgiye, PDK ve PDK-İran örneklerini vermek mümkün. Bu çizgi Kürdistan'da en uzun erimli siyasi çizgi olmakla beraber fazlasıyla tartışmalı, iç ihanetlerle dolu bir tarihe dayanıyor. Ancak buna rağmen diğer parçalardaki mücadelelerin gelişimine de bir biçimde etkide bulunuyor. Dayandığı toplumsal kesimi tanımlamak, özellikle Kürdistan bölgesel yönetiminin kurulmasından itibaren artan ekonomik pastadan pay almak isteyen farklı kesimlerin dahil olması nedeniyle zor olsa da, milliyetçiliğinin temeline geleneksel Sünni Kürtlüğü yerleştirmiş bir yapıdan söz etmek mümkün.

Bu siyasal çizgi her parçada bir biçimde temsil edilir. En temel dayanağı olarak hâli hazırda Güney'de büyük oranda Barzani ailesinin kontrolündeki PDK'den bahsedebiliriz. Rojhilat'ta (Doğu) gittikçe azalarak da olsa bir PDK-İran gücü var. Bu siyasal çizgi, Rojavada devrime alternatif bir Kürt milliyetçiliği izlerken, Kuzey'de çok sınırlı etkisi olan bir yapıdan bahsedebiliriz. PDK'nin bölgesel jeopolitik konularda, geleneksel milliyetçi çizginin hem güncel pratiğinde hem de tarihsel pratiklerinde, fazlasıyla pragmatik olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Türkiye'nin AKP hükümetiyle 2007'den itibaren çok iyi ilişkileri olan PDK, özellikle İran-İrak savaşı döneminde İran'dan fazlasıyla destek almıştı. Küresel olarak destek alabilecekleri güçler ve onların yerelde beraber hareket ettikleri aktörlerle ortaklık yapma konusunda da tarihsel tecrübesi olan bir yapı bu. Örneğin Sovyetlerin zımni desteğini alan General Kasım'ın başkanlığındaki Irak'ta '50'ler ve '60'lar boyunca komünistlerle ortak hareket ettikten sonra '70'lerle beraber dönüşen bölgesel güç ilişkileri içinde sağcılaşarak devam eden bir klasik milliyetçi yapıdan bahsedebiliriz.

Sosyalist ve kimi örgütler şahsında devrimci bir çizgi içerisinde hareket eden diğer ideolojik eğilim, yine kendi kaderini tayin hakkı bağlamında, federasyondan bağımsızlığa kadar değişebilen bir çizgi izlemektedir. Siyasal öncülüğü, esas olarak klasik milliyetçi çizginin sağcılaşmasını ve askerî başarısızlıklarını eleştiren yapıları bu başlık altında tartışmak mümkündür. Bunun en hâkim örneğini Rojhilat kökenli Komala oluşturur. Komala da tıpkı PDK-İran gibi ağırlıklı olarak Sünni-Soran nüfusa dayanmaktadır. Ancak, özellikle 2000'lerin başında sosyalistler - Kürt milliyetçi sosyalistler ayrışması yaşayan ve büyük oranda Kürdistan Bölgesel Yönetiminin kontrolü altında olan kamplarda ayakta durabilen bu parti, epey zayıflamış durumda. Güneyde YNK'yi de 1975'teki çıkışı itibarıyla bu çizgide saymak mümkünken özellikle Kürdistan bölgesel yönetimi kurulduktan sonra içine girdiği çizgi, aşiret bağları ve rantiyer devlet pratiklerini en az PDK kadar yürütmesi, onu dönüşüme dayalı sosyalist çizgiden uzaklaştırmıştır. Kuzey'de 1980 darbesi öncesinde bu çizgide hareket eden birçok yapı olmakla beraber, 80'den 2000'lere kadar PKK bu çizgiyi sürdürmüş ancak sonradan daha radikal bir dönüşüm geçirerek ulusal-kurtuluşçu çizgiye eleştiriler geliştirmiştir. Bu çizgi, herhangi bir alanda temel güç olmamış olsa da, kendi iç dönüşümleri dünya ve Kürtlerin siyasal dönüşümleriyle iç içe geçmiş olduğu için analitik açıdan epey veri içermektedir.

İslamcı siyasal çizgi de, Kürt tandanslı bir İslami yönetim öngören ve birbirlerinden fazlasıyla farklılaşan, ama hiçbir zaman temel belirleyici güç olamamış bir çizgidir. Bu çizgiyi temsil eden temel güçler, Kuzey'de Hüda-Par ve Güney'de Kürdistan İslami Birliği olabilir. Rojhilat'ta partileşmemiş ama belli bir gücü bulunan bir Kürt ve İslami siyasal gelenek mevcuttur. Genelde İslami hassasiyetleri örgütsel bir zemine

dönüştüren bu çizgiyi farklı radikallik düzeylerinde gözlemlemek mümkündür. Örneğin Güney'deki KİB daha çok Müslüman Kardeşler çizgisindeyken, Hüda-Par daha radikal bir konumdadır. Tarihsel olarak önemli bir toplumsal karşılığı olan bu çizgi, Kürt siyasal alanında hiçbir zaman siyasetin temel aktörlerinden biri hâline gelememiştir.

Bunlarla beraber demokratik konfederalizm -adı konmadığı hâlde üzerine yapılan tartışmalar 90'lı yıllara dayanırken- 2000'li yıllarda ideolojik ve 2010'lu yıllarda da pratik olarak beliren bir çizgi olmuştur. Rojava devrimi ile pratik uygulama sahası bulan bu fikir bir taraftan enternasyonalist bir politik hat ve bir arada ortak yaşamı önceleyen bir toplumsal tahayyül barındırırken, siyasi çizgisi özellikle milliyetçilik karşıtlığından kaynaklı ciddi eleştirilere tâbi tutuldu. Diğer milliyetçi ve İslamcı çizgilerden farklı olarak sadece Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkını değil, kadın, ekonomik sömürü, ekoloji ve benzeri birçok başka konuyu Kürt siyasal alanının gündemine yerleştirip insanların günlük hayatlarına başka boyutlarda da değen bir yapı örgütlemeye başladı. Kürt siyasal alanında yeni sayılabilecek bu gündemler, örneğin Rohhilat bölgesindeki Şii ve Yeresan Kürtlerin diğer siyasi partilerden farklı olarak demokratik konfederalizmin çoğulcu söylemleri vasıtasıyla Kürt mücadelesine sempatilerinin artması, ya da kadın özgürlük mücadelelerinin hemen her parçada öne çıkması gibi ciddi sonuçlar doğurdu. Özü itibarıyla PKK'nin içinden geçtiği süreçler nihayetinde ortaya çıkan bu ideolojik dönüşüm, Güney hariç her alanda güçlü bir toplumsal tabana ve dönüştürme kapasitesine sahip. 2000'li yıllar başladığında, Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesinden kaynaklı ciddi bir krizle yüz yüze olan PKK'nin buradan çıkışı kısmen bu dönüşüme dayanarak gelişti ve aşamalı olarak birçok alanda hâkimiyet sağladı. Ancak milenyum başlangıcında, Kürt siyasal alanında PKK'nin sona erdiğine dair kanı daha hâkimdi.

Sonuç

1990'lı yıllara gelindiğinde, Kürt siyasal alanının bugünkü aktörlerini ve mücadele repertuarlarını görebiliriz. 19. yüzyılda Kürt siyasal alanına hâkim olan devletlerin merkezileşme eğilimleriyle beraber dağılan mirliklerin yerini aşiret ve tarikat temelli bir örgütlenme aldı. Ancak ne mirlikler ne de sonrasında gelen aşiret ve tarikat temelli siyasi yapılar dönemin koşullarına uygun bir örgütlülüğü sağlayabildi ve bu dönemde ortaya çıkan isyanlar yoğun devlet şiddetiyle karşı karşıya kaldı. Sonrasında kısmen Sovyetlerin de sağladığı destekle yeni ulusal kurtuluş hareketleri inşa etmeye başlayan Kürtler, jeopolitik süreçlerin mümkün kıldığı Mahabad Cumhuriyeti ve Irak'ta 1958'deki Mele Mistefa Barzani ile o dönemki Irak başbakanı Abdulkerim Qasim arasında iki yıl süren uyum ve 1970'teki özerklik anlaşmaları gibi kısmi kazanımların

dışında büyük bir kazanım elde edemedi. Bu durum bölgede gittikçe zayıflayan Sovyet etkisi ve Kürt siyasal aktörlerinin aleyhine dönen bölgesel yeniden inşa ile beraber, 1990'lı yıllarda en temelde Sovyetler eleştirisi üzerine kurulu bir çatallanma yarattı. Devletler açısından bakıldığında 1990'lı yıllara gelindiğinde, bütün devlet baskısına ve şiddetine rağmen hâlâ büyük oranda ayakta duran bir Kürt gerçekliği mevcuttu. Yani ne devletler Kürtleri tamamıyla bastırabilmişlerdi ne de Kürt siyasal örgütlenmesi Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde kalıcı bir sonuç elde edebilmişti. Bu durum, hem devletlerin kendi içlerindeki Kürt nüfusa ve onları temsil eden örgütlü yapılara karşı hem diğer parçalardaki Kürtlere karşı hem de birbirlerine karşı barış içinde bir arada yaşamayı imkânsız hâle getiren siyasi sonuçlar üretmekteydi. Bununla beraber, Kürtlerin ve bölge devletlerinin karşıtlık hâli, Kürt siyasal alanı merkezli bölgesel siyaseti olan emperyalist veya hegemonya niyetlisi güçler açısından, manipüle etmeye açık devasa bir manevra sahası sunuyordu. Kimi zaman liberal barış teknolojisi ile kurulan veya kurulmak istenen yeni siyasal denklemler de en nihayetinde yeni çatışma kanallarını besleyecek toplumsal ve siyasal dinamikler üretiyordu. 2000'ler ve 2010'lar bu temel dinamiklerin aktive olduğu mücadelelerle geçecekti. Bir boyutunu Kürt sorununun oluşturduğu bölgesel kaos böyle bir arka plana dayanır.

İKİNCİ BÖLÜM

2000'LERDE KÜRT SORUNU

2000'li yıllarda Kürt sorunu ve Kürt siyasal alanını tartışmak Kürt sorununun küresel jeopolitik süreçlerde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlamlandırmakla mümkün olacaktır. 2000'li yılları şekillendiren en temel olay, hiç kuşkusuz küresel hegemonik güç olan ABD'nin kalbinde Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırılar ve bunu müteakip Afganistan ve Irak işgalleridir. Bunlar, bütün dünya açısından çok ciddi sonuçları olan ama merkezinde Ortadoğu ve Batı Asya'nın yer aldığı süreçlerdi. Zira 1990'lı yıllar boyunca gelişen yeni düşman konsepti ve anti-terör tartışmaları, 2000'lerde somut siyasal süreçlerde karşılık bulacaktı. Merkezinde Ortadoğu'nun yer aldığı bu süreçlerin Kürt siyasal alanı üzerine ne türde etkiler yarattığı tartışması çok önemli hâle geldi. Bundan dolayı bu bölüm en temelde küresel ve bölgesel düzeydeki gelişmelerin Kürt siyasal alanındaki dinamiklerle içine girdiği etkileşimleri tartışmayı hedefliyor.

Bu çerçevede Kürt siyasal alanını bir bütün olarak belirleyecek olan jeopolitik açılımı (ya da Cuma Çiçek'in deyişiyle birinci jeopolitik kırılmayı), küresel düzeyde devam eden süreçlerle bölgesel jeopolitik süreçlerin çelişkilerinin doğrudan bir sonucu olarak görmek mümkün. 2000'lerdeki müdahalecilik, Soğuk Savaş sonrası gelişen liberal düzenin küreselleşmesinin dışında okunamayacağı gibi, hegemonik emperyalist güçlerin aşağıyı nasıl belirlediği gibi dar bir çerçeve içerisinde de okunamaz. Bu açıdan emperyalist süreçlere karşı gelişen direniş biçimlerinin, direnenlerin ideolojik renkleri ya da siyasal pozisyonlarıyla beraber bu tartışmanın içine dahil edilmesi gerekir. Kürtlerin bölgesel düzeyde on yıllardır verdikleri mücadele -bütün eksik ve yanlışlarına rağmen- hegemonik süreçlerle çelişki içindeki direniş dinamiklerinin arasından sıyrılan ve buradan doğan şansı değerlendiren bir yerde durmaktadır. Bu durum, 2000'li yıllarda Güney'de Irak Kürdistan bölgesi için, bir sonraki bölümde detaylı olarak tartışacağım üzere, 2010'lu yıllarda da Rojava için geçerliydi.

Bu giriş ışığında bu bölümde savunacağım temel tezi iki aşamada anlatmak mümkün. Birincisi Kürt siyasal alanı neredeyse kesintisiz bir biçimde küresel ve bölgesel süreçlerle etkileşim hâlinde dönüşüm yaşadı. Bunu Ortadoğu istisnacılığına karşı 2000'lerde Irak (Güney) Kürdistanı bağlamında ortaya çıkan "istisnanın istisnası" pozisyonundan kaynaklı, güneydeki Kürt partilerinin desteklenmesinde görebiliriz. Aynı durumu kuzeyde PKK'nin engel olarak görülmesi ve denklemden çıkarılması çabasında görmek mümkün. Bu şartlar altında ortaya çıkan dinamikler, devletlerin pozisyonlarını değiştirmelerini ve özellikle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimini tanınmayı beraberinde getirdi. Bunun kendisi Kürt siyasal alanını temelden belirleyen bir durumdu. Yine buna paralel olarak kendisinin denklemden çıkarılması girişimlerinden, bunu ciddi bir ideolojik-politik dönüşüme çevirerek çıkan PKK de, bundan sonra Kürt siyasal alanını temelden belirleyecek bir etkide bulunacaktı.

İkincisi ise, bu iki paralel süreç, Kürt siyasal alanının içindeki demokratik konfederal çizgiye karşı geleneksel milliyetçilik çizgilerini netleştirecek ve bölgedeki diğer jeopolitik konumlanmayı da buna göre şekillendirecekti.

Bu bölümde öncelikle yeni müdahalelerin ve Ortadoğu istisnacılığının siyasal sosyolojisini küresel düzeyde değerlendirdikten sonra bunun Ortadoğu'nun genel şekillenişine etkisini tartışacağım. Ortadoğu özelinde Irak'a müdahale ve bu müdahalenin yarattığı sonuçları daha detaylı bir analizle anlatmaya çalışacağım. Buna dayanarak, yeni müdahaleciliğin Kürt siyasal alanına yansımaları, devletlerin Kürt sorunu perspektifindeki değişimleri, Kürt siyasal aktörlerinin dönüşümlerini ve bu dönüşümün Kürt siyasal alanını nasıl şekillendirdiğini tartışacağım. En nihayetinde 2000'li yılların ortaya çıkardığı dinamiklerin küresel, bölgesel ve Kürt siyasal alanı bağlamındaki sonuçlarını özetleyerek 2010'lu yıllara nasıl bir ortamda girildiğini resmetmeye çalışacağım.

Küresel dönüşümler: Soğuk Savaş sonrası liberal zafer sarhoşluğu

2000'li yıllarda hem dünyada hem de Ortadoğu'da gerçekleşen süreçleri hazırlayan en temel faktörlerin başında Berlin duvarının yıkılması ve nihayetinde Sovyetler Birliği'nin çökmesi gelir. Bunun dünyadaki jeopolitik dengeler üzerine doğrudan etkisini, Soğuk Savaş dinamiklerinin artık bir hegemonik belirleyen olarak ortadan kalkması ve tek kutuplu bir dünyada hegemonyanın şekillenişinin doğrudan liberal zafer sarhoşluğu (*triumphalism*) kapsamında tartışabiliriz (Falk, 2010). Soğuk Savaş sonrası dünya, kendisini iki kutuplu dünya düzenine göre organize eden devletlerin ve toplumsal ve siyasal hareketlerin pozisyonlarını yeniden gözden geçirmesine sebep oldu. NATO ile Varşova Paktı arasında meydana gelen dengelerden faydalanarak kendi devlet çıkarlarını ilerletmeye çalışan tek tek devletlerin içindeki egemen güçler, yeni dünya düzeninde çıkar savunularını ABD'nin hegemonyasına endeksleyip, buna göre yeni pozisyonlar almaya başladı. Toplumsal ve siyasal hareketler ise hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilendi. Doğrudan etkilenme olarak ulusal hareketlerin Sovyetlerin en azından söylemsel ve bazı durumlarda da doğrudan maddi ve askerî desteğini kaybetmesinden söz edebiliriz. Dolaylı etkilenme ise Traverso'nun (2016) kavramsallaştırmasıyla bir solcu melankoli olarak görülebilir: Sosyalist blokun kapitalist bloka karşı kaybetmiş olması, toplumsal mücadeleler veren gruplar için geçmişin nostaljisiyle bütünleşerek bir melankolik sol anlayış ortaya çıkarıyordu. Bu durum her ne kadar sonrasında yeni tip örgütlenmelere kaynaklık edecekse de bu

melankolinin etkisi günümüzde dahi gözlemlenebilir.¹

2000'lerdeki çelişkilerin kaynağına liberal aklın tahayyül ettiği dünya düzenini zorla uygulama çabası ile buna verilen tepkiler dinamiğini yerleştirmek yanlış olmaz. Soğuk Savaş sonrası küreselleşen liberal dünya düzeni, aslında Batı bloku ülkelerinde liberal enternasyonalizm olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yükselen bir yapıydı (karş. Adler-Nissen ve Zarakol, 2020). Ancak Doğu blokunun çökmesi bu düzenin küresel bir hegemonya kurmasının önündeki ideolojik ve politik engeli kaldırdı, zira tarihin sonu tezlerinin yazıldığı dönemlerden bahsediyoruz. Bu dünya düzeninin temel bileşenleri, taraftarlarınca, açık pazar, uluslararası kurumlar, işbirliğine dayalı güvenlik, demokratik toplum, ilerlemeci değişim, işbirliği temelinde sorun çözme, paylaştırılmış egemenlik ve hukukun üstünlüğü olarak tanımlandı (Ikenberry, 2011: 2).² Bu temellere dayalı liberal enternasyonalizmin dünyada sorunları çözeceği beklendi ve bu hedefle başta post-Sovyet alanları olmak üzere dünyanın tamamının bu sisteme entegrasyonunu öngören bir süreç başladı.

Bu sürecin merkezî ayaklarını, çok uluslu şirketlerin kâr maksimizasyonuna dayalı bir neoliberal ekonomik küreselleşme, (temsili) demokrasi ve insan hakları ile fon kaynağı Batı olan bir sivil toplumculuk olarak tanımlamak mümkün. Bu düzen, ekonomik, teknolojik, teknik, askerî ve siyasal standartların başta ABD'den olmak üzere batıdan doğuya ve güneye transfer edilmesi ve bu yolla küresel entegrasyonun sağlanması çabasına dayanıyordu (Richmond, 2008). Ancak bu ilkeler çelişkisiz olmaktan çok uzaktı. Özellikle neoliberal küreselleşme diye adlandırılan süreç, Harvey'in (2014) kavramsallaştırmasıyla, finans kapitalin daha fazla kâr ve daha ucuz maliyet hedefiyle dünyanın tamamına ihraç edilmesi olarak tanımlanabilir. 2008'deki küresel ekonomik kriz, bu şekilde küreselleşmenin kendi iç limitlerini de belirledi (Gills, 2010). Benzeri bir biçimde özgür ve adil seçimlerin bütün problemleri çözeceğine dair inanç, demokrasinin seçimlere indirgenmiş olması ve siyasi elitlerin manipülatif yetenekleri hesaba katılmadığı için sorunlara çözüm olmanın ötesinde onları daha da derinleştirdi. Bunun en net örneği, aşağıda daha detaylı bir tartışmaya konu olacak Irak'ın sürekli bir sorun olarak kalmasında görülebilir. ABD ve AB destekli sivil toplumculuğun tiranlıkları bitireceği, insanların doğuştan bir özgürlük isteği içinde olduğu ve bu özgürlük isteğinin ABD formundaki bir vatandaşlık ile mümkün olacağı ön kabulüne dayanan sivil toplumculuk en nihayetinde içinde bulunduğu toplumlara

¹ Buna Türkiye'den en net, 1980 darbesi öncesinde mücadele yürütmüş insanların ciddi bir bölümünün o dönemle ve o dönemin anıları ve mücadele pratikleri ile içinde bulunduğumuz şartlarda kurdukları ilişki örnek verilebilir. Bu kesimlerin içinde hâlâ siyaset yapanların ciddi bir bölümünün referans noktalarının 70'ler olması buna doğrudan bir örnek teşkil ediyor (Mülakat, Almanya 19.07.2019).

² Burada sadece temellerini anlatmak için sıraladığım liberal dünya düzeni bir sonraki bölümde daha detaylı bir biçimde kriziyle beraber tartışılacak.

çok değmeyen ve kendi kendine hizmet eden bir yapılanmaya dönüştü (Falk, 2010: 258-260).

Yeni dünya düzenini sınırlayacak bir küresel jeopolitik gücün yokluğu aslında derinleşen krizlerden kaynaklı bir meşruiyet sorunu ve bunun içine oturduğu bir karşıtını yaratma ihtiyacını doğurdu. Bu meşruiyet krizini küresel düzeyde derinleştiren, 1990'lı yılların ikinci yarısından 2000'li yılların ilk yarısına kadar ciddi etki yaratmış direniş ve protesto hareketleriydi. Zapatistaların direnişinden güç alan yeni bir enternasyonalist hareket, Seattle ve Porto Alegre tecrübeleri, alter-globalizasyon ve işgal (occupy) hareketleri, dünya sosyal forumları ve daha bir dizi sistem karşıtı tepki büyüdü (Wallerstein, 2014). Bunlar doğrudan neoliberal saldırganlığa cevaben örgütlenen gıda güvenliğinden, yeni kolonyalizm türlerine ve ırkçılığa karşı birçok direniş zeminini birleştiren küresel protesto süreçleridir. Bu süreçleri, küresel sermaye ile işbirliği içinde şekillenen ulus-devlet bürokrasilerinin ortaya çıkardığı mağduriyet ve direniş mekanizmalarından bağımsız ele almak mümkün değil (Robinson, 2018). Bu aşağıdan büyüyen meydan okuma, sistemin kendi iç alanlarındaki meşruiyet krizini derinleştirdi. Buna paralel olarak, hedeflenen küreselleşmenin önünde engel teşkil eden devletler de bulunmaktaydı. Libya, İran, Irak ve Kuzey Kore başta olmak üzere bu devletlerin entegre edilmesi şarttı. Bu devletlerin egemenlik ilkesini kendi vatandaşına istediği gibi davranma olarak algılayan ve soykırım girişimlerinden sürgünlere kadar insan haklarını temelden hiçe sayan birçok pratiği, ABD merkezli dünya düzeninin arzuladığı küreselleşme dalgasına da (oldukça sorunlu) bir anti-emperyalist söylemle engel teşkil ediyordu.

Küresel kapitalizm ve devlet bürokrasisi işbirliği, meşruiyetini yaratabilmek için kendi karşıtını anti-terör söylemleriyle yeniden inşa etti (Hardt ve Negri, 2000; Robinson, 2014). Yani yeni düşman (cari tehditler var olmakla beraber) esasında düşmansızlık gerçekliğinden ileri gelen bir durumdu. ABD merkezli dünya düzeni, özellikle bu süreçte devlet dışı aktörlerden gelen tehdidi devletlerin desteklerine bağlayarak, terörizm destekçisi haydut devletler tanımlamasını dolaşıma soktu ve kitle imha silahlarının bu devletler eliyle kullanılabilmesine dair bir Sovyet sonrası düşman tahayyülü yarattı (Falk, 2010: 251). Bu bir taraftan yeni emperyalist müdahalelere zemin oluştururken diğer taraftan da tespit edilmesi zor bir düşman tanımlamasını beraberinde getirdi. Yeni düşmanın artık akışkan, her zaman her yerde olan bir varlık olarak algılanması, bu düşmanla mücadelenin her yerde ve kesintisiz olması gerektiği anlayışını getirdi (Hardt ve Negri, 2000). Bunu gerekçelendiren en temel olguların başında, ABD'deki ikiz kulelere saldırılar geliyor. Başta 11 Eylül olma üzere El Kaide vb. grupların yaptığı saldırılar, zannedilenin aksine devlet dışı aktörlerin çok daha büyük zarar veren eylemler yapabileceğini gösterdi. Sürekli bir güvenlikçilik ve savaş

paradigmasını aktive eden bu süreç, küresel düzeyde anti-terör kampanyalarını mümkün kıldı.

Bu sürecin doğrudan sonuçlarından biri, dünyanın her yerinde farklı güç odaklarının ihtiyaca göre terörist tanımlaması yapması ve bazı grupları terörist ilan etmesiydi. Bu çerçevede yerleşen anti-terör algısı, toplumların belli kesimlerinin ötekileştirilmesi ve devlet şiddetinin çeşitli formlarına maruz bırakılmasının gerekçesi yapıldı. Çok karmaşık toplumsal ve tarihsel kaynakları olan siyasal yapıları basit terörizm tanımlamalarının içinde kurgulayarak siyasal süreçlerin dışına itmek, çatışma dinamiklerini derinleştiren bir rol oynadı. Terörizm tanımlamaları en temelde devlet ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yapıldığı için, toplumsal düzeydeki öfkeyi anlamlandıramadı ve bundan dolayı da müzakerelere dayalı barışma ihtimallerini ve olanaklarını dinamitledi.

Tam bu noktada bu devletlerde yaşanan çatışmaları çözmeye iddiasıyla gelişen ama sonuçları itibariyle ilgili toplumları yukarıdan müdahalelerle küresel neoliberal sisteme entegre etmenin ötesine geçmeyen barış inşa etme süreçlerinin vurgulanması gerekir. Bu konuyu, yeni savaşlar teorisi ile bağlantılı okuyabiliriz. Bu teori en temelde devletler arasında artık savaşların olmadığı (*democratic peace* savı), savaşların devletler ve onlara karşı çıkan gruplar arasında yaşandığı tespitine dayanır. Ancak burada sürüncemede kalan konu, zaten var olan çatışma kaynaklarının Soğuk Savaş sonrası yeni şartlarda güncellenmesi durumudur (Malešević, 2008). Bu çatışmaların da aslında devlet sistemlerinin demokratikleştirilmesiyle çözülebileceği fikri, 1990'lı ve 2000'li yıllarda yaygındı. Ancak Avrupa-merkezci, liberal ve teknik barış ve devlet inşa etme yöntemleri, kısmi sonuçlar üretmiş olsa da çatışma zeminlerini ortadan kaldıramadı. Bunun en net örneklerini Sri Lanka'daki Tamil soykırımında, Irak'ta tamamıyla çöken siyasal ve toplumsal yapılarda ve Güney Afrika'da neoliberalizmin yarattığı dramatik sonuçlarda görmek mümkün.

2000'lerde müdahaleciliği mümkün kılan bir başka etmen ise insan hakları anlayışının neoliberal dönemde küresel düzeyde sorunlu bir zemin bulması oldu. Öncelikle belirtmek gerekir ki, insan olmaktan kaynaklı bir hak öznesi olmanın ve vazgeçilemez ve devredilemez haklarına sahip çıkmanın hem küresel hem de yerel düzeyde önemi tartışmasızdır. Ancak insan haklarının nasıl tanımlandığı ve kimin insan kategorisine dahil edilip kimin dışarıda bırakıldığı, soyut normların çok ötesinde, pratik siyasal süreçler içerisinde belirlenen durumlardır (Mignolo, 2009). Yani insan haklarının normatif teorik düzlemi ile pratik siyasal uygulaması arasındaki çelişki, nasıl ve nereden bir perspektifle konuya yaklaşıldığıyla doğrudan alakalıdır (Rao, 2010). Örneğin göçmen olarak Avrupa'ya gelmiş bir Irak vatandaşıyla, Saddam rejimi altında

ezilen Iraklı, benzer bir öznelliğe sahip oldukları hâlde, Iraklı mültecinin İngiltere'de maruz kaldığı sistematik ırkçı ötekileştirmeyi meşrulaştıran İngiliz devlet söylemi ile Iraklıların insan haklarını korumak için oraya müdahale eden İngiliz devletinin “insan hakları mücadelesi” arasında ciddi bir etik-politik çelişki mevcuttur. Ama her halükârda, hem evrensel insan haklarını garanti altına almak için yapılan müdahaleler hem de devletlerin egemenlik ilkesine dayanarak içeride kendi vatandaşlarına yönelik çok farklı biçimlerdeki hak ihlalleri, birer hak ihlal etme karinesine dönüşmüş durumdadır. Çubukçu'nun (2011) “kozmpolitan müdahaleler” olarak adlandırdığı bu süreçlerde ortaya net olarak ikili bir sonuç çıkmıştır: bir taraftan rejimler altında ezilen (bir grup) vatandaşın emperyalist müdahaleleri bir çözüm olarak görüyor olması, diğer taraftan ise çeşitli iktidar elitlerinin egemenlik kaybına uğramamak için antiemperyalist görüntüsüne kavuşması. Bu devletlerin içindeki sınırlı sayıda tespit edilmiş ve verili normatif zeminde tercihi olarak öne çıkarılan insan hakları ihlalleri, emperyalist müdahalelere gerekece yapılacaktır.

Özetleyecek olursak, Sovyetlerin çökmesinden 2010'lara gelene kadar küresel düzeyde hâkim olan ve tek tek bölgelere etkisini gösteren çeşitli mekanizma ve süreçlerden söz edebiliriz: Liberal zafer sarhoşluğu ve ABD'nin tek hegemonik güç olduğu yeni bir dünya düzeni; açık pazara dayanarak ortaya çıkan ve en nihayetinde neoliberal saldırganlıkla zirve yapan yeni bir ekonomik düzen; indirgemeci ve en nihayetinde ötekileştirmeler üreten yeni bir demokrasi ve insan hakları anlayışı; bunlara karşı gelişen yeni toplumsal ve siyasal hareketler; bu hareketlere karşı inşa edilmiş bir tehdit algısı ve anti-terör kampanyası; tarihsel kökeni derinlerde olan çatışmalar yaşayan devletlerin barış inşa etme kavram setiyle küresel neoliberal süreçlere dahil edilmesi çabaları. 1990'larda ama daha çok 2000'lerde bu süreçlere şu ya da bu biçimde kesintisiz olarak maruz kalan bölge ise Ortadoğu'ydü.

Bölgesel dönüşümler: Ortadoğu'da (söylemsel) istisnacılığın (tarihsel) inşası ve müdahaleler

Ortadoğu'da 1990'ları ve 2000'leri belirleyen başat dinamiklerden biri, liberal ve Oryantalist Batı aklının söylemsel kavramsallaştırması olan Ortadoğu istisnacılığı ve buna dayalı emperyalist müdahaleciliğidir. Ortadoğu istisnacılığı, en temelde Ortadoğu'nun dünyanın diğer bölgelerine oranla liberal dünya düzenine entegre olma konusunda ayak diremesi, bunun içine dahil olmaya karşı yapısal bir direnişin olduğu iddiası üzerine kurulu. Bunun Batı'nın liberal söylemsel dünyası içerisinde “İslam'ın demokrasiye uygun bir din olmamasından”, “bölgedeki 'arkaik' ilişkilerin gelişime direnç göstermesine” kadar birçok sorunlu karşılığı var. Bölgedeki çatışma

zemini de yine büyük oranda bölgenin kendi tarihî ve siyasi dinamiklerinden dolayı barışçıl olmamasına bağlanarak, emperyalizmin bu çatışma zeminini yaratmadaki rolü görünmez kılınır. Çatışmalar derinleştikten sonra zorla işletilmeye çalışılan yeni barış rejimi ise yeni çatışma dinamikleri üretmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz, demokratikleşme, serbest Pazar, insan hakları vb. yapıların Ortadoğu özelinde yerleşmemiş olmasını ABD hegemonyasının perspektifinden bölgenin yapısal sorunlarına bağlayan bu anlayış, Ortadoğu'yu bir bütün olarak görüp, içeride kendi algılarındaki bütünlüğe hiç uymayan bir toplumsal çeşitliliği (*social multiplicity*) görmezden gelmekte. Bu da doğal olarak Oryantalist algıyla tarihsel olarak inşa olmuş cari koşullar arasında devasa bir uçurum yaratmakta. Bunun yanı sıra bu anlayış, tarihsel olarak özellikle müdahalelerle oluşmuş dinamikleri de görmezden gelmekte ve bu çerçevede Ortadoğu'nun bu sorun yumağına dönmüş hâlinde kendi payına düşen sorumluluğu alma konusunda gönülsüz davranmakta (Agnew, 2005; Hazbun, 2011). Yukarıda tartışılan küreselleşme süreçleri -açık pazar, sivil toplum, insan hakları, temsili demokrasi vb.- Soğuk Savaş sonrasında daha da saldırgan bir biçimde ABD tarafından bölgeye yerleştirilmeye çalışıldı (Dodge 2006: 460). En temelde Ortadoğu'daki (kendileri de bir o kadar sorunlu olan) direniş dinamiklerinden kaynaklı olarak Ortadoğu'nun liberal dünya düzeninin hâkim barış rejimine dahil edilememiş olması, 1990'ların ve 2000'lerin müdahalelerini gerekçelendiren Ortadoğu istisnacılığı kavramsallaştırmasının zeminini yarattı.

Bu Oryantalist kavramsallaştırmaya karşı vurgulanması gereken, tarihsel kökenleri çok daha derinlerde olmakla beraber, Ortadoğu'nun bu hâle bölgesel düzeydeki İslamcılık, seküler milliyetçilik ve komünizm arasındaki mücadeleler ve bu mücadelelere dışarıdan müdahaleler ile geldiğidir. Bu çerçevede bir taraftan Sovyetlere karşı Batı desteğiyle, İslamcılık bir siyasal çizgi olarak büyürken, diğer taraftan özellikle Irak, Suriye ve Mısır gibi alanlarda seküler sayılabilecek rejimler eliyle komünistler elimine edilmiştir. Ortadoğu istisnacılığı diye tanımlanan bölgenin liberal küreselleşmeye direniş dinamikleri böylesi tarihsel, siyasal ve toplumsal bir kaynaktan ileri gelir.

Aslında Ortadoğu'da Soğuk Savaş daha 1980'lerin başıyla beraber bitmiş bir süreçti.³ Dünyadaki eğilimlere paralel bir hâlde, Ortadoğu'da Soğuk Savaş dinamiklerini belirleyen en temel etmen, kendi çıkarlarını Doğu ve Batı kamplarının çıkarlarına uydurarak askerî ve ekonomik yardım almaya çalışan devletlerin oluşturduğu jeopolitik bir kamplaşmanın varlığıydı. Bunu NATO yanlısı küçük ve zengin Arap

³ Zira Sovyetlerin en nihayetinde dağılmasını koşullandıran 1989 devrimlerini dünya siyasetinin tarihsel kökenine koymak, Avrupa-merkezci ve son tahlilde yerel dinamikleri dışlayan bir anlayıştır (Saull, 2010: 181).

emirlikleri, Türkiye, İran ve İsrail'e karşı Sovyetlerden destek gören büyük ama fakir Arap devletleri olarak kodlamak mümkün. Ancak burada, yukarıda blokların kendi çıkarlarına göre zorla oluşturdukları bir sistemin aşağıda Ortadoğu'ya yansımından ziyade, aşağıda kendi çıkarlarını hegemonik çıkarlara uydurarak geliştiren bir jeopolitik kamplaşmadan bahsetmek gerekir (Halliday, 2005). Birçok kişinin ortaklaştığı temel nokta, 1980'lerin başından itibaren aslında Ortadoğu'da Soğuk Savaş'ın bitmiş olduğudur (Bozarslan, 2011; Halliday, 2005). Mekke'nin işgali Sünni İslam'ın her şart altında küresel güçlerin hizmetinde olmadığını göstermişti. İran devrimi bir taraftan Batı destekçisi şah rejimini ortadan kaldırmış ama diğer taraftan da toplumsal muhalefeti Şii ulemalar eliyle ezmişti. Türkiye'de 1980 darbesi ile komünizm tehlikesi, "üzerinden silindir gibi geçilerek" ortadan kaldırılmıştı. Başta Irak ve Suriye'de olmak üzere komünistler rejimler eliyle elimine edilmişti.

Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, cihatçı İslam'ın bütün Müslüman toplumlarda güçlenmesiyle sonuçlandı. Bütün bunların içinde Ortadoğu düzeyindeki en önemli gelişme, Soğuk Savaş boyunca bölgedeki direniş aksının en temel devleti olan ve seküler Arap milliyetçiliğinin bayrak taşıyıcısı konumundaki Mısır'ın İsrail'i tanınmasıydı. Ancak Soğuk Savaş sonrası beliren bölgesel durum, Kürt siyasal alanı da dahil olmak üzere, bölge içi siyasal, toplumsal ve ekonomik dinamikleri belirleyecekti. Bunlar, İslamcı siyasetin şekillenışı, seküler milliyetçiliğin ve komünizmin ya çok zayıflaması ya da tamamen ortadan kalkması ve jeopolitik dengelerin tek kutuplu dünya düzenine göre organize olması başlıkları altında tartışılabilir.

Bölgedeki İslamcılık iki çizgide şekillendi: "Devrimci" ve "ılımlı" İslam.⁴ Devrimci İslam'ın iki formunun da Soğuk Savaş dinamiklerine dayanarak büyüdüğünden bahsetmek mümkün. Sünni cihatçılık, Afganistan'da Sovyet işgaline karşı ABD tarafından desteklenen mücahitlerin içinden çıkan El Kaide'nin, sonrasında Ortadoğu'nun Batı'yla olan ilişkilerini derinden etkileyecek cihatçı İslam'ın ortaya çıkışındaki Soğuk Savaş dinamiklerini göstermektedir. Bu cihatçılık formu, müdahalelerle büyüyüp çeşitlenerek bir taraftan Irak'ta ABD'nin ciddi bir direnişle karşılaşmasını mümkün kılarken diğer taraftan "küresel şeytan" (*global evil*) olarak kodlanacak olan DAİŞ'in kaynaklarını oluşturuyordu. Şii devrimci İslam'ın kökenlerini ise yine hem ABD'ye hem de Sovyetlere karşı bir söylem geliştiren İran örneğinde

⁴"Devrimci" İslam burada var olan düzeni İslami esaslar göre değiştirmeyi hedefleyen anlamında kullanılıyorken, "ılımlı" İslam verili düzenle temelde bir çelişkisi olmamakla beraber o düzen içerisinde kendi iktidarını kurmayı hedefleyen İslamcı yapılar anlamında kullanılıyor. "Devrimci" veya "ılımlı" İslam tanımlamaları tamamiyle benimsediğim tanımlamalar olmamakla beraber, Ortadoğu'daki siyasal ve toplumsal sisteme göre konumları tartışmayı mümkün kıldığı için kullanmayı tercih ettim.

bulmak mümkün⁵ (Matin, 2013; Saull, 2010: 195). İlimli İslam ise, kökenleri daha eskide olmakla beraber, Soğuk Savaş dinamiklerinde yayılma zemini buldu. Batılılaşma ve tepeden inme sekülerlik zorlamalarına karşı ilk etapta toplumsal bir tepki olarak Mısır'da doğan Müslüman Kardeşler geleneği, Ortadoğu'nun tamamına etki yapacak ve 2000'lerde ilimli İslam adıyla anılacak geleneğin temel yapıtaşını oluşturacaktı. İlimli İslam birçok açıdan küresel hegemonik güçlerle ilişkisini derinleştirirken, diğer taraftan bu geleneği belli ideolojik hatları itibariyle Türkiye'de yaşatan AKP hükümeti, muhafazakâr demokratik bir model olarak bölgenin geri kalanında desteklenecekti. Devrimci İslam bir taraftan Amerikan hegemonyasına karşı bir direniş biçimi olarak gelişirken, ilimli İslam özellikle 2000'li yıllarda söylemsel bir anti-emperyalizme rağmen pratikte çoğunlukla ABD hegemonyasıyla beraber hareket edecekti. "İlimli İslam"ın söylemi ile pratiği arasındaki bu çelişki, bir yandan İslam'ın geniş Müslüman topluluklar tarafından hegemonyaya direnişin merkezi olarak tanımlandığı için bir siyasi araç hâline gelmesi, bir yandan da reel politik süreçlerin getirdiği hegemonya ile işbirliği yapma zorunluluğundan kaynaklanıyordu.

Buna karşın seküler milliyetçilik, özellikle yüzyılın başından üçüncü çeyreğine kadar oynadığı belirleyici rolünü gittikçe yitirmiş olsa da, siyasette bir eğilim olarak varlığını sürdürdü. Bu eğilim toplumsal düzeyde daha seküler kesimlerde geçmişe dair bir nostalji ve bugün dincileri geri gören bir ilişkisellik yarattı. Buna paralel olarak bölgesel düzeyde komünistlerin elimine edilmesi de yine seküler siyaset zeminini fazlasıyla zayıflattı. Komünistler rejimler tarafından zaman içerisinde ya baskılarla sürgün edilmiş ya cezaevlerinde çürümeye bırakılmış ve en nihayetinde fazlasıyla zayıflatılmış ve 1980'lere geldiğinde artık bir toplumsal tabana tekabül etmemeye başlamıştı (Gerger, 2006). Üstelik bunun Soğuk Savaş şartları altında, en başta Sovyetlerin desteklediği Baas rejimlerince yapılmış olmasının altını özellikle çizmek gerekir. Saul'a (2010: 189) göre, İran ve Baas tecrübeleri başta olmak üzere Ortadoğu'nun genelinde Soğuk Savaş'ın en şiddetli biçimde sona erdiği yer, seküler solcu yapıların büyük oranda ortadan kaldırıldığı Ortadoğu'ydu. Sovyetlerle savaş kapsamında, var olan örgütlü toplumsal direniş mekanizmalarının, örneğin Afganistan veya Türkiye gibi yerlerde ABD yardımıyla ve Arap ülkelerinde hâkim rejimler eliyle dağıtılmış olmaları, 1990'lı ve 2000'li yıllardaki İslamcılışmanın en temel kaynaklarından birisidir.

Hem İslamcı hem de seküler siyasal eğilimlerin antiemperyalist söylemlerinin de burada değerlendirilmesinde fayda var. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yükselişe

⁵ Burada devrimci İslam tanımlaması yaparken bir çizgi koymak gerek. Toplumsal düzeyde bütün iyileştirmelere karşı çıkarken devletler düzeyinde kendi çıkarını savunan ve bu temelde verili liberal düzeni kabul etmeyen bir devrimci İslam'dan bahsediyoruz aslında.

geçen siyasetin İslamcılılaşması eğilimi bir taraftan gelişme olanaklarını Batı'nın açtığı alanlarda buluyorken diğer taraftan yerelde bir anti-emperyalist söylem geliştirmek durumundaydı. Seküler milliyetçilik ise, özellikle Arap sosyalizmi ve Baasçılığın Sovyetlerle kurdukları ilişkiyle de bağlantılı olarak, Batı emperyalizmine karşıyken, kendi içinde örneğin komünist yapılanmaları elimine etmişti. Bu durumun bir derecede istisnası İran'dır: devrimden önceki seküler milliyetçi denebilecek Şah rejimi tamamıyla Batı ile eşgüdüm içindeyken, 1982 yılından itibaren gelişen Şii ulema hâkimiyetindeki İran, söylemsel bir anti-emperyalizmi devam ettirdi. Ancak Bozarslan'ın (2011: 104) dediği gibi, bu anti-emperyalizm türlerinin hepsi devletin mutlak kontrolünün bütün özneler üzerine kurulmasına dayanıyor. Bu da devlete karşı komplolar kurmakla suçlanan her türlü etnik ve dinî grubu, siyasi muhalefet yapılarını veya "LGBT sapkınları"ni baskı ve zora maruz bırakan devlet siyasetinde temsil ediliyor. Bu durum anti-emperyalizmin çok kullanışlı bir siyasal malzeme olmasıyla doğrudan alakalı: temelinde dışlayıcı bir milliyetçilik olan ve İslamcı veya seküler fark etmeksizin her grubun öteki diye kodladığı toplumsal gruplara yönelik devlet yaklaşımını belirleyen bir ideolojik mekanizma. Bunun örneğini hem Irak işgalinde hem de Rojava devriminde hâkim olan devletçi anti-emperyalist söylemlerde gözlemek mümkün.

Özetle, 1990'lı yıllara gelindiğinde çeşitli makro-belirleyenleri olan bir bölgesel kurgudan bahsedebiliriz: bölgesel güç odakları, çift kutuplu dünya şartlarında iki süper güç arasındaki rekabeti kendi özerkliklerini derinleştirmek için kullanıyorlarken, tek kutuplu dünyada ise her bir küresel hegemonik gücün desteğini almak için uğraşacaklardı (Hinnebush, 2013: 3). Bununla bağlantılı olarak ideolojik düzeyde Soğuk Savaş sonrasında Arap sosyalizmi ve seküler milliyetçilik, daha özeldede Marksizm-Leninizm, İslamcılık ve neoliberalizmle yer değiştirdi (Bozarslan, 2011: 107). Soğuk Savaş boyunca sorun teşkil eden azınlık sorunları, özellikle Soğuk Savaş'tan sonra kendisini daha net bir biçimde ve devlet tarafından inşa edilmiş milliyetçilik anlayışlarına karşı yerleştirerek, milliyetçiliğin krizini Ortadoğu şartlarında daha da derinleştirdi (Bozarslan, 2011: 105). 1990'lı yıllardan itibaren bölgeye farklı formlardaki dış müdahalelerin önünü açacak olan Ortadoğu istisnacılığı söylemsel inşası, Soğuk Savaş'tan miras kalan bu şartların bölgenin dünyaya entegre olmasına engel olduğu algısı üzerine oturtuldu.

Bu sorunlu perspektif, bölgenin liberal dünya düzenine karşı siyasal, toplumsal ve tarihsel mekanizmalara dayalı direniş dinamiklerinin gerekirse askerî müdahalelerle

ve/ya zorla düzeltilmesini öğütlemekte.⁶ Bu müdahaleciliği iki farklı biçimde okumak mümkün. Birincisi 1990'lı yıllarda küresel düzeyde yürütülen Pax-Americana'nın Ortadoğu'ya düşen payı, ikincisi ise 2000'li yıllardaki doğrudan müdahalecilik. Pax-Americana, özünde ABD'nin hegemonyası altında gelişmekte olan yeni dünya düzeninin yarattığı yeni barış dinamiklerinin küreselleşmesine tekabül etmekteydi (Wallerstein, 2003). Bu çerçevede, örneğin, ikinci Körfez Savaşı süresince ABD'nin Kuveyt'e olan yardımları, küreselleşmeye karşı direnişi kırma amacını taşıyordu (Hinnebush, 2013: 31). Ancak İran ve Irak'ın "haydut devlet" ilan edilmiş olmaları, ABD ile İsrail arasındaki ilişkilerin bölgenin geneli üzerine olan etkisi ve Filistin sorunu başta olmak üzere birçok yapısal jeopolitik çelişki, Pax-Americana'nın bölgesel düzeyde gerçekleşmesine meydan vermedi. Buna paralel olarak (yukarıda da kısmen bahsedilen) Arap milliyetçiliğinin ve İslamcılığın anti-emperyalist söylemlerinin büyüttüğü Amerika karşıtlığı da yine bu denklemin içerisinde tutulması gereken önemli bir sebeptir. Pax-Americana'nın doğrudan sonuç vermemiş olması, aksine başta ABD olmak üzere Batı'yı hedefe koyan yeni bir siyasal iklim yaratmış olması nihayetinde cihatçı İslam'ın kesintisiz saldırıları ve bunun üzerine bölgeye doğrudan askerî müdahale ile sonuçlandı. Afganistan ile Irak müdahaleleri, bu çerçevede Ortadoğu'yu neoliberal küreselleşmeye dahil etmek hedefiyle yapılan ama sonuçları itibariyle bölgeyi çok daha büyük bir çıkmazın içinde bırakan emperyalist müdahalelere dönüştüler. Kürt siyasal alanındaki ilk jeopolitik kırılma böylesi şartlar altında mümkün oldu.

Irak'a müdahale

Irak'a müdahale, Kürt siyasal alanını doğrudan dönüştüren bir etkisi olmakla beraber, aslında hem bölgesel düzeyde çelişkilerin ve ilişkilerin yeniden düzenlenmesine meydan veren hem de (üçüncü bölümde tartışacağım gibi) küresel düzeyde ilişkilerin dönüşmesini mümkün kılan büyük sonuçlar doğurdu. Yukarıda tartışılan geniş bağlam içerisinde anlamlandırabileceğimiz Irak müdahalesinin pratik adımları, aslında ikinci Körfez Savaşı'ndan itibaren kademeli olarak yoğunlaştırılan yaptırımların devamı olarak ABD ve Birleşik Krallık'ın BM'nin onayını da almadan gerçekleştirdiği 2003'teki müdahale ile sonuçlandı. Irak'a müdahaleye yapılan gerekçelendirmeyi dört aşamada okumak mümkün. Bunlardan birincisi, 2001'de New York'taki ikiz kulelere El Kaide tarafından gerçekleştirilen saldırı ve bir "haydut devlet" olarak Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu yalanı, müdahalenin gerekçesi

⁶ Burada altını çizmek gerekir ki bu, hangisinin iyi ya da kötü olduğu tartışması değil; yani Amerikancı ya da gelenekçi olmak gibi bir ikilemden bahsetmiyorum. Bölgeye yaklaşırken alınan sorunlu, ırkçı ve hegemonyayı yeniden üretmeye hizmet eden perspektiflerin, bölgesel sorunların derinleşmesine nasıl bir katkısı olduğunun altını çiziyorum.

yapıldı. Saddam'ın hâlâ ABD'nin ortağı olarak hareket ettiği dönemlerde elindeki kitle imha silahlarını kullanmasını o dönem (özellikle İran-İrak savaşı bağlamında) sorun yapmayan ABD, bu dönemde bu silahların varlığının ihtimalini sorunsallaştırmıştı (Chomsky, 2003). Eski Rus diplomat ve dışişleri bakanı Primakov'un (2009: 319) anlattığı kadarıyla, aslında Saddam Hüseyin'in saklayacağı hiçbir şey yoktu ama bölgenin geri kalanına karşı bir koz ve güç gösterisi olarak kullanmak amacıyla bilerek bir kafa karışıklığı yaratıyordu ve bunu yaparken ABD'nin bütün söylemlerine rağmen bir kara harekâtına gireceğine hiç inanmadı. İkinci aşamada, orta vadede, ABD'nin kendi hegemonyasının ideolojik ve kurumsal yapısını küresel düzeyde tam kuramamış olması, onu bu hegemonyayı zorla kurmaya itti ve Irak bu çabanın pratikte denendiği bir alana dönüştü (Dodge, 2006: 457). Üçüncü aşama jeopolitik hegemonya ile ilgilidir: Saddam'ın diktatörlük rejimi Fransa ve Çin ile çeşitli imtiyaz anlaşmaları imzalayıp ABD ve Birleşik Krallık'ı bu imtiyazların dışında bırakıyordu ve petrol burada önemli bir rol oynuyordu (Hinnebush 2013: 32). Dördüncü ve normatif aşamada, ABD Irak'a müdahalesini, Saddam rejimi altında hak gaspına uğrayan Iraklıların insan haklarını savunmak gibi bir gerekçeye dayandırmıştı (Çubukçu, 2018). Askerî müdahale kısa sürmesine rağmen, 2000'li yılların popüler tartışma konusu olan Irak'ta istikrar, bu müdahale ile beraber uluslararası ilişkiler literatüründe kastedilen anlamıyla aslında neredeyse tamamen ortadan kalktı. Irak'a müdahalenin sonuçlarını, bu çerçevede üç boyutuyla okumak mümkün: Irak içinde ortaya çıkardığı siyasal yapılanma, yeniden organize olan ve gittikçe radikalleşen cihatçı İslam temelli direniş cephesi ve bunların başta Kürt siyasal alanı olmak üzere bölge üzerine genel etkisi.

Saddam, Baas partisini kademeli olarak kontrolü altına aldığı 1980'li yıllar boyunca en temelde İran'ın Iraklı Şiiiler üzerine kurabileceği etkiden korktuğu için, Baas partisindeki Şiiileri kademeli olarak uzaklaştırmıştı. Benzer şekilde kuzeydeki Kürtler de tarihsel pozisyonlar ve siyasal güvensizliklerden kaynaklı olarak siyasetin dışına itilmişlerdi. 1990'lı yıllar boyunca devam eden, ABD'nin öncülüğünü yaptığı yaptırımlar başta olmak üzere birçok sebepten dolayı zayıflayan devlet kurumsallaşması, Saddam'ın aşiretçiliği Baas partisine yedeklemesiyle sonuçlandı (Hinnebusch, 2016: 568). Yani aslında 2003'teki işgale gelene kadar, zaten kuruluşu itibarıyla bir iç bütünlükten uzak olan Irak, Saddam'ın politikaları ve yaptırımlar nedeniyle daha derin bölünmeler yaşadı. Özellikle 2005 anayasasıyla beraber siyasal gücün Kürtler, Şii Araplar ve Sünni Araplar arasında dağıtılmış olması ve buradan da (Lübnan'da da olduğu gibi) bir "demokratik entegrasyon" yaratılması beklentisi, sorunları daha da derinleştirdi. Sünni Arapların ciddi bir bölümü konum ve ayrıcalık kaybı nedeniyle gittikçe radikalleşen cihatçı İslam'a meylederken, Şii Araplar gittikçe İran'ın kontrolüne giren bir görüntü sergiledi. En nihayetinde, resmî olarak tanınmış

Kuzey'deki Kürdistan bölgesi ve fiilî olarak Şiilik ve Sünnilik üzerinden derinden bölünmüş Arap gerçekliğinden ötürü, üçe bölünmüş bir Irak'tan bahsetmek mümkün. Bu bölünmüşlük, hem bölgesel düzeyde tek tek aktörlerin geliştirdiği ilişkiler hem de küresel düzeyde yürümekte olan bağımlılık ilişkilerinden dolayı, içinden çıkılması daha da zor bir durum ortaya çıkardı. Luizard (2015: 48), Amerikalıların bilinçli olarak demografik çoğunluğu demokratik çoğunlukla karıştırdıklarını ve bunun mezhepsel ve etnik bölünmeyi derinleştirdiğini savunmakta: Kürtler Kürt partilerine, Şiiler Şii temsilcilere ve özellikle 2005'teki ilk boykottan sonra Sünniler de Sünni listesine oy vermeye başladılar.

Etnik ve mezhepsel bölünmelerin sürekli bir yönetim krizine sebep olmasının yanı sıra, özellikle Şiiler ile Amerikan işgalci güçlerine karşı örgütlenen Sünni direniş cephesi arasındaki derin yarıklık, kör bir şiddete de meydan vermekteydi. Bu şiddet kaynağını Şiilerin Saddam döneminde Sünnilerin tahakkümü altında yaşıyor olmasında buluyordu (Luizard, 2015). Aslında ABD işgali hem Sünni hem de Şii bir direnişle karşılandı. Konum kaybı yaşamış ve Saddam dönemindeki imtiyazlarından olmuş eski Sünni orta sınıf da çoğunlukla cihatçı söylemlerle bir direnişe öncülük etmeye başladı. Bunların içinde Saddam dönemindeki ordunun komutanlarının bir kısmı da vardı. Ülke dışında sürgünden getirilen Şii elitler merkeze yerleştirilmelerine karşılık, anti-empyralist bir perspektifle Muqtada al-Sadr, Najaf ve Kerbela şehirlerini direnişe çağırıyordu. Ancak özellikle Şiileri güçlendiren ve Sünnileri dışarıda bırakan 2005 seçimlerinden sonra, işgale karşı İslamcı direniş Irak içinde bir mezhep savaşına dönüştü. Bunun yanı sıra aşırı bir neoliberal ekonomik saldırıya açılan Irak pazarı en temelde oraya gelen sermayenin hizmetinde bir istikrar hedefiyle hareket etti. Bu çerçevede, özellikle kırsal bölgelerde sınırlı tarıma dayalı sınırlı üretim alanları büyük oranda yok edilince, ciddi bir genç nüfus şehirlere göç etmek durumunda kaldı. Bunun yarattığı yeni sosyolojik yapılanma hem Sünni hem de Şii gençler arasında radikalleşen direniş çağrılarının daha fazla karşılık bulmasının önemli nedenlerindedir. Bu şartlar altında daha da derinleşen iç savaş koşulları toplumsal yarılmaları derinleştirdi (Hinnebush 2016, 569-570). 2010'larla beraber, istikrarsızlık daha da derinleşerek 2013'te Irak'ın sınırlarının fiilî olarak ortadan kalkmasına yol açacaktı.

Bölgesel düzeyde ise, en başta komşuları olmak üzere bütün bölgesel aktörler için Irak'ın mevcut durumu hem potansiyel çıkarlar hem de riskler barındırıyordu. Konunun bölgesel düzeydeki Kürt sorunu ile ilgili olan kısmını bir sonraki başlığa saklayarak bölgesel jeopolitik süreçler bağlamında genel olarak ortaya çıkan durum için şunu belirtmek mümkün: Irak'ın işgalinin içeride çıkardığı sonuçlar aslında esas etkisini 2010'lu yıllarda gösterecekti, zira çökmüş bir devlet kurumsallığının etkileri

bölgeye cihatçılık olarak yansıyacak ve birçok ilişkiyi doğrudan belirleyecekti. Ancak 2000'li yıllar boyunca İran ve Suriye, Irak'ta azalan Sünni etkisinden memnunken diğer taraftan Irak'ta devam eden savaşın kendilerine doğrudan ve dolaylı etkilerinden dolayı da rahat değillerdi. Aşağıda daha detaylandıracağım gibi, Türkiye de kendi güvenlik kaygıları ile beraber, süreci kendi lehine çevirmenin yol ve yöntemlerini aradı. En nihayetinde bölgede ABD ve Suudilerin öncülüğünü yaptığı, Mısır ve diğer Körfez ülkelerinin dahil olduğu bir Batı yanlısı çizgi ile, İran'ın öncülük ettiği, Suriye ve Hizbullah'ın dahil olduğu bir "direniş aksinden" bahsetmek mümkün. Türkiye 2000'ler boyunca, özellikle neo-Osmanlıcı perspektifin de etkisiyle bu iki kamp arasında denge bulmaya çalışıyordu (Hinnebush 2013; Hinnebush 2016: 574). Irak'a müdahaleyi barış içinde bir arada yaşama perspektifinden doğru değerlendirecek olursak öne çıkan en temel etmen, ABD'nin tarihsel ve toplumsal kökenleri olan güç ilişkilerini dikkate almadan, gücü yeniden dağıtmaya girişmiş olmasıdır. Bu durum ABD müdahaleciliğinin zorla yerleştirmeye çalıştığı Batı tipi liberal demokratik düzenin bölgesel düzeyde radikal İslamcı yapılarla karşılaşmasına yol açtı. Tercihli olarak Şiilere verilen yönetim ve Kürtlere verilen özerklik, Sünnilerde rövanşist bir öfkenin birikmesine sebep oluyor ve bu en nihayetinde cihatçılık olarak patlak veriyordu. Her ikisi de bir arada yaşamın gelişmesinin önünde ciddi bir engel olarak belirdiyordu. Bu şekilde işletilen müdahale sonrası istikrar kurma çabası, bölgede yeni bir jeopolitik denge kurarken, aslında 2010'larda patlak verecek olan isyan hareketlerinin ideolojik renklerini de şekillendiriyordu.

Kürt siyasal alanındaki dönüşümler

Kürt siyasal alanındaki jeopolitik kırılmaların birincisinin Irak'a müdahale ile başladığını ve bunu mümkün kılan küresel ve bölgesel dinamikleri yukarıda kısmi detaylarına da değinerek tartıştıktan sonra bu bölümde Kürt siyasal alanının bu şartlar altında nasıl belirlendiğini ve bu şartlara nasıl etkide bulunduğunu ele alacağım. Tek tek devletlerin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve bunun kendi Kürt siyasetleri açısından nasıl anlamlar barındırdığını inceledikten sonra, Kürt siyasal aktörlerinin bu süreci nasıl karşıladığını ve ne gibi dönüşümler geçirdiğini tartışacağım.

Devletler ve Kürt siyasetleri

Irak'ta de facto bir Kürt devletinin kurulmuş olması, Kürt siyasal alanındaki bütün aktörleri doğrudan etkileyen sonuçlar doğurdu. Aslında 1991'de 36. Paralelin kuzeyinin uçuşa yasak bölge ilan edilmesiyle belli boyutlarıyla otonomisini elde eden Irak

Kürdistan yönetimi, 1998'de ABD başkanı Clinton'un arabuluculuğunu yaptığı Barzani ile Talabani arasındaki çelişkiler ve yer yer ortaya çıkan çatışmalardan dolayı politik rekabetin ciddi sorunlara yol açabileceği bir bölgeydi. Bunun yanı sıra, ne Kürtlerin Irak'tan ayrılma gibi bir programı vardı, ne de küresel ve bölgesel düzeyde buna destek. Rus diplomat Primakov'a (2009: 337-338) göre, ABD Irak'a müdahale aşamasına gelmeden önce bir çelişkiyle karşı karşıyaydı: ya Kürt ayrılıkçılığını destekleyerek Irak'ı bileşenlerine ayırmak ya da Irak Kürdistanı'nı ABD çıkarları çerçevesinde kullanmak. Barzani ile Talabani arasındaki uzlaşma çabalarının ikincisinin doğrudan sonucu olarak okumak mümkün. 1998 Eylül'ünde Clinton'un hamiliğinde imzalanan Washington anlaşmasından bir ay sonra PDK ve YNK'ye milyon dolarlara varan yardımların yapılması yine içeriden rejim değiştirme amaçlıydı (Černý, 2014: 342-343). Zira özellikle Türkiye meclisi Türkiye topraklarını işgal güçlerinin kullanımına açacak memorandumu reddedince, (diğer alternatiflerle beraber) Kürdistan bölgesi ABD için ciddi bir stratejik önem kazandı. Bu durum Irak Kürdistanı'nın "istisnanın istisnası" olmasının pratik yansıması olarak görülebilir. Zira bölgesel düzeyde diğer devletler ve iktidar odakları Batı tipi bir demokrasiye ve ilerlemeye direnirken Kürtler pratik uygulamasında çok ciddi sıkıntılar olsa da demokratik kurumsallaşmayı en azından şematik olarak kabul etti. Bunun yanı sıra, "diğer güçler ABD ile savaşırken, Kürtler Batı yanlısı olduklarını açıkça ortaya koydular" (Mülakat, Süleymaniye, 22.09.2019). 2005 anayasası ile zaten fiiliyatta var olan özerklik, bağımsızlığa varacak kadar geniş yetkilerle Irak devleti tarafından kabul edildi. Bu durum, kendi iç işlerinde bir geçiş süreci yaşamakta olan bölgedeki devletler düzeyinde ciddi etkiler yarattı.

İran açısından bir taraftan kendi içinden geçtiği dönüşüm taleplerine karşı rejimin kendisini kurumsallaştırması, dışarıda ise jeopolitik riskleri İran sınırlarının dışında karşılama çabası 2010'lu yılların ikinci yarısına kadar belirleyici oldu. Bu eğilimi hem bölgesel Kürt siyasal alanı bağlamında hem de kendi vatandaşı olan Kürtlerle ilişkisinde gözlemlemek mümkün. Reformcu hareketin temsilcisi olarak 1997 yılındaki seçimde Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ve muhafazakârların 2000'deki parlamento seçimlerini kaybetmesi, başta Kürtler olmak üzere Fars nüfusun dışında kalan kesimlerde büyük siyasal değişimler olacağı beklentisini doğurdu (Entessar, 2014: 214). Reformcu hareket özellikle ifade özgürlüğü açısından büyük beklentiler yarattı (Güneş, 2019: 91). Ancak Hatemi, rejimin muhafazakârlarına karşı durmakta zorlandı. Örneğin muhafazakârlar Kürt ya da Hatemi yanlısı şehir meclis üyelerinin seçilmesine izin vermedi (Entessar, 2014: 215). Bu durum, daha derinlerde aslında dinî liderin etrafında örgütlenmiş İran rejiminin, bütün yönetim mekanizmalarını üzerine inşa ettiği hâkimiyetinin kırılmasının sadece seçimlerle mümkün olmadığı gerçeğiyle alakalıydı. Bu, özellikle 2010'lu yıllarda daha da net anlaşılacaktı. 2005'te

reformcu Rafsancani'ye karşı kazanan Ahmedinejad 1980'li yıllarda devlet otoritesini Kürt yerleşim yerlerine dayatan ve o dönemdeki askerî operasyonları bizzat yürüten kişiydi (Güneş, 2019: 92). Bir taraftan Kürtlerin ciddi oranda destek verdiği reformcu harekete karşı rejimin çizdiği sınırlar, diğer taraftan da özellikle Kürt sorunu konusunda kirli bir geçmişe sahip Ahmedinejad'ın yönetimde olmasından dolayı, Kürt siyasal alanında Kürtlerin hakları lehinde hiçbir gelişme yaşanmadı. Tam aksine PJAK ile 2011'e kadar devam eden düşük yoğunluklu savaş ve Kürtler üzerine devlet şiddetinin kesintisizliğinden bahsedilebilir. Ahmedinejad'ın nükleer konusundaki adımları Batı'nın uyguladığı yaptırımları katladı. Bu durum başlarda rejimin kendi iç birliğini sağlarken sertlik yanlılarını da güçlendirdi (Ehteshami vd., 2013: 237). Yanı sıra, tabandan gelişen ve Kürtlerin de dahil olduğu protesto ve isyan hareketleri hiç durmadan devam etti. 2005 yılında bir protesto gösterisi esnasında öldürülen Şivan Qaderî'nin cansız bedeninin Merivan kentinde yerde sürüklenmesi, bu devlet şiddetinin sembolüne dönüştü. Bu protestoların birinci nedeni, İran'a yönelik yaptırımların ekonomik bedelinin halka ödetilmesiyle ikinci neden özellikle Ahmedinejad döneminde ülkede Şii-Fars olmayanların siyaseten kendilerini ifade etmelerinin neredeyse tamamen imkânsız hâle gelmiş olmasıdır. Kürtler açısından özellikle Kürt siyasetçi ve devrimcilerinin asılmasının Kürt halkının öfkesinin artmasında ve protestolara aktif katılımında büyük rolü var (Güneş, 2019: 91). Özellikle 2009 yılından itibaren reform yanlılarının öncülük ettiği ve yeşil harekete dönüşecek olan protestolar devam etti. Ancak her kritik aşamada dinî liderin söylemleri ve devletin şiddetli müdahalesinin yanı sıra rejimin otoriter siyasetinin sebeplerini ortadan kaldırmaya yetecek adımlar atamamış olması özelde yeşil hareket genelde reformcuların kitleler nezdinde cazibesini yitirmesine yol açtı (Entessar, 2014: 219). Bunun Kürt siyasal alanına doğrudan yansımaları da devlet şiddetinin artması oldu.

Reformcu hareketin açmak için uğraştığı küçük değişim kanalları, özellikle Irak'ın işgalinin gerçekleştiği ve güvenlik konseptinin yoğunluk kazandığı 2000'li yılların jeopolitik şartları altında neredeyse tamamen tersine çevrildi (Sinkaya, 2018: 846). Aslında Iraklı Şiiilerle iyi bir ilişki kuracak bir Kürdistan bölgesi, her halükârda İran rejiminin çıkarlarına olacak bir jeopolitik yapılanma oluşturacaktı (Sinkaya, 2018: 853). Çünkü İran'ı çevreleme politikası izleyen ABD'nin bu çabasını kırmanın bir yolu olarak Şii hilalini sağlamaya çalışan bir İran stratejisi mevcuttu. Yanı sıra eşit derecede önemli bir diğer strateji ise İran'a yönelecek tehditleri İran sınırları dışında karşılamaktı. Bu stratejilerin özellikle Suriye ayağını kurmada Kürdistan bölgesel yönetimi önemli bir pozisyondaydı. Zira -aşağıda daha derinden irdeleneceği gibi- İran'ın Yekîti ile kurduğu ilişki de bu bağlamda değerlendirilebilir. Yine aynı bağlamda bir başka konu ise İran Kürdistanı'nda aktif PDKİ ve Komala'nın kendilerine Irak

Kürdistan bölgesel yönetimi topraklarında kamp bulmuş olmalarıdır. Bunun daha detaylı değerlendirmesini aşağıya bırakarak, kısaca şunu söyleyebiliriz. YNK ve kısmen de PDK ile geliştirdiği ilişkinin de bir getirisi olarak İran, kendi Kürt sorununun tarihsel muhatabı olan partilerin, kısmen kontrol edebildiği bir bölgede kalmış olmasından memnundu. Ancak aynı dönemde gelişen bir PJAK aktivitesi, düşük yoğunluklu bir savaşın 2011'e kadar devam etmesini mümkün kıldı. İran, Amerikan işgalinin oluşturduğu güvenlik endişelerine paralel olarak özellikle PJAK'ın öncülük yaptığı yeni Kürt savaşçı gücünü bastırmak için ekstrem şiddet uygulamaya başladı ve bunu yaparken Türkiye ile ilişkilerin müsaade ettiği şartlarda PJAK ve PKK'ye karşı özellikle Qandil bölgesinde 2007 yılında ortak topçu atışları koordine etti.

Türkiye iç siyasetinde ise hem Kürt sorununu hem bölgesel angajmanları hem de devletin küresel konumlanmasını etkileyecek dönüşümler yaşanıyordu (Insel, 2015). Kemalist müesses nizam ile iktidara 2002'de gelmiş AKP hükümeti arasında, kaynağında Ortadoğu'nun en temel tarihsel çelişkilerinden birisi olan İslami referanslı siyaset - seküler milliyetçilik çelişkisi vardı. Bu çelişkinin, yakın tarihteki 1980 darbesi ve bölgesel düzeyde gelişmekte olan İslamcılık ile doğrudan bir korelasyon içinde okunması mümkün. 2000'li ve 2010'lu yıllarda AKP hükümetinin, Kemalist müesses nizamın ideolojik, politik ve pratik mekanizmalarının savunucusu ve yürütücüsü konumundaki ordu ve başta yargı olmak üzere devlet bürokrasisini kademeli olarak kendi hâkimiyeti altına almasını mümkün kılan birçok etmen vardı. Yönünü arayan bir küresel sermaye ve buna açık yasal ve politik düzenlemeler yapabilen bir meclis çoğunluğu; Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesinden sonra PKK'nin içine girdiği krizden dolayı AKP hükümetinin ilk yıllarını nispeten çatışmasız bir ortamda geçirmesi; ABD merkezli hegemonik küresel düzenin Ortadoğu için öngördüğü ılımlı İslam vasıtasıyla neoliberal küreselleşmeye kanalize edilmesi vb. etmenlerle AKP hükümeti kendisinin çıkarına olan bir küresel iklim içinde 2010'lara gelene kadar Kemalist nizamı büyük oranda yenilgiye uğratmıştı. İçeride ise siyasal dengeleri dışarının açıklığıyla uyumlu hâlde çıkarları çerçevesinde kullanarak kendi siyasal organizasyonunu sağlamlaştırmayı başardı. Bunu 2013'e kadar ortağı olan Fehullah Gülen cemaatinin devlet sistemi içerisinde kadrolaşmasıyla, Kürt sorununa dair çözüm ve demokratikleşme beklentilerini Kemalist nizama karşı AB ve ABD nezdinde araçsallaştırarak ve Türkiye'ye akan sermayenin yarattığı dönemsel ekonomik rahatlamalar neticesinde kendi orta sınıfını ve sermayedarlarını yaratarak başarabildi (Karataşlı, 2015). Bu şartlar altında Türk devlet söylemi de ciddi oranda değişmişti (Yeğen, 2007). Erdoğan bu dönüşümü yeni Osmanlıcılığın ideolojik ve söylemsel yeniden üretimi ile Türk gücünün gelecekte nasıl işletileceğinin ideolojisini birleştirerek gerçekleştirdi (Bozarıslan, 2013a).

Irak'ın işgali ve orada bir Kürdistan bölgesel yönetiminin kurulmuş olması, ilk başta özellikle Kemalist nizamın temsilcisi olan ordunun da kısmi dayatmalarından kaynaklı olarak AKP hükümeti tarafından büyük bir tereddütle karşılandı. Ancak zaman içerisinde özellikle buradaki yönetimin ihtiyaç ve çıkarlarından da faydalanan AKP hükümeti, İKBY ile daha iyi bir ilişki geliştirdi. Bunun bir dış politika hattı olarak gelişmesi ise, özünü yeni-Osmanlıcılığın oluşturduğu, bir doktrin olarak geliştirilen ve AKP'nin ideolojik kodlarının mümkün kıldığı, komşularla sıfır sorun politikası sayesinde. 2007 yılında Hewler'de (Erbil) Türkiye elçiliğinin açılması ile, aslında Türkiye devletinin kuruluş kodlarına tamamıyla aykırı bir duruş sergilenerek, yüzyıllık inkâr siyasetine siyasal pratikler bağlamında bir sapma yaşandı. Suriye ile olan Kürt meselesinde, Öcalan 1998 yılında Suriye'den çıkarıldıktan sonra eli bir nebze rahatlayan AKP hükümeti, Suriye'yi Arap dünyasına açılmanın kapısı olarak kullanmaya başladı. Zira yeni-Osmanlıcılığın en net hissedildiği ve en proaktif olduğu ülke Suriye'di (Hinnebush, 2013). Ancak bunun ötesinde, Türkiye için Suriye, İran'ın etkisi altında bırakılmayacak kadar önemli bir pozisyondaydı (Kabalan, 2013: 36). Türkiye ile Suriye'nin ekonomik ilişkilerin dışında en rahat ortaklaşabildikleri konu Kürt meselesi oldu. Türkiye'nin ABD ve İsrail'in Suriye'yi çevreleme siyasetine dahil olmaması başka alanlarda işbirliğini kolaylaştırmaktaydı.

Suriye'de Hafız Esad'dan oğul Beşar Esad'a devredilen iktidar, hem iç hem de dış tehditlere karşı koruma ve sağlama çabası içinde hareket etti. Tıpkı Amerikan işgali öncesi Irak'ta olduğu gibi, Suriye'de de mezhepçilik rejim tarafından bilinçli olarak maskeli bir forma sokulmuştu (Luizard, 2015: 52). Ancak Sünni üst sınıf da askerî ve siyasi yetkiler kullanarak kendi çıkarlarını ilerletmekteydi, zira Baas diktatörlüğünün en temel koşulu Esad'a koşulsuz biattı (Daher, 2019). Aslında Beşar Esad ilk iktidara geldiğinde iç siyasette bir değişim ve yumuşama beklentisi yaratmıştı ve bu duruma, rejimi küreselleşmeye adapte etmenin koşullarını oluşturacağından dolayı modernleştirici otoriteryanizm denmişti. Ancak kısa sürede durumun böyle gelişmeyeceği anlaşıldı. Özellikle (kısmen Irak işgalini desteklemediğinden dolayı) önce ABD sonra da Fransa'nın yaptırımlarından dolayı rejim, 2000'ler boyunca zor durumdaydı. Detaylarına aşağıda değineceğimiz Qamişlo isyanı Kürt muhalefetinin güçlü olduğunu ve Irak işgalinin birçok açıdan rejimi zorda bırakabileceğini göstermişti.

Suriye'nin kendi Kürt sorununun yanı sıra bölgesel Kürt sorununun yansımaları hem Suriye rejiminin kendi siyasi tercihleri hem de dış dinamiklerden dolayı güvenlik kaygılarına yol açtı. Örneğin uzunca bir süre PKK'nin Suriye'deki varlığını kendisinden daha büyük bir askerî ve ekonomik güce sahip olan Türkiye'ye karşı araçsallaştırmaya çalışmıştı. Buna karşılık Fırat nehrinin su debisini azaltmakla

ve askerî müdahale ile tehdit eden Türkiye ile olan sorunlar, 1998 yılında Adana protokolünü müteakip Öcalan'ın Suriye'den çıkartılmasıyla bir anda çözüldü (Kabalan, 2013: 29). Su sorunu o dönem için bir sorun olmaktan çıktı.⁷ İçinde barındırdığı büyük belirsizlikler ve Suriye'ye olası yansımalarından dolayı Irak işgaline hem rejim hem de Suriye'deki genel muhalefet karşı çıkmıştı (Ehteshami vd., 2013: 228). Bunun başlıca sebepleri, işgal sonrasında İsrail yanlısı bir Irak hükümetiyle karşı karşıya kalma ihtimali, kendi iç Kürt sorunu üzerine etkiler ve işgalin üreteceği ekonomik kriz olarak görülebilir. Suriye rejiminin sürekli diyalog çağrularına en temelde kendi etrafında oluşmuş izolasyonu kırma hedefiyle hareket ettiğini düşünen ABD (ve İsrail) cevap vermedi. Bu şartlar altında Suriye rejimi Irak işgalinden sonra bir taraftan ABD ve İsrail'e karşı Avrupa ve Türkiye ile denge kurmaya çalışırken, diğer taraftan da kendi opsiyonlarını çoğaltmak hedefiyle İran, Hizbullah, Hamas, Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştiriyordu.

Devletler nezdinde Irak'ta Kürt sorununa dair yaşanan gelişmeler açısından net olarak ortaya çıkan iki eğilimden bahsetmek mümkün. Birincisi ilk etapta kendi coğrafi ve tarihsel limitlerinden ve kendi Kürt sorunlarından kaynaklı olarak bu bölgenin kurulmasının ve kurumsallaşmasının önünde bir pozisyon almalarıdır. Bu durum bundan sonraki süreçlerde, kendisini çoğunlukla ontolojik güvenlik kaygısı olarak yansıtabilecek devletler siyasetinin bir aşamasına işaret etmektedir. Yani 2003'teki müdahaleden sonra olası bir bağımsız Kürdistan ihtimali başta İran ve Türkiye olmak üzere devletleri Kürt bağımsızlığı karşılığında temelinde yan yana getirecekti. Ancak bu durum iki devletin Irak üzerine ayrı ayrı nüfuzundan kaynaklanan karşılıklı güvensizliğin önüne geçmedi. İkincisi ise, Irak'ta özerk Kürt bölge yönetimi kurulduktan sonra, bunu kendi çıkarlarına zarar vermeyecek biçimde nasıl kurgulayabileceklerine dair bir çaba içine girdiler. Bu süreç Türkiye açısından ekonomik hacmi artırmak ve bu vasıta ile içerideki dönüşümleri kısmen de olsa kontrol altına almak olarak gelişti. İran açısından ise, kendi Kürt sorununun aktörleri olan tarihsel Kürt partilerini Irak sınırları içinde sınırlı hareket kapasitesi içinde bırakması olarak görülebilir. Suriye açısından bu bir risk oluşturmaya devam ettiyse de Türkiye ve İran ile olan ilişkileri vasıtasıyla süreci dengelemeye çalıştı.

Kürt siyasal alanındaki dönüşümler

Birçok açıdan bölgenin tamamını etkileyen 2000'li yıllardaki gelişmeler, en nihayetinde bugün hâlâ hâkim olan ve bütün Kürt siyasal alanındaki süreçleri

⁷ Su sorunu 2010'lu yıllarda Rojava devriminden sonra yeniden bir sorun olarak belirecekti. Bu, Türkiye'nin su kaynaklarını silah hâline getirmesi siyasetinin sonucudur.

belirleyen iki siyasal çizgiyi netleştiren koşulları oluşturdu. Bunları demokratik konfederal ve klasik milliyetçi çizgiler olarak adlandırabiliriz. Bu iki çizginin ortaya çıkmasını sağlayan koşullar sadece bölgedeki jeopolitik süreçler ya da sadece Kürt siyasal aktörlerinin belirlediği bir süreç değil, bunların etkileşimiyle mümkün oldu.

Güney Kürdistan'da bölgesel yönetim

1991'den beri fiilen, 2003'te müdahale sonrasında eli rahatlayan ve 2005'ten itibaren anayasal olarak tanınmış Kürdistan bölgesi, hem Kürt siyasal alanının tarihsel sosyolojisi açısından hem de Ortadoğu dinamikleri içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu dinamikleri mülakatlarda öne çıkan üç ana başlık hâlinde tartışmak mümkün: Kürt siyasal alanında yarattığı sonuçlar, Güney'deki ikili iktidar şekillenmesi ve jeopolitik olarak karaya sıkışmışlık.

Kürt siyasal alanı açısından bakıldığında Mahabad Cumhuriyeti'nden beri ilk defa tanınmış bir Kürt yönetiminden bahsetmekteyiz. Kürtlerin küçük bir bölgede bile olsa tanınma kazanmış olması, bütün Kürt siyasal alanı açısından sonuç doğuran bir gelişme oldu. Bunların başında bu kısmı özgürleşmeyi sağlayan partilerin bir model olarak belirmesi geliyor. Rojhilat partilerinin otonomiden federal çözüme doğru giden ideolojik dönüşümü buna iyi bir örnek teşkil ediyor (Mülakat-1, Almanya 28.06.2021). Bununla beraber, özellikle PKK'nin ideolojik olarak öncülük ettiği yapılarda, Güney Kürdistan tecrübesi daha çok kötü bir yönetim modeli örneği olarak görülmekte. Yani hem karşıtlık hem de taraftarlık anlamında Güney Kürdistan modeli bir örnek teşkil ediyor. Bir ikinci konu ise özellikle dil, kültür vb. yakınlıkların da koşulladığı süreçler içerisinde Güney Kürdistan'a ya siyasi sığınma ya ticaret ya da iş bulma ümidiyle giden ciddi bir kesimin varlığı. Diğer üç parçanın da (sınırlı dahi olsa) sermayedar sınıfı ticaret kanalları açmak için sık sık Hewler ve Süleymaniye'ye giderken, emeğiyle çalışan diğer parçalardan Kürtler de başta inşaat olmak üzere birçok işte çalışmak için Güney Kürdistan topraklarına gittiler. Askerî anlamda, Rojhilatlı partiler askerî yapılarını güney Kürdistan'da kendilerine organize edilmiş kamplara çektiler ve bu onlara kısmi bir güvenlik sağladı. Ancak PKK'nin askerî gücünün geçmişi çok daha eski olduğu için Irak Kürdistan Bölgesel yönetiminin kurulmasının askerî anlamda ciddi bir dönüştürücü etkisinden bahsetmek mümkün değil. Özetle, ABD'nin bölgeye müdahalesini küresel, tarihsel ve sosyolojik birçok etmen mümkün kıldı. Bunun Kürt siyasal alanı için doğrudan sonucu, on yıllardır devam etmekte olan Kürdistan mücadelesine bir kanal açılmış olmasıdır.

Ancak Güney Kürdistan'da bir yönetim kurulması, tarihsel, toplumsal ve (jeo)politik çelişkilerden azade değildi. PDK ile YNK'nin çelişkileri ve bunun kaynağını aldığı aşiret ve tarikat yapıları, büyük oranda yönetim kademelerine yansıyacaktı. Özellikle 1970'li

yıllardan bugüne Irak devlet politikalarından kaynaklı bir şehirleşme süreci yaşandı. Klasik aşiret liderleri, bu süreci kendi avantajlarına çevirecek önlemler alarak siyasi partilerin içine kanalize oldular. Yani bu süreci sadece arkaik aşiretçilikten artakalan yapılar olarak değil, kendisini yeni şartlara entegre eden hiyerarşik toplumsal yapılar olarak görmek mümkün. Bu açıdan Güney'deki yönetim sistemini aşiret yapısıyla modern parti formunu bir araya getiren hibrit bir sistem olarak düşünebiliriz. Güney'deki nüfusun siyasi partilere sadece siyasi olarak değil ekonomik olarak bu kadar bağımlı bir duruma gelmesinin doğrudan bir tarihsel sosyolojik kaynağını burada görmek mümkün (Leezenberg, 2006). PDK ile YNK arasındaki çelişkilerin ortak bir yönetim oluşturmaya müsaade etmemesi de yine doğrudan bu durumla alakalı. PDK, Hewler ve Duhok etrafında, Barzanî ailesi etrafında ve (artık eskisi kadar güçlü olmasa da) Nakşibendi tarikatı etrafında örgütlenmişken YNK, ağırlıklı olarak Süleymaniye ve çevresinde, başta Talabanî ailesi olmak üzere birçok büyük aile etrafında ve (eskiden) Kadiri cemaatine göre örgütlendi.⁸ Ya da 2010'lu yıllarda adını daha net duyacağımız Noşirevan Mustafa'nın liderliğini yaptığı Goran hareketinin bir üyesinin deyişiyle, PDK modeli rant ile yönetmek için geliri kontrol altına almaya çalışan bir hanedanlıkta, YNK kendi pozisyonlarını koruyabilmek için ekonomik sistemin her boyutunu kontrol altına almaya çalışan yozlaşmış yöneticiler ağından ibarettir (Aziz, 2017). Bu şartlarda temsili demokrasi de gelişmez. Örneğin kâğıt üstünde bir yeri olduğu hâlde "parlamentonun bölgenin yönetiminde hiçbir etkisi yok, çünkü yönetim neredeyse tamamen hâkim olan ailelerin elinde ... örneğin bu partilerin önde gelenlerinin yolsuzluk veya ihanet suçlamalarında bile dokunulmazlıkları var, onları herhangi bir suçtan sorumlu tutmak mümkün değil" (Mülakat, Süleymaniye, 24.09.2019).

Verili şartlar altında Güney Kürdistan'daki bölgesel yönetimde iki tane paralel yapı olmasa bile birbirinden tamamıyla ayrılmış ikili bir partiye sadakat yapısından bahsetmek mümkün. Örneğin Peşmerge güçlerinin maaşlarını ödeyen bir bakanlık varsa da, Peşmergeler kendi bağlı oldukları partiye sadık ikili bir emir komuta zinciri içinde hareket ediyor (Abbas Zadeh ve Kirmanj, 2017). Burada birliğin oluşamamasının temel sebeplerinden en önemlisi "kendi bölgelerini yöneten iki partinin iktidarlarını kaybetmek istememesidir" (Mülakat, Süleymaniye, 24.09.2019). Yine aynı çerçevede PDK ve YNK arasında bölünmüş iktidar yapılanmasının sebep olduğu bir devrimci iktidar yorgunluğundan bahsedilebilir. Güney'de kısmi bir özgürleşmeye öncülük

⁸ Ancak bir siyasi parti temsilcisi tarikatların seçimde ve siyasette herhangi bir rol oynamadığına dair çok net bir fikir belirtti (Mülakat, Süleymaniye, 22.09.2019). Bunun yanı sıra, hem Süleymaniye'de hem de Hewler'de sokaktaki insanlar, sorduğumda kendilerini bir tarikatla ilişkilendirmiyorlardı ama bir bağ mevcut. Her halükârda tarikat kimliğinin güncel dönüşümlerde belirleyici değilse de kurucu bir rolü olduğunu belirtmek yanlış olmaz.

eden bu iki partinin sarsılmaz pozisyonları, kurdukları toplumsal ve siyasal sistemden olduğu kadar, onların devrimci öncülük pozisyonlarının getirdiği bir toplumsal kabullenme ve vefadan da kaynaklanmaktadır. Bu durum, başka birçok konuda öne çıkan çelişki ve sorunların örtbas edilmesine yol açan bir dinamik olarak belirlemekte ve iktidarda değişimin olmamasının da en temel sebeplerinden birisi olarak işlev görmektedir.

Jeopolitik düzlemde altını çizmemiz gereken en temel husus ise Kürdistan bölgesinin denizlere açılmayan (*land-locked*) bir bölgede olmasıdır (Mülakat, Süleymaniye, 22.09.2019). Bu durum her türlü ticari, ekonomik, askerî, siyasal vb. faaliyet için etrafındaki komşularına bağımlılık durumu yaratmaktadır. Kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Irak merkezî hükümeti ve Batı'da da çok kısa bir Suriye sınırı olan Kürdistan bölgesi, tarihsel olarak Kürtlerin haklarını inkâr eden dört farklı bölgesel gücün arasında kalmış durumda. Bu nedenle, Kürdistan bölgesel yönetiminin buradaki güçlerle sürekli bir gerilim yerine işbirliğine gitme çabası kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkıyor. Bu durum mevcut hibrit iktidar yapısıyla beraber düşünüldüğünde, iktidar sahibi olan ailelerin çıkarları komşu devlet yönetimleriyle bir bağımlılık ilişkisi üretti. Buna daha uzun sınır hattını paylaşan YNK ile İran ilişkisini ve Kuzey'de uzunca bir süredir (kısmi olarak karşılıklı) bağımlılık geliştirmiş olan PDK'nin AKP ile ilişkisini örnek vermek mümkün (Mülakat, Süleymaniye, 24.09.2019). Bununla beraber, bu durum diğer parçalardaki Kürt hareketlerinin bazen lehine ama çoğunlukla aleyhine sonuçlar üretti. Çünkü Kürdistan bölgesel yönetiminin diğer parçalardaki Kürt hareketleriyle geliştirdiği ilişkiler, ilgili devletlerce bir güvenlik kaygısı olarak algılanıyor. Bölgesel yönetimin diğer parçalardaki Kürt hareketlerine ilişkin hem arabulucu rolü hem de bu hareketlere karşı dönen pozisyonları, özellikle 2010'lu yıllarda daha net ortaya çıkacaktı. Bugün mevcut şartlar altında PKK ile PDK arasındaki gerilimin en temel kaynaklarından birisi bu karaya hapsolme durumundan ileri geliyor.

Özetle şunu söylemek mümkün: Güney Kürdistan'da yılların mücadelesine dayanan ve jeopolitik açılmanın mümkün kıldığı bir yönetim kuruldu. Bunun diğer üç parçada da etkisini kısa ve orta vadede gözlemlemek mümkünken, kendi iç yapısı Kürt siyasal alanının tarihsel ve toplumsal yapısı nedeniyle birçok iç çelişkiyle karşı karşıya kaldı. Bu durum hem devlet hedefiyle hareket eden geleneksel Kürt milliyetçi çizgisini geliştiren bir sonuç üretiyor hem de aynı zamanda bir parçaya sıkışmış Kürt milliyetçiliğinin kendi içsel sınırlarını belirliyordu.

PKK'nin silahlı mücadeleye geri dönüşü

Kürt siyasal alanını bir bütün olarak belirleyecek önemli gelişmelerden bir tanesi de

PKK'nin silahlı mücadeleye geri dönmüş olmasıdır. Bu konunun önemi iki süreçte irdelenebilir. Birincisi Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesinin arka planında yatan hem bölgesel hem de küresel (jeo)politik süreçlerin derinliği ve bunun Kürt sorunu ile olan doğrudan bağlantısı. Bu konunun derinliğini hem (bir kısmıyla birebir görüştüğüm) PKK'li veya PKK'ye yakın kaynaklara hem de askerî ve diplomatik koridorlarda çalışmış Murat Yetkin gibi kişilere dayanarak tartışmak konuya açıklık kazandıracaktır. Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesinde ABD'nin ve bölgesel devletlerin rolü jeopolitik açıdan tek kutuplu hegemonik bir küresel düzenin nasıl işlediğine dair net bir fikir veriyor. ABD'nin Ortadoğu'ya askerî müdahalesinde tarihsel olarak önemli bir yeri olan Türkiye'nin, bölgeyi küreselleşmeye entegre etme çabalarına da dahil edilmesi ciddi önem taşıyor. PKK'nin varlığı Türkiye'nin bölgesel dış politikasını değiştirmesinin önündeki en büyük engeldi. "Diğer Kürt örgütlerinden farklı olarak PKK, ABD'ye bağımlı bir yapı değildi" (Mülakat, Almanya, 18.07.2019). Bu durum, PKK'nin Marksist-Leninist bir ulusal kurtuluş hareketi olmasıyla da doğrudan ilişkili. ABD Öcalan'ı Türkiye'ye teslim ederek hem Türkiye'yi memnun etti hem de Öcalan'ı denklemin dışına çıkardı (Bila, 2007: 205). Buna paralel olarak ABD'nin Ulusal Güvenlik Konseyi'nin o zamanki yetkilisi Richard Clarke için Öcalan'ın yakalanması Avrupa'daki terörizmi zayıflatacağı ve ABD bu konuda müttefikleri olan Türkiye'ye borçluymuştu (Yetkin, 2004: 147). Bununla bağlantılı olarak Suriye üzerine ortak bir baskı başladı. Suriye açısından durum gittikçe netleşmekteydi. Kara Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş, Suriye sınırında 16 Eylül 1998'de güç gösterisi yaparken aynı anda NATO bağlantılı savaş gemileri Suriye açıklarında tatbikat yapmaktaydı. Türkiye ile savaş NATO ile savaş anlamına gelecekti. Yani "aslında Öcalan'ı Suriye'den çıkararak güç Türkiye değil... Sadece Suriye ve Türkiye olmuş olsaydı belki bu baskı taşınabilirdi. Arkasında Mısır ve Mübarek vardı, Esad'a sen Öcalan'ı buradan çıkarmazsan Türkiye ve NATO sana saldırırlar ve biz Arap Dünyası olarak arkanda durmayacağız mesajı veriliyordu. Mısır da o zaman Batı ittifakı içinde olan bir ülkeydi" (Mülakat, Brüksel, 19.05.2019) (ayrıca, bkz. Yetkin, 2004). Bunları müteakip, Öcalan Suriye'den çıkıp Yunanistan, İtalya, Rusya ve Kenya'yı içeren birçok uçuş yaptıktan sonra, en son Nairobi'de Türkiye'ye teslim edildi. Bu durumun kendisi aslında Kürt sorununun jeopolitik bağlantılar hasebiyle her zaman hem bölgesel hem de küresel konumlanışlar içerisinde bir yeri olduğunu net olarak gösteriyor.

İkincisi ise bunun yol açtığı daha büyük sonuçlardır. Bu sonuçları Türkiye'deki Kürt bölgesinin siyasi dinamiklerine olan etkisi ve bölgesel olarak yeni bir hareketin doğması bağlamında değerlendirmek mümkün. Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesinin sonuçlarını yine yaptığım görüşmelere dayanarak, üç zamansal aşamada okuyorum. Birinci ve ivedi sonucu, PKK'nin çok ciddi bir ideolojik, politik ve örgütsel krize girmesi (Mülakat, Brüksel, 17.05.2019). Örgütsel olarak içeride ciddi bir politik

tartışma sonucu bin beş yüz civarında gerilla ve üst düzey kadro örgütten ayrıldı. Bu politik olarak aslında silahlı mücadele ile varılacak noktanın sınırları ve olası sistem-içi demokratik mücadele yöntemleri ile alakalıydı. Ancak bunun da arkasında yatan ve daha derinlemesine değerlendirme ihtiyacı duyulan olgu, ulusal kurtuluş hareketi çizgisinin sınırlarıydı. Klasik ulusal kurtuluşçuluk çizgisine dair PKK içerisinde yapılan kapsamlı ideolojik tartışma hem PKK'de hem de Kürt siyasal alanında ciddi sonuçlar doğuracaktı. Aslında PKK'nin ideolojik dönüşümünü 1990'lı yılların başına kadar götürmek mümkün. Zira o dönemden itibaren kadın kurtuluş ideolojisi, doğa ile uyum içinde bir gerillacılık pratiği veya ulusal kurtuluş hattını sorgulayan birçok boyut zaten tartışılmalı konulardı. Bunun temelinde, reel sosyalist pratiğin çökmüş olması gerçeği vardı, zira küresel düzeyde gelişmekte olan kapitalizmin yeni koşullarına cevap olabilecek yeni bir sosyalizmin siyasal pratiklerde üretilmesi gerekiyordu. PKK açısından bu yeni siyasal pratik, Öcalan'ın cezaevi koşullarında geliştirdiği yeni düşünceler ve öneriler ışığında örgütsel yapısını değişikliğe tâbi tutarak mümkün oldu. Şunu söylemek mümkün: PKK, Öcalan Türkiye'ye teslim edildikten sonra içine girdiği örgütsel, siyasal ve ideolojik krizden büyük bir ideolojik ve buna uygun örgütsel yapıyla çıktı (Akkaya ve Jongerden, 2010; Saeed, 2014). 2000'li yıllarda bu ideolojik dönüşüm siyasal pratikleri yerelleştirerek ve kısmen otonomlaştırarak yeniden kurgularken bu durum 2010'lu yıllarda Kürt siyasal alanının tamamında yükselen milliyetçilikle karşı karşıya gelecekti. Otonomlaşan siyasal pratikler, Rojhilat'ta PJAK'ın, Rojava'da PYD'nin ve Başur'da da PÇDK'nin doğmasını ve özellikle Rojava ve Rojhilat'ta çok ciddi bir büyüme yaşanmasını sağladı. Bir üçüncü aşama ise, PKK yeniden silahlı mücadeleye başladıktan sonra çatışmaların ve 2005'ten itibaren kısmi görüşmelerin yaşandığı yeni bir sürecin başlamasıydı. Bir taraftan PKK'nin krizinin yarattığı koşullardan dolayı kısmen eli rahatlayan AKP'nin yavaş yavaş siyaseten merkeze yerleşmesi diğer taraftan bunu devam ettirmenin koşulu olarak ABD ve AB ile söylemsel bir uyum içinde görüntüdeki demokratikleşme çabası, 2005'ten itibaren PKK ile görüşmelere evrildi. Bu süreç, 2013'te yeniden başlayacak olan ve kaynağı 90'lı yılların başında olan uzun bir görüşmeler silsilesinin bağlayıcı köprülerinden birisidir.

Özetle, PKK'nin Öcalan Suriye'den çıkartılıp Türkiye'ye teslim edildikten sonra içinden geçtiği dönüşüm, verili şartlar altında Kürt siyasal alanını siyaseten belirleyen geleneksel Kürt milliyetçi çizgiyle enternasyonalist temelde gelişen demokratik konfederalist çizginin çelişkilerinin netleşmesinde anahtar rolü oynadı. Ancak burada altını çizmek gerekir ki bu ideolojik-politik pozisyon almayı tek belirleyici etmen olmaktan ziyade, karmaşık siyasal süreçler içerisinde ortaya çıkmış bir gereksinim olarak görmek daha doğru olacaktır. Başka bir deyişle burada ideolojik gözlükle etrafını şekillendiren bir perspektiften ziyade, ideolojinin siyasal süreçlerle

etkileşiminin altını çizmek gerekir. Bunu kanıtlayan örnekler, bir sonraki bölümde üçüncü yol siyasetinin hem Suriye hem de Türkiye'de ortaya çıkardığı dönüşümlerle bağlantılı olarak tartışılacaktır.

Qamişlo isyanı ve PYD

Geleneksel olarak PDK ve YNK bağlantılı partiler özellikle kuzeydoğudaki Qamişlo şehrinde her zaman daha güçlü iken, 1980'de darbe öncesinde Suriye'ye ve oradan da gerilla kampları bulmak için Lübnan'a giden Öcalan'ın ve PKK'nin etkisi, Afrin ve Kobanê çevrelerinde varlık buldu. PKK Lübnan ve Suriye'de aktif olduğu süre boyunca kadrolarının Kürt şehirlerinde örgütlenme çalışması devam etti. PKK 1998 yılına kadar tarihsel olarak genelde Suriye'ye değil de Türkiye'ye karşı örgütlenen Rojava Kürtlerini kitlesel düzeyde örgütlenme çabası içindeyken, diğer partiler çoğunlukla siyasal süreçlere göre pozisyon alan ve kitlesel düzeyde daha az çalışma yürüten yapıları (Tejel, 2009). Öcalan'ın Suriye'den çıkartılmasının doğrudan sonucu, PKK'nin Suriye ile olan bağlarından azade olmasıdır ve bu durum Suriye'deki Kürt siyasal cephesinin genişlemesini sağlayan en temel etmenlerden biridir (Tejel, 2017). Bunun en net ortaya çıktığı durum, 2003 yılında Qamişlo'da patlak veren, 50 kişinin ölümü, çok sayıda kişinin yaralanması ve iki binden fazla insanın tutuklanmasıyla sonuçlanan isyanda gözlemlenebilir. İsyana Qamişlo'da bir futbol maçından sonra patlak verirken, bunun Afrin ve Kobanê'ye yayılması, kendini inşa etme çabası içindeki PYD'nin örgütsel gücüyle doğrudan alakalıdır. Bunun yanı sıra, eylemler ve rejimin şiddetli bastırmasından sonra birçok parti Qamişlo'daki 2004 Newroz kutlamalarını iptal ederken, PYD bunu yapmadı ve bu, PYD'nin rejimin baskılarına rağmen zarar görmemiş (intact) gücünü de gösterdi (Gauthier, 2005).

İçeride bu gelişmeler yaşanırken, rejimin bu isyanı bu kadar büyük bir şiddetle karşılmasının mülakatlarda beliren iki ana sebebinden bahsetmek gerekir. Birincisi, PYD'nin yükselişi Baas diktatörlüğünü rahatsız etmekteydi çünkü o esnada kendi etrafında ABD ve İsrail tarafından geliştirilen izolasyon politikalarını kırmak amacıyla Esad Türkiye ile çok iyi ilişkiler yürütüyordu. Rejim, Türkiye'nin komşularla sıfır sorun paradigmasının mümkün kıldığı bu yakınlaşmanın PKK'den dolayı bozulmasını istemiyordu. Bir YPG yetkilisi o dönemleri şöyle değerlendiriyor: "Biz Öcalan'ın ideolojisini benimsediğimiz ve Suriye rejimi ile Türkiye arasında iyi ilişkiler olduğu için, en çok bizim üyelerimiz rejim tarafından tutuklama ve işkencelere maruz kalanlardır." (Mülakat-2, Süleymaniye 22.09.2019) Rejim'in PYD'ye dair özel bir güvenlik kaygısı duyduğu bunun kaynağında da PYD'nin geniş kitleleri mobilize etme yetisi olduğu söylenebilir (Kajo ve Sinclair, 2011). Bunun yanı sıra, bir ikinci sebep olarak altını çizmek gerekir ki, Güney Kürdistan'da o anda geleceği kesin olan geniş yetkilere sahip otonom bölge hem genel olarak bölgesel düzeyde hem de Kürt siyasal alanında

ciddi bir hareketlilik yaratmıştı. Rejim Qamişlo isyanını bunun bir sonucu olarak değerlendirdi (Sunca, 2021: 113). Bu aslında kendi Kürt sorunu olan bütün devletlerin en temel korkusu olan dışardaki gelişmelerin kendi Kürtlerini isyana yönlenteceği kaygısının bir yansıması olarak okunabilir.

Rojhilat ve dönüşen Kürt siyasal alanı

Rojhilat açısından mülakatlara dayanarak bu dönemin üç temel dinamiğinden bahsetmek mümkün. Birincisi sürekli bir hâlde yeniden patlak verecek isyanlar, protestolar ve eylemler olarak netleştirilebilir. Bu daha çok kitlesel düzeyde gerçekleşen bir durumdu. (Buna dair tartışma yukarıda İran'ın genel durumunun tartışıldığı bölümde yapıldı.)

İkincisi, aslında daha Saddam iktidardayken Rojhilat partilerinin Irak'ta kampları vardı. Güney'de Kürdistan yönetiminin kurulması buradaki PDKİ ve Komala'ya güvenli alan sağlamaya devam etti. Zaman zaman silahlı mücadeleyi yeniden başlatmak amacıyla yapılan sınırlı girişimler dışında, bu partilerin örgütlü kadroları ve Peşmerge güçleri büyük oranda Güney Kürdistan'da yaşamaktadır (Mülakat-1, Almanya 28.06.2021). Bu şartlar ciddi bir baskı rejimi olan İran'ın saldırılarına karşı bir güvenlik sağlarken Rojhilat Kürtleri ile kitlesel düzeydeki ilişkilerini ciddi oranda sınırlamış durumda (Mülakat-2, Almanya 28.06.2021). Yani kendi güvenlikleriyle siyasal etkinlikleri arasındaki denge, özellikle Irak Kürdistanı'nın siyasal bir statüye kavuşmasıyla siyasal etkinliklerinin aleyhine gelişmekte. Bu sadece televizyon, sosyal medya ve sınırlı sayıda basılı yayın vasıtasıyla sağlanmaya çalışılıyor. Bunun yanı sıra, PDKİ ve Komala'nın önceki otonomist söylemlerine karşın bu son yıllarda demokratik federal bir İran'da federal bir Kürdistan savunusuna giriştiler (Güneş, 2019: 86). Yine bunda da Irak Kürdistanı'nın model olarak belirmesinin doğrudan rolünden bahsedebiliriz. 2006'da PDKİ ve 2007'de de Komala, en temelde siyasal ve/ya askerî eylemlerini artırmak isteyen gruplar ile verili durumu muhafaza etmek isteyenler arasındaki çelişkilerden dolayı kendi içlerinde (bir kez daha) bölündü. Bunu da siyasal etkisizleşmenin yarattığı durumun doğrudan sonucu olarak görmek mümkün. Bu partilerin Güney Kürdistan'a hapsolme durumu aslında bu örgütlerin ciddi anlamda zayıflamasına da sebep oluyorken, PJAK'ın daha da güçlenmesini sağlayan imkânlar yarattı.

Üçüncü konu ise PJAK'ın yükselişi. Diğer partilerin aktivitelerinin çok sınırlı düzeye inmiş olması nedeniyle PJAK'ın 2000'li yıllar boyunca Rojhilat Kürtleri içinde görünürlüğü ve siyasal kapasitesi arttı. Özellikle PKK'nin geçirdiği ideolojik dönüşümden sonra farklı toplumsal kesimleri içine alabilecek ciddi bir söylemsel açıklık yakalayan PJAK'ın diğer partilerin hitap ettiği geleneksel Sünni-Soran Kürt

kitlesi dışında kalan Lor, Kurmanc, Şii veya Yaresan Kürtleri ile de kurmuş olduğu ilişkiden bahsetmek gerekir (Mülakat-2, Almanya 28.06.2021).⁹ Bu şartlar altında ciddi gelişme gösteren PJAK, PKK'nin içinden geçtiği dönüşüm nihayetinde farklılıklara açık olmayı ve onları dahil etmeyi koşut kılan ideolojik açıklığın doğrudan etkilerinden birisi olarak görülebilir. PJAK 2011'de İran'a karşı ilan ettiği ateşkese kadar Rojhilat sahasında etkinliğini devam ettirebilirken, bundan sonrası için çeşitli sınırlarla karşı karşıya kalacaktı. Ancak İran 2011'den sonra ne PJAK'a yönelik sınır ötesi bombardımanlarını ne de ülkedeki Kürtlere yönelik güvenlik endeksli cezalandırma siyasetini durdurduğu için 2010'larda PJAK'ın yükselişine çeşitli kısıtlar getirilmiş oldu.

Sonuç

Kürt siyasal alanında 2000'li yıllarda gerçekleşen dönüşümleri anlamlandırmayı hedefleyen çalışmanın bu bölümünde, bu alanın küresel ve bölgesel düzeyde ortaya çıkan gelişmelerin neresinde yer aldığı tarihsel detaylarıyla tartışmaya çalıştım. Kürt siyasal alanının hareketlenmesini sağlayan ve Kürtlerin nihayetinde belirli kazanımlar elde ettiği ve bölgesel süreçlerde de konumunun değiştiği 2000'li yıllar, sonraki süreçleri doğrudan etkiledi. Bir başka deyişle bu on yıllık dönemde ortaya çıkan toplumsal, siyasal ve jeopolitik yapıları, 2010'lu yıllarda gelişecek dönüşümler, çelişkiler ve çatışmaların zemini olarak tanımlamak yanlış olmaz. Zira verili şartların tarihsel arka planı ve dinamiklerin inşa oluş biçimleri, bundan sonraki süreçlerin en temel belirleyeni olacaktı. Bu bağlamda 2000'li yılların siyasal sosyolojisi bugün yaşanmakta olan küresel ve bölgesel gelişmelerin merkezinde yer almakta.

Kürt siyasal alanındaki bu dönüşümleri, küresel düzeyde yeni müdahalecilik ve neoliberal küreselleşmeye entegrasyon çabaları içinde, bölgesel düzeyde ise bu entegrasyona direnişin Avrupa-merkezci bir perspektifle kavramsallaştırdığı "Ortadoğu istisnacılığı" bağlamı içerisinde değerlendirebiliriz. Soğuk Savaş sonrası liberal zafer sarhoşluğunun doğrudan sonucu olarak dünyanın geri kalanının liberal dünya düzenine dahil edilmesi çabası, finans kapital koşullarıyla birleşince çok ciddi yıkımlara yol açtı ve bu, çok yönlü bir direnişi de beraberinde getirdi. Ortadoğu'ya müdahaleler bu çerçevede gerçekleşti. Ancak bu müdahalenin sonuçları en nihayetinde içinden çıkılması çok güç bir jeopolitik ve toplumsal denklem bıraktı. Zira Irak müdahalesi bir taraftan ciddi bir yıkım yaratırken, diğer taraftan aslında 2010'lu yıllarda göreceğimiz liberal enternasyonalizmin küresel krizinin altyapısını örüyordu. Yanı sıra, bu durum bölgesel düzeyde de yeni birçok siyasal ve toplumsal pozisyon

⁹ Kürtçenin lehçelerinin harita üzerindeki dağılımı için bkz. EK-4.

alışları beraberinde getirdi. Bunların, yukarıda derinlemesine analiz ettiğimiz, Kürt siyasal alanına olan etkilerini birkaç maddede toplayabiliriz.

Küresel hegemonik süreçler açısından yeni düşman yaratma ihtiyacı ve anti-terör kampanyaları, Kürt hareketlerinin ilgili bölgesel devletler tarafından bu konsept kapsamında değerlendirilmesi sonucunu doğurdu. PKK'nin 1997'de ABD tarafından ve 2002'de de AB tarafından terör örgütleri listesine alınması bunun doğrudan sonucu. PDK ve YNK'nin üçüncü sınıf terör örgütleri listesinden 2014 yılında çıkarıldığını göz önünde tutacak olursak, terör tanımlamasının Kürt siyasal alanı ve küresel hegemonik süreçler bağlamında ne anlama geldiğini daha net görebiliriz.

Küresel sisteme entegrasyon çabaları liberal barış yapma deneyimlerini de beraberinde getirmişti. 2000'li yıllarda PKK'nin silahsızlandırılıp Türkiye'deki Kürt sorununun bu liberal barış teknolojisiyle çözülmesi öngörülmüştü. Bunun etkilerini ileride 2010'lu yıllarda çözüm süreciyle beraber daha detaylı tartışacağız ancak 1990'lı ve 2000'li yıllarda gelişen bu barış yapma anlayışının yokluğunda ne Oslo süreci ne de sonrasındaki çözüm süreci mümkün olacaktı. Zira Irak'taki devlet-inşası süreci de yine aynı perspektifin ürünüydü ancak muhtemelen en kötü örneklerin başında geliyordu.

Normatif insan hakları zemininin ve savunusunun siyasal ve jeopolitik süreçlere göre eğilip bükülüyor olmasının Kürt siyasal alanına en doğrudan sonuçlarından birisi tercihi yaklaşımların emperyalizm tarafından uygulanıyor olmasında görülebilir. Bir NATO üyesi olan Türkiye devletinin Kürtlere yönelik gerçekleştirdiği devlet şiddetinin çeşitli formları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde sınırlı hukuksal yaptırım sonucu doğurmuşken, söylemler dışında neredeyse hiçbir siyasal yaptırım doğurmadı. Oysa, Irak'ın 80'ler ve 90'lar boyunca gerçekleştirdiği soykırım girişimleri (bunlar büyük oranda ya Batı'nın doğrudan veya dolaylı desteği ya da göz yummasıyla gerçekleşmiş olsa da) her dönemeçte müdahalenin en temel gerekçelerinden birisi olarak gösterildi. Burada tartışma hangi devletin ne kadar ve nasıl bir şiddet uyguladığıyla ilgili olmaktan ziyade, Kürt sorununun iddia edilen insan haklarının evrenselliği normatif ilkesi çerçevesinde değil siyasal düzenin tercih ve önceliklerine göre ele alınması durumudur.

Bölgedeki devletlerin perspektifinden ise çelişkiler biraz daha karmaşık olarak görülebilir. Zira söz konusu dört devlet ve buralardaki iktidar yapılanmalarının ortaklaştığı en temel nokta olası bir Kürt bağımsızlığına karşı duruştur. Bu durum devletlerin ve inşa edilmiş toplumsal hiyerarşilerin bozulması kaygısından ileri

gelen ontolojik bir güvenlik sorunu olarak algılandı. Ancak yine buna paralel olarak, devletlerin Kürt hareketlerini birbirlerine karşı kullanma çabası da 2000'li yıllar boyunca bir kaygı unsuru olarak mevcuttu. Yine aynı perspektifte değerlendirilebilecek bir başka husus ise, küresel emperyalist aktörlerin Kürt hareketlerini ya elimine ederek ya da destekleyerek devletlere hiza verme çabasıdır. Bu bağlamda Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesi ve nihayetinde PKK'nin bir krize sürüklenmesi, en temelde ABD'nin Türkiye'yi küresel neoliberal entegrasyonun Ortadoğu ayağının bir parçası hâline getirme isteği ve çabasıyla doğrudan alakalıdır. Yine PDK ve YNK'nin ABD tarafından desteklenmesi, Saddam rejimine karşı yapılacak girişimlerin hazırlıklarıydı.

Ortadoğu istisnacılığının Kürt siyasal alanına yansımaları, Kürtlerin "istisnanın istisnası" konumuyla alakalıydı. Özellikle Irak'ta, diğer toplumsal ve siyasal gruplara oranla nispeten daha seküler olan ve en azından söylemsel düzeyde demokrasiyi benimseyen ve bundan dolayı Batı ile eşgüdümlü ve uyumlu bir yapıya sahip Kürt siyaseti, birçok egemen söylem tarafından emperyalizmin oyunu olarak görüldü. Bir başka deyişle, liberal barış rejimini yerleştirme çabası, Kürtlerin hegemonik algıdaki "istisnanın istisnası" konumunun siyasal pratikleriyle birleşip Kürt siyasal alanındaki devletlerde bir ontolojik güvenlik kaygısına yol açtı. Yani Kürtler Batı algısında "istisnanın istisnası"yken devletler nazarında "Batı'nın oyuncağı" ya da "emperyalizmin piyonu" konumundaydı. Bu da bir arada yaşam dinamiklerini sadece rejimler nezdinde değil, rejimin muhalifleri nezdinde de sorunsallaştıran bir rol oynadı. Ancak şunun altını kalınca çizmek gerekir ki, hem Batı açısından "istisna" hem de bölgesel devletler açısından "piyon" algılamaları hiyerarşik bir pozisyonlardan üretilmiş ve kendi siyasal pozisyonlarına göre Kürt siyasetini konumlandıran bilişsel temsillerdir. Bu ikisinin de Kürt siyasal alanını anlama gibi bir kaygıyla değil araçsallaştırma hedefiyle hareket ettiğini söyleyebiliriz. Benzeri tartışmalar, Rojava devriminden ve 2014'teki DAİŞ'e karşı Kobanê savunmasından sonra da yapılacaktır.

Bu algı, Irak işgalinden sonra Arap milliyetçiliğinin Kürtleri "ihnet eden" ya da "arkadan bıçaklayan" bir halk olarak görmesini ve bundan dolayı da milliyetçi siyasi anlayışların daha da derinleşmesini sağladı. Buna karşı gelişen Kürt milliyetçiliği ise kendi haklarını elde etmek amacıyla emperyalizm ile işbirliği içerisinde hareket etmek durumunda kaldı. Ancak bu durumun yukarıda detaylı tartışıldığı gibi sorunlu bir emperyalizm-antiemperyalizm ikilemine sürüklenmesi çelişkileri derinleştiriyor. Zira hem Kürt siyaseti hem de devletler ve muhalefet yapıları mecbur oldukları için bölgedeki emperyal güçlerle şu ya da bu şekilde muhatap olmak durumundalar. Bunun ilerleyen dönemlerde çok daha büyük yansımaları olacak.

Son olarak Kürt siyasal alanında iki büyük dönüşümden bahsetmek mümkün: Kürtlerin ulusal kurtuluş mücadeleleri 1990'lı ve 2000'li yıllarda toplumsal düzeyde radikalleşen bir demokratik konfederal çizgi ile gelenekselleşen bir Kürt milliyetçi çizgi arasında bir yol ayrımına geldi. Türkiye'de 1970'li yıllardan beri güçlü olan ve enternasyonalizm ve sosyalizmi ön plana çıkaran ulusal kurtuluşçu yapı, 1990'lı ve 2000'li yıllarda kademeli bir biçimde demokratik konfederal bir çizgiye yerleşerek etkinliğini artırmaya başladı. Bu durum, küresel ve bölgesel jeopolitik süreçlerin getirdiği baskı mekanizmaları ile bu baskılara direnme biçimi olarak daha derinlemesine çözümler üretmeyi hedefleyen ideolojik dönüşümlerin yarattığı kavramsal ve siyasal açıklığın bileşkesinin bir ürünüdür. Irak Kürdistanı'nda hep daha hâkim olan milliyetçi çizgi, 1990'lı ve 2000'li yıllar boyunca kendisine hâkimiyet alanı oluşturacak koşullar altında fazlasıyla gelişti ve siyasal etkinlik alanını genişletti. Kürt toplumsal yapılanmasının birçok sorunlu ögesini ideolojik-politik argümanlarla harmanlayarak yeniden üreten her iki çizgi de, 2010'lu yıllarda Kürt siyasal alanının kilit aktörleri olmaya devam edecekti. Rojava ve Rojhilat'taki siyasal yapılar, genelde bu iki modelin etkisi altındaydı. Ancak özellikle 2000'lerle beraber, PKK'nin ideolojik ve pratik-politik öncülüğünü yaptığı kitlesel örgütlenmelerin yarattığı etkiyle, 2010'lu yıllarda çok daha açık bir biçimde ortaya çıkacak olan demokratik konfederal çizgiyi güçlendiren bir dönüşüm yaşanmaya başladı.

Bunun barışçıl bir arada yaşama dinamikleri açısından ortaya çıkardığı yeni durum için özetle şunlar söylenebilir: En net olan olay kuşkusuz Irak'ta Kürdistan bölgesinin Irak'ın bir federe bölgesi olarak anayasada tanınmasıdır. Bunun yarattığı etkilerden dolayı hem bölgesel aktörler hem de Kürt siyasal alanı çok büyük dönüşümler geçirdi. Türkiye hükümetinin Hewler'de konsolosluk açması, tarihsel olarak Türkiye'nin Kürt sorunu yaklaşımı göz önüne alındığında büyük sembolik öneme haiz bir örnektir. Bu durum federatif yöntemlerle gelişecek çözümlerin bölgesel düzeyde de kabul göreceğine dair bir işaret ve Kürtlerin siyasi elitleri vasıtasıyla ilgili devletlerle barışçıl bir ilişki geliştirmesinin bir yöntemi olarak öne çıktı. Buna paralel olarak Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesi ise PKK'nin içine girdiği dönüşüm sürecini tamamlamasına yol açmış ve bölgesel ilişkilere yeni dengeler getirmiştir. PKK'nin geçirdiği dönüşüm ve bunun sonucunda 2010'larda ortaya çıkacak olan toplumsal örgütlenme modelleri ve siyasi yapılar ise, toplumun farklı kesimleri ve onların siyasal temsiliyetleri arasında ittifak yapmaya dayalı aşağıdan bir bir arada yaşama pratiğini mümkün kıldı. Yani Güney'deki federatif çözüm diplomatik ve siyasi elit düzeyinde bir barış düzenine, Kuzey'de PKK'nin dönüşümünün mümkün kıldığı şartlar ise aşağıda toplumsal gruplar ve onların temsiliyeti düzeyinde bir ortak yaşama örnek teşkil edecekti. Kürt siyasal alanı, liberal küresel düzenin krizinin, Arap isyanlarının ve Rojava devriminin gerçekleşeceği 2010'lu yıllara bu şartlar altında girdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2010'LARDA KÜRT SORUNU

2010'larda Kürt siyasal alanının geçirdiği dönüşümleri anlamlandırmak için bakılması gereken temel analiz düzeyi, liberal dünya düzeninin yaşadığı kriz, bölgede patlak veren Arap isyanlarının sonuçları ve Kürt siyasal alanı arasındaki etkileşimlerdir. Kriz, Gramsci'nin tanımlamasıyla eskinin ölmekte olduğu ama yeninin de henüz doğmamış olduğu aralığı ifade eder (Gramsci, 1971). Bu aralık birçok farklı ihtimali de içinde barındırır (Stahl, 2019). Liberal dünya düzeninin içinden geçtiği bu kriz, sadece liberal-demokratik ülkelerle sınırlı bir kriz değil, tam aksine bu devletler bugüne kadar hâkim ve hegemonik oldukları için bütün dünyayı az ya da çok etkileyen bir krizdir. Bu krizi hâkim kolonyal barış anlayışının toplumlar tarafından reddedilmesi ve bunun nihayetinde ortaya çıkan çatışmalar olarak da okumak mümkün. Yani bu krizin, dünyaya yansımaları siyasal ve toplumsal dengeleri sarstığı ve dünyanın farklı bölgeleri ile etkileşim hâlinde derinleştiği için daha geniş ölçekte ele alınması gerekir. Buna göre bu üçüncü bölümün amacı en temelde bu krizin başta Kürt siyasal alanı olmak üzere Ortadoğu'daki siyasal ve toplumsal çatışma dinamikleriyle içine girdiği etkileşimleri tartışmaktır.

Bu bölümde savunulacak temel tez, bundan önceki bölümde 2000'li yıllar için tartışıldığı gibi, 2010'larda da Kürt siyasal alanının temel dönüşüm dinamiklerinin bölgesel ve küresel süreçlerle iç içe geçtiği ve birbirlerinin ayrılmaz parçaları olduğudur. Bu tezi üç analiz düzeyinde savunacağım: Birincisi, liberal küresel düzenin krizinin iç-hegemonik, dış-hegemonik ve karşı-hegemonik boyutlarda ortaya çıkışı ve bunun dünyaya farklı yansımaları. İkincisi, bu küresel krizin bölgedeki toplumsal-tarihsel yorgunluk ile etkileşimi nihayetinde patlak veren Arap isyanları ve bunun yol açtığı güç ilişkilerinin bölgesel düzeyde yeniden müzakere edilmesi durumu. Üçüncüsü ise bu küresel ve bölgesel süreçlerin Kürt siyasal alanının kendine has dinamikleriyle içine girdiği etkileşim nihayetinde ortaya çıkan gelişmeler. Buna göre, bölgesel düzeyde zayıflayan ancak otoriter re-konsolidasyonunu sağlamayı başaran bir devlet sistemine karşılık en temelde iki ideolojik-politik hat etrafında örgütlenen ve birleşemeyen bir Kürt siyasal alanının yeni döneme bıraktığı dinamikler, bu bölümün temel tartışma konusudur.

Küresel dönüşümler: Liberal dünya düzeninin krizi

2010'lu yıllardaki küresel dönüşümün en temel belirleyenlerinden birisi liberal dünya düzeni (liberal international order) krizidir. Bu düzenin temel bileşenleri, taraftarlarınca, açık Pazar, uluslararası kurumlar, işbirliğine dayalı güvenlik, demokratik toplum, ilerlemeci değişim, işbirliği temelinde sorun çözme, paylaştırılmış

egemenlik ve hukukun üstünlüğü olarak tanımlanmıştır (Ikenberry 2011: 2.). Bir önceki bölümde 1990'lı ve 2000'li yıllarda, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren belirmeye başlayan ve dünyanın geri kalanına zorla uygulatılan bir liberal zafer sarhoşluğunun etkilerini tartışmıştık. Neoliberal ekonomik zorbalık, sorumlu bir insan hakları ve demokrasi anlayışı ve toplumsal süreçlere pek de değmeyen sivil toplumculuk temelinde gelişen bu süreç, 2010'lu yıllarla beraber ciddi bir kriz ile karşı karşıya kaldı.

Liberal dünya düzeninin krizini, küresel yönetim ilkelerinin indirgemeci ve son tahlilde siyasal ve sosyal çelişkileri derinleştiren bir şekilde uygulanmasına karşı gelen sistem-İçi ve sistem-dışı birçok meydan okumanın gözlemlendiği bir dinamik İçine oturtabiliriz. Açık pazarın bir neoliberal saldırıya dönüştüğü ve toplumların küresel sermaye karşısında savunmasız kaldığı (Harvey, 2014); uluslararası kurumların en temelde hegemonik güçlerin hizmetinde ve ekonomik ve siyasal normlar dayatan yapılara dönüştüğü (örneğin Dünya Bankası ve onun kredi verme sistemi) (Robinson, 2014); işbirliğine dayalı güvenliğin küresel kuzeyin güvenliğine indirgendiği ve geri kalan alanların birçok toplumsal, ekolojik ve ekonomik güvensizliğe sebep olduğu (örneğin gıda güvenliği tartışmaları ve bu kapsamda hareket eden sayısız yerel örgüt); demokratik toplumun manipülasyona açık ve meşruiyeti sorgulanır seçim süreçlerine indirgendiği (örneğin "azınlık" haklarının dünyanın tamamında en rahat ihlal edilebilen bir sorun olarak ırk, cinsiyet, sınıf vb. alanlarda kendisini can yakıcı bir biçimde hissettiriyor olması); işbirliği temelinde sorun çözmenin siyasal ve ekonomik elitler düzeyinde kaldığı ve savaşların ve ekonomik krizlerin bedelinin en çok geniş halk kesimlerine ödetildiği; egemenlik ilkesinin bir taraftan birçok emperyalist müdahale neticesinde anlamsızlaşmış olması, diğer taraftan otoriter devlet sistemleri tarafından kendi vatandaşlarının bir kısmını dışlama, yok sayma veya öldürme karinesi olarak kullanılması (Çubukçu, 2018); ve en nihayetinde hukukun üstünlüğünün kimin hukukunun üstünlüğü tartışmalarıyla anlamsızlaştığı bir süreç evrildi.

Sonuçları itibariyle dünyadaki birçok gelişmeyi doğrudan belirleyecek olan bu krizin en temel mekanizmaları ve nihayetinde ortaya çıkan sonuçları üç başlık altında incelemek mümkün: İÇ-hegemonik kriz, dış-hegemonik kriz ve hegemonya karşıtlığı.

İÇ-hegemonik kriz

İÇ-hegemonik kriz, küresel hegemonyanın merkezinde yer alan devletlerin kendi İçlerinde karşı karşıya kaldıkları krizdir. Bugüne kadar liberal demokratik düzen kurumsallaşmasının en gelişkin olduğu bu devletler, neoliberal sistemin yol açtığı

krizlerin mümkün kıldığı neofaşist anlayışlar nedeniyle ciddi bir iç krizle karşı karşıya kaldılar (Robinson, 2019).¹ Bu durum, ilgili devletlerin hem küresel hegemonik konumlarını zedeledi hem de içeride sistem-içi dengeleri dağıtarak sorun üretmeye başladı. Bunun en net göstergesi, başta ABD ve İngiltere'de olmak üzere, birçok Batı ülkesinde ırkçı ve beyaz üstünlükçü siyasetçilerin ajitatif-ırkçı söylemlerle ciddi bir popülerite kazanmalarıdır. ABD'de 2016'da Trump'ın Clinton'a karşı seçimi kazanması, yine 2016'da İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkma kararı alması, Fransa'da Marine Le Pen'in, sağdaki ve soldaki geleneksel siyasi partileri geçerek başkanlık seçimlerinde ikinci tura kalması, doğu Avrupada Orban vb. kişilerin seçim galibiyetleriyle iktidarda kalmaları içerideki bu dönüşümün en belirgin göstergeleridir.²

İçerideki bu krizin toplumsal ve siyasal kaynakları birkaç aşamada okunabilir. Birincisi küresel neoliberal düzenin bu devletlerin toplumsal yapılarına olan etkisidir. Şirketlerle devlet bürokrasilerinin işbirliği nihayetinde vergi yükü, gelir kaybı ve kaynakların eşitsiz dağıtımından kaynaklı olarak halkın ciddi oranda fakirleşmesi, bu durumun en net göstergeleridir. Bunun doğrudan sonuçları, eğitimde gerileme, evsizlik, işsizlik gibi alanlarda gözlemlenebilir. İkincisi, ayrıcalık ve üstünlük kaybı ile ilgilidir. Bu devletlerde gelir kaybı ve yoksulluk yaşayanlar başta beyaz olmayanlar, kadınlar, LGBT+'lar iken, kimliklerinden bağımsız olarak alt ve orta sınıfların tamamında benzeri bir yoksullaşmadan bahsetmek mümkündür (Yuval-Davis, 2015). Ancak aynı yoksullaşmanın beyaz çoğunlukta yarattığı, kökeninde ırkçılık olan bir üstünlük/ayrıcalık kaybindan bahsetmek gerekir. Bu anlayış, işsizliğin kaynağını göçmenlerin gelişine, fakirleşmeyi önceden kendi altında gördüğü beyaz olmayanların gittikçe görünür olması ve onlar adına hareket eden siyasal hareketlerin/yapıların ortaya çıkmasına bağlar. Devlet sistemlerinin ve müesses nizamın ayrıcalıklarla donattığı Beyazlık (*Whiteness*) şimdi yaşadığı bu üstünlük/ayrıcalık kaybindan dolayı sisteme karşı gelmeye başlamıştır. Üçüncü olarak, merkezdeki sağ ve sol partilerin

¹ Burada "neofaşist" kavramındaki "neo", niteliğinde çeşitli farklılıklar olmakla beraber en temelde yeni şartlar altında güncellenmiş bir zamansal "neo"dan bahsediyor. Ayrıca, burada "popülist" yerine neofaşist kavramını tercih etme sebepime dair bir not düşmek isterim. "Popülizm" ya da "popülist", halktan yana olmak ya da sol jargondaki pejoratif anlamıyla "halkın kuyruğuna takılmak" anlamında kullanılır. Ancak burada sorunlu olan kısım, içeriğinden bağımsız olarak her türlü "popülizm" in karşısına liberal siyasal düzenin pozitif bir referansla yerleştirilmesidir. Burada halkın açlık, işsizlik, en temel eğitim ve sağlığa erişim haklarını, ırkçılığa ve cinsiyetçiliğe karşı gerçekleşen mücadeleleri ve bunları parlamenter ya da toplumsal öncülük düzeyinde temsil eden birey ve gruplarla, neoliberal beyaz üstünlükçü sistemin yaratmış olduğu krizleri kendi iktidarını kurmak için kullanan cinsiyetçi, ırkçı ve emek düşmanı siyasal zihniyetler arasındaki fark ortadan kaldırılıyor. Yani sistemsel sömürü ve baskıya karşı eleştirel pozisyonla, sistemsel sömürüyle özünde bir sorunu olmayan ırkçı pozisyon aynılaştırılıyor. Bu karmaşaya mahal vermemek için, bu çalışmada popülist kavramı yerine neofaşist kavramını kullanmayı tercih ediyorum.

² Altını çizmek gerekir ki bu, küresel bir milliyetçileşme dalgasıdır ve ırkçı yapıların kazandığı güç hemen her tarafa etkisini göstermektedir. Türkiye'de Erdoğan'ı ya da Hindistan'da Modi'yi bundan bağımsız ele alamayız. Ancak Batı dışındaki bu milliyetçiliğin bazı farklı yanları var. Aşağıda onu irdeleyeceğiz.

üzerine uzlaştıkları sistemin temel parametreleri aynı zamanda verili krize de yol açan parametreler olduğu için temsili siyasetteki geleneksel sağ ve sol ayrımı gittikçe anlamsızlaşmıştır (Cardoso Rosas ve Rita Ferreira, 2013).

Kendilerini “gerçek halk”ın temsilcileri olarak atayan neofaşist siyasi yapılar, beyazların kaygı ve öfkelerini örgütleyen ve temsil eden birer merkeze dönüştü. Bu yapılar seçim meydanlarında, halkın yeniden egemen olacağı, yozlaşmış liberal elitler karşısında yoksullaşanların “eski refah dolu günlerine” geri döneceği gibi söylemlerle, ırkçılık ve üstünlükçülüğü pazarladı. Bu söylemlerle, halkta pozitif bir kimliklenme yaratarak ya iktidara gelmeyi başardılar ya da temel muhalefet yapılarına dönüştüler (Adler-Nissen ve Zarakol, 2020). Ancak, tarihsel ve toplumsal kökenleri olan devasa sorunlara çok yüzeysel, hemen alıcı bulabilecek manipülatif öneriler getirerek büyüyen bu neofaşist siyasi zihniyet, liberal düzenin krizini hem bu ülkeler içinde hem de küresel düzeyde daha da derinleştirdi. Bu durum bir taraftan toplumun en kırılgan(laştırılmış) kesimlerini hedef hâline getirip protesto ve isyan dinamiklerini beslerken, diğer taraftan bu ülkelerde oturmuş liberal düzeni içten içe çürüttü.

Trump'ın 2020'deki seçimleri kaybetmesi ve Birleşik Krallık'ın başta Kuzey İrlanda sorunu ve yoksullaşma olmak üzere, birçok sorunla boğuşuyor olsa da kendisine yavaş yavaş bir yol çizmeye başlaması, liberal düzenin kendisini iyileştirmeye çalıştığını gösteriyor. Ancak örneğin Trumpçılığın ölmediği, tam aksine Trump'ın 2024'te yeniden seçilme ihtimalinin (yüksek) olduğu gerçeği bile iç-hegemonik krizin daha da derinleşeceğinin göstergesi. Özellikle liberal dünya düzeninin diğer alanlarda yaşadığı krizlerle beraber düşündüğümüzde bu devletlerin liberal düzen açısından sınırlı olumlu gelişmeler yaşıyor olması, mevcut krizin derinliğine cevap vermekten çok uzak. Zira iç-hegemonik kriz, toplumların kendi içlerinde barış içinde bir arada yaşayamamasının, ekonomik sömürü, ırkçılık ve cinsiyetçilikle ne kadar iç içe olduğunu açıkça gösteriyor. Bu çerçevede, iç-hegemonik krizin bu çalışma için önemi, liberal düzenin dünyaya model olma kapasitesini, kendi iç ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunları -ırkçılık, cinsiyetçilik, derinlemesine yoksulluk ve gelir adaletsizliği- nedeniyle aşamalı olarak yitirmesidir.

Dış-hegemonik kriz

Dış-hegemonik kriz en temelde kendi içinde birçok sorunla mücadele eden bu liberal düzenin dışarıda da jeoekonomik ve jeopolitik bir meydan okuyuş ile karşı karşıya kalması durumudur. Liberal dünya düzeninin Soğuk Savaş sonrasında kazandığı zafer sarhoşluğu, dünyanın tamamını değiştirme hedefiyle çok hırslı bir biçimde küresel ekonominin önündeki sınırları kaldırarak çok uluslu şirketlere tam özgürlük

sağlamaya çalıştı. Yani hegemonik hâkimiyetten dolayı, neoliberal ekonomik programın önünde herhangi bir engel yoktu. Ancak başta Çin olmak üzere artan üretim kapasitesini otoriter yönetim yapısıyla da birleştirerek büyüme sağlamış bir doğu Asya ülkeleri olgusu, küresel neoliberal varsayımların çökmesine neden olacaktı (Frank, 1998; Weiss ve Wallace, 2021). Liberal dünya düzeninin dış-hegemonik boyutlarını jeoekonomik ve jeopolitik bağlamlarda irdelemek mümkün.

Çeşitli teritoryal çelişkilerine rağmen (Karataşlı ve Kumral, 2017) Çin'in yükselişi artık bir mit değil, dünyanın dört bir tarafına doğrudan etki eden jeoekonomik bir olgu. Mao sonrası dönemde Çin'in teknoloji transferinde bulunması, devasa bir ucuz emek piyasasının olması, Mao sonrası ÇKP'nin liberal dünyaya açıklığı gibi etmenler Çin'in içeride sisteme entegrasyonunu kolaylaştıran faktörlere dönüştü. Bu dönemde ekonominin neoliberal deregularizasyonu Çin'in birçok yerde kendisine pazar alanı bulmasını ve 1990'lardan itibaren içeriye sermaye çekmesini mümkün kıldı ve Çin'i küresel düzeyde rekabetçi bir pozisyona taşıdı (Rosenberg ve Boyle, 2019). Özellikle Afrika'da doğa katliamına dönüşen agresif emperyalist pratikleri, Asya'da kendi hâkimiyetini kurmaya yönelik jeopolitik hamleleri ve Güney Amerika'da ABD yönetimiyle çatışma içindeki daha soldaki rejimlerle kurduğu ilişkiler, Çin'in emperyalist büyümesini sağladı. Bununla beraber, ucuz emek piyasası ve gittikçe gelişen ulaştırma kapasitesi, daha önceden geleneksel olarak belli ülkelerde yoğunlaşmış birçok üretim merkezinin başta Çin olmak üzere Asya ülkelerine kayması ile sonuçlandı. Bu dönüşümlerin liberal dünya düzeni açısından iki doğrudan sonucu vardır. Birincisi, Çin'in ABD'nin hegemonyasına meydan okuyarak verili şartlarda küresel hegemonik ilişkileri belirlemesi. İkincisi ise, post-endüstriyel işsizlik formunda bir dip dalga olarak kapitalizmin merkezinde yer alan devletlerin içeriden dönüşmesi (Levett, 1994). Zira ABD'de Trump taraftarları ya da Birleşik Krallık'ta Brexit yanlıları, çoğunlukla bu post-endüstriyel bölgelerde yoğunlaşmış beyazlardır.

Bununla beraber, ABD'nin küresel hegemonik konumunun zayıflamasının hem kaynağında hem de sonucu olarak, Güney Amerika, Asya ve Afrika'nın tamamında farklı yoğunluklarda yaşanan bir jeopolitik hegemonya kaybından söz edilebilir (Schoen ve Kaylan, 2014). Ancak bundan sonraki tartışmalara kaynaklık edeceği için, bu dış-hegemonik dönüşümü Rusya ve Ortadoğu üzerinden tahlil edebiliriz. Sovyetler dağıldıktan sonra ciddi bir ekonomik, toplumsal ve siyasal krizle karşı karşıya kalan Rusya devleti özellikle Putin gibi bir milliyetçi siyasetçinin öncülüğünde gücünü yeniden toparlamaya başladı. Bunu en temelde ekonomisini de etrafında inşa ettiği bir askerî rejim ile mümkün kıldı. Aslında ekonomisi orta düzeyde bir Avrupa ülkesi kadar olan Rusya devleti geliştirdiği askerî-ekonomik kompleksler ve bu alandaki teknoloji yatırımları vasıtasıyla hem kendi etrafında hem de başta Ortadoğu olmak

üzere birçok alanda hegemonya kurma hedefiyle hareket etti. Örneğin Ukrayna ve Kırım'da bir bütün olarak NATO sistemine karşı ve başta Suriye olmak üzere Ortadoğu'da ABD'ye karşı dengeleyen aktör olarak ciddi bir rol oynadı.

Tam bu noktada liberal düzenin kendi iç krizindeki otoriter hegemonik yapılanma ile ona meydan okuyan Çin ve Rusya gibi devletler arasında, otoriteryanizm bağlamında bir ayırım yapmakta fayda var. Zira hem Çin hem de Rusya içeride fazlasıyla baskıcı, muhalefetin her türlü süsünü susturan, ifade özgürlüğü başta olmak üzere birçok özgürlüğe darbe indiren, halkını ucuz işgücü olarak görüp onların sorunlarının devlet düzeyinde temsil edilmesini engelleyen devletlerdir. Kendilerine yönelik eleştirileri en temelde egemenlik haklarını öne sürerek savuştururken dışarıda da neoliberal küreselleşmenin açtığı agresif ve acımasız ekonomik rekabetin bedelini halklarına ödeterek büyüyen yönetimlerden bahsediyoruz. ABD gibi devletlerin manipülasyona açık temsilî demokrasiye dayalı iç siyasal süreçleri neofaşist zihniyetin güçlenmesini mümkün kılıyorken, bu devletlerdeki otoriter zihniyet kendisine karşı gelebilecek siyasal yapılara siyasal ya da fizikî bir yaşam hakkı tanımamakta, halkın itirazı veya iktidardan düşme riski, askerî ve güvenlik yöntemleriyle bastırılmaktadır. Ancak hem Batı merkezli liberal kapitalizm hem de onun karşısındaki otoriter kapitalizm için ortak bir noktadan bahsedebiliriz. Yönetimler düzeyinde meydana gelen dönüşümler, halkın çıkarlarının şu ya da bu şekilde savunulduğu ya da onların sorunlarına doğrudan çareler bulunacağı anlamına gelmez. Tam aksine her iki yapıdan da siyasal ve ekonomik elitlerin kontrolünde birer hegemonya arayışı olarak bahsetmek gerekir. Birbirleriyle belli boyutlarıyla farklılaşan bu iki hegemonik yapı, toplumlar arası bir arada yaşama dinamiklerini de dönüştürdü. Zira ortaya çıkan yeni jeopolitik dengeler bir taraftan çatışmaları derinleştirme potansiyeline sahipken diğer taraftan yeni bir barış anlayışını hâkim hâle getirmenin de yolunu açtı.

Karşı hegemonya

Liberal dünya düzeninin krizini hazırlayan bir üçüncü etmen ise 2010'lu yıllarda dünyanın neredeyse tamamında gördüğümüz ve belirli boyutlarıyla hâlâ devam eden toplumsal hareketlerdir. Krizin bu boyutunu karşı-hegemonik kriz olarak adlandırmak mümkün, zira bu toplumsal hareketlerin temelinde ekonomik sömürü ve kimliğe dayalı küresel sömürü ile dışlamalara dayalı iktidar pratiklerine karşı gerçekleşen eylemsel süreçler yer alıyor. Ancak altını kalınca çizmemiz gerekir ki, hâkim medya ve ana akım akademik tartışmalarda gösterildiğinin aksine, toplumsal hareketleri tanımlayan özellik, sadece ekonomik krize karşıtlık değil, bu krizi düzenli olarak yeniden üreten sisteme karşıtlık; sadece kimlik hakları için değil belli kimlikleri yok sayan ve ötekileştiren küresel kimlik rejimine karşıtlık; sadece kadın erkek eşitliği için

değil, bu eşitsizlik de dahil birçok dışlama ve ezme biçimi üreten patriarkal cinsiyetçi rejimin kendisine karşıtlık; sadece tek tek diktatörlere değil diktatörlüğün kendisine karşıtlıktır (Álvarez ve Chase-Dunn, 2019; Clement, 2016; Evans, 2012; Gago, 2020; Karataşlı, 2019; Pham, 2018). Aşağıda örnekleri verilen 2010'lardaki isyan dalgasının her pratik sahasında bu dışlama ve sömürme biçimlerinden birisi öne çıkıyorken, bunların toplamda hegemonya-karşıtı bir bütünsellik oluşturduğunu görmek gerekir.

Son on yılda, bu eylemsel süreçleri dünyanın neredeyse tamamında gözlemleyebiliriz (Clement, 2016; Danewid, 2018; Jung, 2020; Karataşlı, 2014). Kemer sıkma siyasetine karşı İngiltere, Portekiz, İspanya, Yunanistan ve daha birçok yerde kısmen hâlâ gerçekleşen eylem ve direnişler 2010'lar boyunca devam etti. Özellikle İngiltere'de işçi partisinin liderliğine Jeremy Corbyn gibi daha soldan gelen birinin seçilmesi, ABD'de Bernie Sanders hareketinin çok ciddi oy oranlarına ulaşması, İspanya ve Yunanistan'da ekonomik krizin etkilerine karşı örgütlenmiş sokak hareketlerinin siyasal temsiliyetinin Syriza örneğinde olduğu gibi iktidara gelmiş olması ya da Podemos örneğinde olduğu gibi temel muhalefet gücüne erişmiş olması, bu konudaki net örnekler olarak verilebilir.

Bunlarla beraber Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da en etkili hareketlerden birisi olan #BlackLivesMatter hareketinin üzerine örgütlendiği ırkçılık karşıtlığını derinlemesine anlamak gerekir. Kurumsal devlet aklının beyaz olmayanlara karşı uyguladığı yapısal şiddete karşı uzundur mücadele veren bu hareket, devlet şiddetinin siyahların, göçmenlerin, Latin ve Asya kökenli halkların yaşadığı mahalle ve bölgelerde yoğunlaşması nihayetinde 2010'larda çok daha büyük bir ivme kazandı. Buradaki sorgulama sadece beyaz olmayanlara karşı uygulanan günlük şiddeti protesto etmekle sınırlı kalmayıp eski kolonyal devlet yöneticilerinin heykellerini yıkma veya onlara zarar vermeyi de içererek meselenin tarihsel kökenlerini görünür kıldı. Bunların yanı sıra, devam eden işgal hareketlerini (*occupy*), Şili'de Şili sonbaharı olarak tanımlanan ve başta metro fiyatlarına yapılan zammı protesto etmek amacıyla başlayan ama sonra pahalılaşıma ve yaşam koşullarına karşı daha genel bir harekete dönüşen eylemleri, Hindistan'da çiftçilerin tarlalarını büyük şirketlere peşkeş çekmeyi hedefleyen yasal değişikliklere karşı patlak veren büyük protesto ve direniş hareketini ve görünürlüğü nispeten daha az olan birçok irili ufaklı protestoyu, neoliberal ekonomik bağlam içerisinde okumak mümkün.

En temelde ekonomik sebeplerden başlayan bu örnekler dışında örneğin Rusya, Ukrayna, Romanya ve Brezilya'da kaynağında otoriter devlet mekanizmalarına karşı bir isyan bulunan birden çok büyük protesto dalgasından bahsetmek mümkün. Bunların yanı sıra, Brezilya ve Venezueladaki siyasal belirsizlik ve devlet

politikalarının sebep olduğu protestolar, Meksika'da öğrenciler öncülüğündeki #YoSoy132 (Ben 132.yim) hareketi, Tayvan'daki Ayçiçeği Öğrenci hareketi, Hong Kong'da gençliğin öncülük ettiği ve devletin gözetleme teknolojisine çok etkili yöntemlerle karşı çıkış sağlayan Şemsiye Hareketi ya da Güney Kore'deki demokrasi hareketi, devletin otoriter baskısına direniş örnekleri olarak gösterilebilir. Bunlarla beraber, yine en belirgin örneklerinin Latin Amerika'dan belirdiği, Ortadoğu, Avrupa ve Asya'da birçok benzerlerini gördüğümüz geniş bir kadın ve LGBT+ hareketlenmesini de bu küresel baskı rejimine karşı isyanların bir parçası olarak görmek mümkün. Özellikle *Paro Internacional de Mujeres* olarak bilinen uluslararası kadın grevi, Doğu Avrupa başta olmak üzere birçok yerde kürtaj hakkı için yapılan eylemler ve özellikle onur haftası etkinliklerinin küresel düzeyde bütün baskı ve şiddete rağmen LGBT+ bireylere görünürlük kazandırması, bu küresel isyan hareketlerinin cinsiyetçilik karşıtı boyutunu bize gösteriyor (Gago, 2020). Bununla beraber, aşağıda sebep ve sonuçlarıyla beraber daha derinlemesine tartışacağımız Arap İsyancıları, aslında en temelde ekonomik baskı ve şiddete karşı bir isyan dalgası olarak patlak vermişse de birçok sebepten dolayı devletle ve sistemle sorun yaşayan kesimleri bir araya getirmiştir.

Küresel düzeyde gelişmekte olan bu hareketlenmelerin kaynağında liberal dünya düzeninin kurmuş olduğu baskı ve sömürü sistemi vardır. Agresif neoliberal saldırganlık ve bununla entegre bir biçimde işleyen devletlerin güvenlik mekanizmaları, ekonomik sömürüyü artırıp güvenlik konseptini mikro düzeyde yeniden organize eden polis devletini güçlendiren bir sistem kurgular. Devletler ve şirketler karşısında güçsüzleşen toplumsal grupların sistemsel düzeyde örgütlenmiş ırkçı ve cinsiyetçi ideolojik yapıya karşı gelişen direnişi, yer yer iktidarları ya da ilgili konulardaki siyaseti değişime zorlayan sonuçlar üretti. Ancak kısmi sonuçlar ve düzelmelere rağmen dışlayıcı ve sömürücü ekonomik, kültürel ve cinsiyetçi rejimler büyük oranda varlığını koruduğu için toplumsal rahatsızlık muhtemelen hiç olmadığı kadar yüksek.

Krizin sonuçları

Liberal dünya düzeninin bu üç bileşenle kavramsallaştırabileceğimiz krizin ortaya çıkardığı doğrudan sonuçlar sistemsel krizin daha da derinleşmesinin kaynaklarını oluşturuyor. En belirgin sonuç, muhtemelen bütün dünyada tek tek ülkelerde milliyetçiliğin önü alnamaz yükselişi ve buna dayanarak devletin zor aygıtlarını halklara karşı aktif bir biçimde kullanması. Özellikle Batı'daki hegemonik devletler, dışardan gelen mülteci akınına karşı kendilerini korumak amacıyla sınırlarını sağlamlaştırdı. Yükselen milliyetçiliğin doğrudan sonuçlarından birisi ise ırkçı-

üstünlükçü toplumsal düzene karşı beyaz olmayanların ve göçmenlerin direnişinin ivme kazanmasıdır.

Liberal küresel düzen, dünyanın geri kalanında da ulus-devlet sınırları içinde ırka/etnisiteye dayalı hiyerarşik bir barış düzenini normalleştirmişti. Liberal dünya düzeninin kültürel farklılıkları ulus-devletler vasıtasıyla koruduğu savı liberal düşünürler tarafından savunulageldi (örn. Reus-Smit, 2021). Ancak burada temel sorun şu ki, milliyetçilikle çizilen kültürel sınırlar, ya da ulus-devletlerin iç alanlarında homojenizasyon ve modernizasyon projeleri nihayetinde meydana gelen hiyerarşik yapılanma, kültürel soykırımlara da kaynaklık etti. Westphalia düzeni olarak anlatılan bu sistem, aynı zamanda devletlerin içlerinde gelişen ırk veya milliyet hiyerarşisine egemenlik zırhı sağladı (Búzás, 2021). Ancak liberal düzenin merkezindeki çözümler ve üstünlük karşıtı hareketler, çevre ve yarı çevre ülkelerde de bir ontolojik güvenlik kaygısı yarattı. Bu durum Türkiye, Rusya, İran gibi ülkelerde zaten geleneksel olarak var olan Batı ile çekişmeli sağcı devlet aklının daha da güçlenmesini mümkün kıldı.

Bir başka sonuç ise, bir referans olarak gösterilen "uluslararası toplum"un referans olma özelliğinin zayıflamasıdır. Uluslararası toplum dendiğinde ABD ve NATO merkezli hegemonik dünya düzeni ve onun içinde tarihsel olarak kurgulanan barışın koşulları ve savaşlarla çatışmaların önlenmesi kastedilir. Zira norm dayatma gücü olan güçler çoğunlukla bunlardı. Ancak uluslararası toplumun merkezindeki ülkelerin kendi içindeki büyük ırkçılık sorunları, insanların sürekli yoksullukla terbiye edilir hâle gelmiş olması ve dünyanın geri kalanında diktatörlüklere hoşgörü gösterilip onlarla iş tutulması, farklı toplumsal düzeylerde liberal düzenin referans noktası olma gücünü yitirmesine neden oldu. Buna eşlik eden bir başka etmen ise, özellikle jeoekonomik ve jeopolitik meydan okumaların değiştirdiği güç dengelerine bağlı olarak, liberal dünya düzenine ait tercihli ve kısıtlı ilkeler manzumesinin küresel siyasal düzeyde alıcısının artık ciddi oranda azalmış olmasıdır. Bunun en net örneğini Avrupa Birliği'nin Türkiye hükümetiyle kurduğu ilişkide görebiliriz.

Liberal dünya düzeninin en doğrudan sonucu ve içine girdiği krizi de derinden etkileyen bir diğer boyut ise göçmenliktir. ABD merkezli küresel hegemonik düzenin otoriter yapıları desteklemiş ya da umursamamış olması nedeniyle de, baskı, sömürü ve dışlamaya maruz kalan çeşitli toplumsal veya siyasal gruplar, yapısal ırkçılığa rağmen Batı'ya kaçmaya devam etti. Yanı sıra, kentleşme, zorunlu sanayileşme ve bunu müteakip emeğin ucuzlaması da göçün temel nedenlerinden oldu. Özellikle Türkiye'de nispeten sınırlı tartışma zemini bulan iklim krizi kaynaklı göçmenliğin de altının çizilmesi gerekir (Faist, 2019).

Son olarak vurgulanması gereken bir başka sonuç ise dünya siyasetine bakmanın

yol ve yöntemlerinin değişmesi gerekliliğinin çok açık bir biçimde önümüze çıkmış olmasıdır (Anievas ve Nisancıoğlu, 2017; Zarakol, 2010). Uluslararası ilişkiler, dünya sistem analizlerinde çoğunlukla Batı merkezli ve Avrupa istisnacılığına dayalı bir yöntem geliştirdi. Bu anlayışa göre Avrupa'nın 15. yüzyıldan itibaren yükselişinin en temel kaynakları yine Avrupa'nın kendi içinde sahip olduğu insan kapasitesi, çalışkanlık, uygun dinî ve ahlâki koşullar, bunu mümkün kılan siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullar gibi özelliklerle ilgiliydi. Marksist çalışmalar bile olguları açıklamak için altyapı analizleri yaparken, küresel bir bütünlük oluşturan siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik ilişkileri anlamlandırma konusunda yeterince istekli olmayıp Batı merkezli hegemonik süreçlerin analiziyle yetindiler (Hobson, 2012). Oysa özellikle Çin'in yükselişi bize çok net gösterdi ki, bir toplumun başka bir toplumdan etkilenme biçimleri ve belki daha da önemlisi bütün toplumların ortak bir dünyada gerçekleşen küresel ilişki ağlarına kaçınılmaz olarak dahil edilmişinin analizi, daha önemli bir yerde durmakta (Frank, 1998: 26-28). Nasıl Çin, Moğol ve Osmanlı merkezli dünya hegemonik düzeninin yerini Batı merkezli hegemonya aldıysa, şimdilerde gerçekleşen dönüşümleri de yine benzeri bir hegemonik dönüşüm süreci olarak okumak mümkün. Ancak bu dönüşüm bugünden yarına gerçekleşecek ve kısa sürede kazananını ve kaybedenini ortaya çıkaracak bir süreç olmaktan ziyade, kısa orta ve uzun vadede farklı siyasal ve sosyal aktörlerin etkileşimleri ve güç mücadelesi neticesinde netleşecek bir süreç olarak görmek daha gerçekçidir. Bunu anlamak için tek tek parçaları değil, parçaları oluşturan bütünü analiz etmek gerekir.

Liberal dünya düzeninin bu türde bir analizine dayanarak şunu söyleyebiliriz: 2010'ların en belirleyici niteliği bir krizi ifade eden küresel hegemonik dönüşümdür. Küresel hegemonik dönüşüm henüz sonlanmış veya kesin galibini ilan etmiş bir süreç değil, tam aksine bütün şiddeti ile devam eden bir süreçtir. Ancak henüz bir nihayete varmamış olsa da bu krizin kendisi dünyanın geri kalanında ciddi sonuçlar doğurmakta. Bu sonuçlar da yine bu krizin kendisini fazlasıyla etkilemekte. Bu durum, toplumlar içi ve toplumlar arası çatışma ve barışı etkilediği için, barış yapmanın normatif düzeyinde de bir krizi ifade ediyor. Başta Arap isyanları ve onun sonucu olarak Ortadoğu'daki dönüşümler ve bunun Kürt siyasal alanına yansımalarını bu geniş küresel bağlam içerisinde oturtmadan anlamlandırmak fazlasıyla eksik kalacaktır.

Bölgesel dönüşümler: Arap isyanları ve ötesi

2010'lu yıllarda bölgesel dönüşümlerde anahtar rolü, 2011 yılında başlayan ama tarihsel olarak 19. yüzyılın sonundan itibaren yükselen Arap isyanları oynadı.³ 2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta bir sokak satıcısının yolsuzluk ve polisin kötü muamelesini protesto etmek amacıyla kendisini yakmasıyla başlayan protesto dalgasının kısa zamanda başta Cezayir, Mısır, Ürdün, Libya, Yemen ve en nihayetinde Suriye olmak üzere bütün bölgeye yayılması, buralarda onyıllardır hâkimiyet süren diktatörlüklerin ya yıkılması ya da Suriye örneğinde olduğu gibi ciddi oranda zayıflamasıyla sonuçlandı. Özellikle Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin ardından gelen İhvan üyesi Mursi'nin de devrilmesi, Libya'da Kaddafi'nin devrilmesinden sonra iç savaşın bugüne kadar devam ediyor olması, Suriye'de ve Irak'ta özellikle DAİŞ gibi bir vahşet uygulayıcısının doğması ve iç savaşın belli boyutlarıyla hâlâ devam ediyor olması gibi örnekler göz önünde tutulduğunda, Arap isyanları bölge açısından yeniden kurucu bir rol oynadı. Bu isyan dalgası, karşılaştığı devlet şiddeti, büyük toplumsal ve siyasal yıkımlar ve sonrasında oluşan iktidar şekillenmelerinin yönetim şeklini değiştirmemesinden dolayı onuncu yılında bugün neredeyse sönmüş durumda. Ancak bu isyanlara yol açan şartlar büyük oranda güncelliğini koruyor.

Arap isyanlarının ortaya çıkmasını mümkün kılan politik-ekonomi bağlantılı üç etmeni şöyle özetleyebiliriz. Birincisi, 20. yüzyıl boyunca devletler öncülüğünde yürütülen kalkınmacı ekonominin neoliberal ekonomik uygulamalar sonucunda ciddi oranda dağılması ve bunun yarattığı derinlemesine yoksullaşma. İkincisi, (bu çalışmanın ikinci bölümünde tartışılan) anti-terör kampanyalarının var olan devlet mekanizmalarını siyaseten zayıflatması ve ambargolar yüzünden ekonomisi zaten zayıflamış diktatörlüklerin rant dağıtma kapasitesinin de azalmış olması sonucu halk üzerindeki baskıyı artırması. Üçüncüsü ise, bütün bunların üstüne gelen 2008 ekonomik krizinin bütün Ortadoğu ülkelerini doğrudan etkilemesi sonucu giderek ağırlaşan yaşam koşullarıdır (Matin, 2018).

Bununla beraber, Westphalia düzeni olarak adlandırılan bölgesel ulus devlet sistemi Batılı devletler tarafından 2010'lu yıllara kadar sürekli desteklendi. Oysa bu devletlerin hepsi zaten oldukça güçsüz toplumsal birliktelikler üzerine kurulmuşlardı (Bozarslan, 2014: 16). Bu devlet sistemlerinde azınlıktaki çıkar gruplarının siyasi

³ Burada derinlemesine tarihsel analiz yapmak yerine bu çalışmanın birinci bölümünde tartışılan Ortadoğu'nun sorunlu inşasına referans vermekle yetinebiliriz. Yine olayların kronolojik sıralaması da bu çalışmanın kapsamını aşacağı için burada yapılacak tartışmada daha çok hangi koşulların bunu mümkün kıldığı ve ne gibi sonuçları olduğu ile yetinebiliriz.

yönetim mekanizmalarını tamamen kontrol etmesine karşılık, büyük kitleleri temsil eden örgütlü yapıların sıkı denetimi, onların karar alma süreçlerine katılımını engelliyordu (Hinnebusch, 2013: 34). 2010'larda patlak veren isyanların en önemli sebeplerinden biri, bu diktatöryel rejim dinamiklerinde aranabilir.

Bu rejimlerin tarihsel dönüşümünün yarattığı, Bozarslan'ın deyimiyle *fatigue sociale* yani toplumsal yorgunluk, yine bu isyanların patlak vermesine yol açan temel etmenlerden biridir. Birinci bölümde detaylarıyla incelediğimiz Ortadoğu'nun dönüşüm serüveni içerisindeki iki temel sürecin altını çizmekte fayda var. (1) Yukarıdan aşağıya dayatılan modernleşme serüveni diktatörlüklerin oluşmasına yol açarken aynı zamanda toplumsal dokuya da alerjik gelmekteydi. Bunu dayatmacı seküler milliyetçiliğe karşı İslamcı ve Batı-karşıtı toplumsal dinamik içinde okuyabiliriz. (2) 1970'li yıllarla beraber özellikle anti-Sovyet adımlar çerçevesinde gelişen yeniden İslamcılaşıma, bölgedeki diktatörlükleri İslamcı modernleşme ideolojik söylemiyle yeniden kurguladı. Ancak diktatörlüklerin dinî, mezhepsel ve milliyetçi formlardaki meşruiyet kaynakları toplumun farklı gruplarının birbirlerine karşı kutuplaşmasına yol açıyordu. Bu kutuplaşmalar ise, esas problemleri, yani diktatörlükleri görünmez kılıyordu. Buna "azınlık" olma hâlinin ya da statüsünün her kritik aşamada yeniden müzakere edilmesi eklenince, sorunlar daha da derinleşiyor ve içinden çıkılmaz bir hâl alıyordu (Bozarslan, 2011: 10–11; Halliday, 2005: 86–90). Toplumsal yorgunluğun kaynağında, sürekli bir biçimde birbirine karşı bilenen toplumsal çeşitlilik ve bunların iktidarla kurduğu karmaşık ilişki bulunuyor. 2010'larda başlayan Arap isyanlarının kökenine bu tarihsel sosyolojik toplumsal yorgunluğu yerleştirmek gerekir.

Arap isyanlarının bölgesel sonuçları

Bu isyan dalgasının en büyük sonuçlarından ilki, büyük toplumsal dönüşüm özlemi ve iradesine rağmen karşı devrimci iktidar şekillenmesinin devamlılığıdır. İsyanelardan on yıl sonra bugün şunu belirtmek mümkün: Örneğin hem Mübarek'i deviren Mısırlılar, hem Mursi'yi seçen Mısırlılar hem de Sisi'yi destekleyen Mısırlılar kendilerine devrimci diyordu. Hangisi "gerçek" bir devrim ve bunun referansı ne? Buna net bir cevap vermek mümkün olmasa da birbirini takip eden bu süreçler sonunda ortaya çıkan devletin temel yönetim mekanizmasında ve buradaki elit hâkimiyetinde esaslı bir değişimden bahsetmenin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Bu durumu Gramsci'nin deyimiyle devrim olmayan devrim olarak adlandırabiliriz (Brownlee ve Ghiabi, 2016). Ancak burada başka bir soru çıkıyor ortaya: Peki toplumda biriken isyan dinamikleri yok mu oldu? İktidarı ele geçirmek ve kendi egemenliğini/ üstünlüğünü sağlamakla sınırlı her devrim iktidarla haşır neşir olduğu ölçüde bir

karşı devrime dönüşüyor. Bir başka deyişle toplumsal dönüşümü hedeflemeyen her devrim, bir karşı devrime dönüşürken, kendisine karşı yeni isyan dinamikleri biriktiriyor. Ancak Arap isyanlarında, rejim devrildikten sonrası için bir toplumsal ve siyasal tahayyül ve ona göre pratik hazırlık yerine, iktidarı ele geçirip kendi rejimini kurumsallaştırma amacı taşıyan İhvan gibi siyasi yapıların hâkimiyeti söz konusu oldu. Arap baharının sonuçlarının analizini bu çerçeveye oturtmak, bundan sonra yapılacak Kürt siyasal alanı analizleri için de önemli. Zira mesela Rojava devrimini bu süreçlerden ayıran temel özellik, bütün eksikliklerine rağmen sonrasına dair bir toplumsal dönüşüm tahayyülü ve bunu gerçekleştirecek bir siyasal örgütlülüğü hedefliyor olmasıydı.

İkincisi, hiç kuşkusuz DAİŞ gibi şiddeti pornografik düzeyde kullanan, bu yolla dünyanın geri kalanını dehşete düşüren ve bundan dolayı da “küresel şeytan” ilan edilen bir yapının ortaya çıkmasıdır. DAİŞ'in ortaya çıkışını koşullayan üç tarihsel dönemden bahsedebiliriz: Irak devlet ve ekonomik sisteminin ABD'nin öncülük ettiği yaptırımlar yoluyla dağıtılması, 2003 işgali sonrasında siyasetin ve toplumun mezhep temelli yeniden inşası ve bölgenin neoliberal ekonomik saldırıya açılması. (Detaylı analiz için 2. bölüme bakınız).

“İlmli İslam” da dahil diğer siyasi yapıların otokratik sürekli bir devrim - karşı devrim dinamiği neticesinde zayıflaması ya da tamamen bitmesiyle beraber DAİŞ, gittikçe radikalleşen toplumsal kesimlerin öfkesini ve ilgisini örgütleyen bir merkez konumuna geldi (Matin, 2018). Sünni İslam aksındaki bölgesel devletlerin ya doğrudan desteği ya da göz yumması neticesinde daha fazla büyüyen DAİŞ, kendi cihat anlayışı ile bu devletlerin siyasi-jeopolitik hedeflerini bir ölçüde birleştirmeyi de başardı. DAİŞ'in başta Kürtler olmak üzere kendi İslam algısının dışında konumlandığı birçok toplumsal kesime ve ona baş eğmeyen bütün güçlere karşı gerçekleştirdiği sayısız ve şiddet dozu oldukça yüksek saldırısından sonra, SDG güçleri ile ABD'nin başını çektiği koalisyon 2017'de DAİŞ'in başkenti Rakka'yı özgürleştirdi ve örgüt, 2020'de elinde kalan son topraklardan da çıkarıldı. Her ne kadar teritoryal varlığı ortadan kalkmışsa da, DAİŞ'in ortaya çıkmasını sağlayan koşullar büyük oranda varlığını sürdürüyor. Bundan dolayı, bu denli radikalleşen cihatçı İslam'ın yapabileceklerinin sınırsızlığı bölgede hep bir toplumsal ve jeopolitik unsur olarak kalacak. Bu durumun, sadece şiddetin kullanılış biçiminden dolayı değil, aynı zamanda Sykes-Picot düzenini bir süreliğine ortadan kaldırdığı, Batı'ya saldırıları içerdiği, bölgedeki devletlerin bu yapıya karşı çaresizliklerini gösterdiği, bölgedeki bazı devletlerin şiddetin bu denlisini destekleme, ya da en azından göz yumma kapasitesini ifşa ettiği için de değerlendirilmesi gerekir. Yani özetle şunu söylemek mümkün: DAİŞ gerçekliği şu ya da bu şekilde bölgenin ve bir boyutuyla da küresel

siyasetin üzerinde hep bir tehdit unsuru olarak kalmaya devam edecek. Bunun Kürtlerle ve Kürt siyasetinin küresel konumuyla doğrudan alakasını aşağıda daha derinlemesine irdeleyeceğiz.

Üçüncüsü, Arap isyanlarıyla devlet sınırlarının test edildiği, herhangi bir cari karşılıklarının olmadığı bir kez daha anlaşıldığı ama yıkılmadığı olgusu. Birçok akademik mecrada Arap isyanlarının Sykes-Picot düzeninin sonunu getireceği ya da getirdiği tartışması yürütüldü (Fawcett, 2017: 794). Ancak isyanların onuncu yılında belirtmek gerekir ki otokratik devlet mekanizmaları sınırlarını korudu ve güçlerini yeniden konsolide etti. Bunun en dramatik örneğini 2017'den itibaren Esad rejimi oluşturuyor. Devletlerin hem dış müdahalelere karşı bu kadar savunmasız kalmış olmaları hem de kendi toplumlarını temsil etme kapasitelerinin bu kadar zayıflamış olması, bu devletlerin her an yıkılabileceği hissi yarattı. Bu durum isyan hareketlerini belli düzeyde motive etti, özellikle Kürtler gibi yıllardır mücadele veren halkların hiç olmadıkları kadar umutlu olmasına yol açtı. Ancak vurgulamak gerekir ki, bölge üzerindeki hegemonik karşı karşıya geliş, verili şartlar altında bu devlet sisteminin devamlılığını destekliyor. Zira ABD ve müttefikleri her ne kadar devlet siyasetlerinin yumuşamasını umut etseler de verili devlet sisteminin devamlılığundan yanalar. Çünkü küresel hegemonik karşılaşmaların inşa ettiği şartlar altında bu durum, çok ciddi istikrarsızlık potansiyeli ve büyük riskler barındırıyor. Diğer taraftan Rusya ve Çin başta olmak üzere bölgede hegemonik mücadele yürüten güçler de yine bu devlet sisteminden ziyadesiyle faydalanan ve karakterleri gereği toplumsal ve bireysel hakları değil jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları önceleyen yapılar oldukları için bu sistem onlar açısından da büyük bir sorun teşkil etmiyor (Katz, 2020: 149-150). Çin'in İran'a enerji yatırımları veya Rusya'nın Esad rejimine olan desteği bunun en somut kanıtları. Özetle Arap isyanları sonrasında otoriter iktidar formları devrilmese de ciddi oranda sarsıldı ve bundan dolayı toplum-devlet ilişkisi hâli hazırda yeniden müzakere ediliyor. Şu kesin ki, sınırlar değişmedi ve yeni bir otokratik konsolidasyon sağlandı. Ancak rejimlere karşı yükselen toplumsal meydan okumaların yapısal kaynakları olduğu gibi orada duruyor. Toplumsal direniş mekanizmalarının nasıl bir yöne evrileceği ve küresel hegemonya krizinin nasıl bir sonuç doğuracağı, bu rejimlerin ve sınırların geleceği üzerine doğrudan etki edecek etmenler.

Arap isyanlarının dördüncü sonucu yeni bir Ortadoğu istisnacılığı söylemine meydan vermiş olmasıdır. Eylemlerin patlak verdiği dönemlerde bu isyanın (liberal) demokrasi ve insan hakları için olduğu savıyla çok sayıda yazı yazıldı, analizler yapıldı. Ancak bu analizlerin çok sorunlu yanları vardı. Örneğin, sosyal medyanın rolü o kadar abartıldı ki Tarık Barkawi'nin deyiimiyle "eğer bu sosyal medyanın abartılı

reklamına bakacak olursak, sanki Mısır'da Mübarek'i deviren Mısır halkı değil de Silikon vadisiydi.”⁴ Bu siyasal söylemi, Avrupa merkezci dünya sistemi içerisinde karşı devrimci bir söylemin devrimci dinamikleri “şey”leştirilmesinde görebiliriz: Azeze'ye göre bunun kaynağında Batı'nın dışında, Batı'dan bağımsız, Batı gibi olmayı hedeflemeyen bir devrimin gerçekleşmeyeceği ön kabulü bulunuyor. Bu çok sorunlu. Çünkü devrimci potansiyeli ve tasarrufları (revolutionary agency) emip kaynağını dışarıya bağlıyor. Ya da Batı dışında gerçekleşebilecek her devrimci dönüşümün sadece ve sadece Batı'yı taklit etme kapasitesi kadar güçlü olabileceğini ileri sürüyor (Azeez, 2016). İstisnacılık söylemi böylesi bir ideolojik arka plana dayanırken, aynı aklın buna örnek olarak gösterdiği temel iki konu ise, Arap isyanlarının bir otokratik konsolidasyonla sonlanmış olması ve DAİŞ'in bir “küresel şeytan” olarak ortaya çıkması. Temelinde Ortadoğu'nun dönüşüme ayak diremesi ve demokrasiye uygun olmaması algısı yatan bu istisnacılık söylemi, Batı merkezli stratejik aklın ürünüydü ve başta Arap dünyası olmak üzere Ortadoğu'nun değişiminin imkânsızlığı üzerine kuruluydu. Bu söylem “Arap baharı” kodlamasını müteakip “Arap kışı” veya “İslamcı kış” gibi bilişsel kavramsallaştırmalarda karşılık buldu. Bu durumun Kürt siyasal alanı için iki sonuç doğurduğundan bahsedebiliriz. Birincisi Rojava'nın yeni bir “istisnanın istisnası” tartışması içinde ele alınması, ikincisi ise Kürt siyasal özneliliğinin bölgedeki iktidar yapılanmaları açısından ontolojik öteki pozisyonu.

Bölgesel düzeyde ortaya çıkan beşinci bir sonuç da daha önceden devletlerin egemenliğine tâbi kılınmış ve belli boyutlarıyla şiddete maruz kalmış ama toplumsal veya siyasal olarak merkezî devletten farklılıklar gösteren bölgeler için bir özgürlük ihtimalinin belirmiş olmasıdır. Buna yol açan en başat dinamik, Arap isyanlarının mümkün kıldığı iç çatışmalar veya çelişkilerin rejimleri bir süreliğine bile olsa zayıflatmasıdır. Bunlara Irak ve Suriye'de Kürt siyasal alanı, Libya'nın Sirenayka bölgesi ve Güney Yemen örnekleri verilebilir (Ahram, 2018). Kürtlere ilişkin analizi bir sonraki başlığa bırakarak özetle şunu söyleyebiliriz: var olan çatışma dinamikleri daha da derinleşmiş, özellikle Yemen'de insanların açlıktan kırıldığı acımasız bir savaş başlamış, Libya'da ise iç savaşın yoğunluğu daha da derinleşmişti.

Arap isyanları sonrası jeopolitik şekillenme

Arap isyanları bölgesel jeopolitik şekillenme açısından da bazı yeni durumlar ortaya çıkardı. Burada Kürt siyasal alanını içeren dört devlet için daha derinlemesine bir analizi bir sonraki başlığa bırakarak, bölge ölçeğindeki jeopolitik yapıya kısaca

⁴ Bkz. <https://www.versobooks.com/blogs/442-don-t-believe-the-hype-al-jazeera-s-tarak-barkawi-denounces-the-role-of-technology-and-the-westernization-of-revolution> (erişim: 30.10.2021).

değirmekte fayda var. Öncelikle hegemonik belirleyen olarak şu durumun altını çizmek gerekir. Bütün bölgeyi kontrolü altında tutan bir dominant dış güç 2010'lu yıllarla beraber artık bulunmuyordu, bunun en temel sebebi Obama'nın ikinci dönemi ile başlayan ABD'nin Ortadoğu'dan çekilmeye başlamasıydı ki bu da, yukarıda tartışılan liberal dünya düzeninin krizleriyle doğrudan bağlantılı. ABD'nin azalan hegemonyası ve Çin ve Rusya'nın gittikçe artan rekabetçiliği, bölgedeki toplumsal ve siyasal altüst oluşlarla birleşince ortaya yeni bir güvenlik sistemi ve jeopolitik düzlem çıktı (Fawcett, 2017: 807).

Arap isyanlarının bölgede oluşturduğu ciddi jeopolitik açıklığa neden olan unsurların başında, geleneksel olarak bölgesel ilişkileri belirleme kapasitesi olan Mısır, Suriye ve Irak'ın isyanlar ve içerideki silahlı çatışmalar sonucunda ciddi oranda zayıflaması gelir. Yine bununla paralel bir başka jeopolitik süreç ise, var olan boşluğu bir fırsata çevirmek, kendi etki sahasını genişletmek ve bu yolla kendi güvenliğine ilişkin konuları sınırlarının ötesinde karşılamak hedefiyle Türkiye, İran, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar ve Suudi Arabistan'ın kendi çıkarlarına uygun alternatif normatif zeminler önermeleridir. Ancak bu çabalar, söz konusu normatif önerileri oturtmak bir yana, bölgede yeni ve daha derin krizler üretti, yeni sivil savaşlara yol açtı ya da var olanları derinleştirdi ve en nihayetinde bölgedeki istikrarsızlığı artırdı (Hazbun, 2019). Aslında 2000'lerin sonundan itibaren bölgede bir norm tüccarlığı yapmaya başlayan Katar-Türkiye işbirliği, Arap isyanlarından sonra bu işi yeni İslamcı hükümetleri destekleyerek devam ettirdi. Ancak bu çabalar 2013'te Mısır'daki darbe sonrası sekteye uğradı. Bu tarihten sonra, ama özellikle 2015'ten itibaren Türkiye'nin bölgedeki en temel pozisyonu, Suriye'deki Kürtlerin herhangi bir kazanım elde etmesini engellemek üzerine kuruluydu. Bu durum, en temelde ABD'ye ve özellikle Rusya'ya çeşitli tavizler vererek ve NATO'daki konumunu sarstığı hâlde devam etti.

Özellikle Yemen Savaşı örneğinde de görüldüğü üzere, 2010'lu yıllar boyunca çıkarlarını birbirine karşı konumlayan İran – Suudi Arabistan karşıtlığı yine bölgesel düzeyde etkili oldu. 2000'li yıllar boyunca belirmiş ABD ve Suudilerin öncülüğünü yaptığı Sünni çizgi ile İran'ın öncülüğünü yaptığı Şiilik merkezli direniş aksı arasındaki çelişkiler devam etti. İran'ın özellikle Suriye, Irak ve Lübnan'da kendisine bağlı milis gruplarla kurduğu etkiyi, bunu kendisine tehdit olarak gören başta körfezdeki hanedanlıklar olmak üzere bölgedeki diğer güçler engelleyemedi (Postel, 2021). İran'ın bölgesel rolü, Suudi öncülüğündeki Körfez'e karşı kurgulandığı kadar, İran'a nükleer programını durdurması baskısında bulunan Batı'ya karşı da bir jeopolitik düzleme oturuyordu. Ancak İran'ın özellikle Suriye'de büyüyen rolü başta İsrail ve Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki diğer güçler için çok temel bir güvenlik kaygısına dönüşüyordu. ABD'de başkanlığın Obama'dan Trump'a geçmesiyle

bu jeopolitik dizilim yerini İran'a karşı ABD desteğiyle Suudi ve BAE'nin bölgesel etkisini artırma çabasına bıraktı (Hazbun, 2019). Ancak Biden'in seçilmesinden sonra nükleer müzakerelere yeniden başlanacak olması, bu anlamda İran'ın elini bir nebze güçlendirdi.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: ABD hegemonyasındaki normatif düzenin dağılmaya başlaması ve bölgesel devletlerin ve devlet dışı yapıların bunu kendi çıkarlarına kullanma çabaları, 2010'lu yılların jeopolitik konumlanmalarını belirleyen bir rol oynadı. Özellikle Rusya'nın Suriye savaşıyla beraber daha güçlü bir biçimde sahaya girmesi ve Suriye'nin uluslararası düzeyde hamiliğini yapmasını liberal dünya düzeninin krizi dışında okumak mümkün değil (Hinnebusch, 2016: 574). Bu şartların oluşmasını mümkün kılan Arap isyanları, yine gücü eline geçiren yeni iktidar yapılanmalarının temelden bir dönüşüme izin vermemesinden dolayı zaman içerisinde söndü.

Kürt siyasal alanı: Zayıflayan rejimler, tarihi olanaklar

Devletler ve Kürt siyasetleri

İran

İran, seçimlere ve değişen liderliklere rağmen, İslami rejimin baskınlığı nedeniyle ciddi bir değişim geçirmedi. Ancak Obama yönetimindeki ABD'nin başını çektiği ülkelerle nükleer programı konusunda imzaladığı anlaşma Trump'un seçilmesiyle beraber rafa kaldırılıp ambargo ve yaptırımlar derinleşince zaten ekonomik olarak çok zor durumda olan İran halkları daha da zor bir duruma düştü ve bunun doğrudan yansıması 2010'lu yıllar boyunca giderek radikalleşen bir toplumsal hareketlilik oldu. Bu eylemler Kum gibi, en muhafazakâr ve rejim yanlısı şehirler de dahil olmak üzere ülkenin hemen her yerinde kesintilerle devam etti. İran'daki Kürtler de bu eylemlere aktif katılım sağladı, zira ekonomik fakirleşme ve ambargonun doğrudan etkisinin en ağır hissedildiği yerlerin başında Kürt şehirleri geliyordu. Bunun yanı sıra, İran'da Kürdistanı damar çok güçlüydü ve bu hedefle gerçekleşen eylem ve aktivitelere katılım her zaman çok yoğun oldu. Bunu, DAİŞ'e karşı hem güney hem de Rojava savunusu vb. birçok alanda görmek mümkün.

Bölgesel düzeyde dallanıp budaklanmakta olan Kürt ilerlemesi, rejimin kendi Kürt sorunu ile ilgili daha da sert önlemler almasına yol açtı. 2010'ların ilk yarısında, Irak'taki Kürt sorunu, bağımsızlığa yakın bir otonomi formu kazanmıştı. Suriye'de

Rojava devriminden sonra bir öz-yönetim oluşmuştu ve Türkiye'de de Kürt sorununu çözmek üzere bir diyalog süreci devam ediyordu. Yani bölgesel olarak her aşamada ilerleyen bir Kürt gerçekliği varken, İran kendi Kürt sorununa bir çözüm bulamamış tek devlet olarak kalacaktı. Bunun yanı sıra, Türkiye'de devam eden çözüm süreci ve AKP hükümetinin başta PDK olmak üzere Güney Kürdistan yönetimi ile iyi ilişkiler içinde olması da İran rejimine 16. yüzyılda Safevilere karşı gelişen Osmanlı-Kürt ittifakını hatırlatıyordu. 2011'den itibaren kısmi bir çatışmasızlık içinde olduğu PJAK'ın ciddi gerilla gücünün varlığı bu anlamda İran rejiminin güvenlik kaygılarını derinleştiriyordu (Sinkaya, 2018: 855). Ancak Türkiye'deki çözüm sürecinin bitmiş olması; bununla ilintili olarak AKP-MHP devlet koalisyonunun Rojava'ya yönelik geliştirdiği düşmanlık çizgisi ve Güney Kürdistan'daki bağımsızlık referandumuna Türkiye ile neredeyse koordineli bir biçimde karşı çıkılması, İran'ı kendi Kürt siyasetinde de bir nebze rahatlatan bir pozisyona getirdi. Genel olarak dış siyasetinde içeriye yansımaları olabilecek meseleleri meydana geldiği alanda çözüme eğiliminde olan İran rejimi, Irak'ta 2010'ların sonuna doğru gelişecek sokak isyanlarına, Suriye'de bütün muhalefete ve genel olarak Kürtlere karşı rejimleri destekleme çizgisini geliştirdi (Postel, 2021).

Türkiye

2010'lu yılları Türkiye'nin dramatik dönüşümüne yol açacak iki ayrı dönemde okumak mümkün: AKP'nin devlet ve sistem üzerine kontrolünü pekiştirdiği ve kendi kitlesinin tam konsolidasyonunu sağladığı ilk beş yıllık dönem ile devletin tarihsel kökenlerini de oluşturan bir paramiliter örgütlenmeyle işbirliğine mecbur kaldığı, MHP ile koalisyon içinde milliyetçileştiği ve ceberut devlet pratikleri uygulamaya başladığı dönem. Aslında 2010 anayasa referandumu nihayetinde büyük oranda kontrolü sağlamış olan AKP, 2013 yılına kadar gücünü tamamen konsolide etti. 2013 yılında ortağı olan Gülen cemaatiyle dersaneler üzerinden kavgaya girmiş ve bunun nihayetinden ciddi yolsuzlukları ortalığa saçılmıştı. Yine aynı yıl şimdiki otoriter rejimin de kısa dönemli kaynaklarını oluşturan siyasi pratiklere karşı patlak veren Gezi Parkı protestolarıyla ciddi bir toplumsal ve siyasal muhalefet ile karşı karşıya kaldı (Yeğenoğlu, 2013). Bu andan itibaren toplumu kutuplaştırma siyaseti uygulamaya başlayan AKP için 2015'te mecliste çoğunluğu kaybedecekleri seçime giden yol açıldı. Bu arada PKK ile devam eden barış görüşmeleri, en nihayetinde demokratikleşmenin çitasını yükselteceği için aslında bu kutuplaştırma siyasetiyle eşgüdümlü değildi. 2015 Haziran seçimlerinden sonra kısmen devletin göz yumması ve/ya desteklemesiyle mümkün olan ve DAİŞ tarafından örgütlenen birçok terörist saldırı sonucunda Kasım seçimlerinde toplum milliyetçi hezeyanlarla sandığa kanalize edilmiş, muhalefetin her türlü baskı ve tehditlerle yıldırıldığı bir döneme girilmişti. 2010'lu yılların ikinci yarısında Tayyip Erdoğan'ın "yeni Türkiye"si, "eski devlet" tarafından tamamen kontrol

altına alınmıştı. Türkiye ağır bir baskı ortamı içerisinde zaten var olan toplumsal kutuplaşmanın derinleşmesi, ekonominin kademeli olarak dibe vurması ve halkların bir arada yaşama ihtimallerinin milliyetçilik ile dinamitlenmesiyle bugüne kadar geldi (Jongerden, 2018b, 2018a; Tansel, 2018).

AKP hükümetinin Kürt siyaseti, 2010'ların başında devam eden müzakerelerle beraber demokratikleşme ve dönüşüm algısı yaratıp aslında Türkiye'yi hiç olmadığı kadar demokratik bir ortama götürüyordu. Ancak 2010'lu yılların ikinci yarısında oluşan devlet koalisyonu eliyle, Türkiye tarihinin muhtemelen en karanlık dönemlerinden birisi yaşatıldı (ve zayıflama belirtileri gösterse de hâlâ yaşanmakta). 2010'lu yılların ilk yarısında çözümün muhatabı olan siyasetçilerin aynı on yılın ikinci yarısında cezalandırılması, kurumların kapatılması ya da işleyemeyecek duruma gelmesi, seçilmiş belediye başkanlarının yerine kayyum atanarak seçimli demokrasi sisteminin Kürt şehirlerinde tamamen ortadan kaldırılması, milletvekillerinin vekillikleri düşürülerek bir kısmının tutuklanması, detaylarını hâlâ net olarak bilmediğimiz karanlık süreçler içerisinde siyasi cinayetlerin yeniden yaşanması, kentlerin ve köylerin askerî zorbalıkla yönetilir hâle gelmiş olması ve hemen her tarafta devasa terör operasyonlarıyla toplumun nefes alamayacak duruma gelmesi, bu dönemin en belirleyici özellikleridir.⁵ AKP-MHP koalisyonunun bölgesel politikasının en önemli uygulamaları, kendisine yönelik hiçbir tehdit oluşturmadığı hâlde Rojava bölgesine sürekli bombardıman ve iki askerî müdahale ile kendisine ekonomik ve stratejik bağlarla bağlı olan Güney Kürdistan yönetiminin bilgisi ve örtülü desteğiyle PKK güçlerine karşı Irak devlet sınırları içerisinde düzenlenen operasyonlardır. HDP dışında kalan muhalefetin bu siyasetin arkasında sıralanmış olması, özü itibarıyla AKP'nin devamlılığına hizmet eden bir rol oynadı. Denilebilir ki, en temelde Kürt karşıtlığı ve bir nebze de eski ortak Gülen cemaatine karşı yürütülen güvenlik konsepti, 2010'ların ikinci yarısında toplumun tamamına diz çöktürme hedefi taşıyordu ve bunu büyük oranda başardı. Türkiye'de HDP ve radikal sol çizgi hariç siyasal muhalefetin tamamının da iktidarla milliyetçilik ve Kürt düşmanlığı konusunda aynı dalga boyunda olması, hatta göçmenlik gibi konularda iktidardan çok daha ırkçı bir pozisyon alması esasında AKP-MHP devlet koalisyonunun ömrünü uzattı. Diğer alanlarda olduğu gibi dış politikada da kurumsallığın çökmesi, bu çöküşün en net gözleendiği Suriye ve Irak siyasetlerinin koyu bir Kürt düşmanlığından başka hiçbir gerekçeyle açıklanmayacak irrasyonelliği ve muhalefetin bu siyasete 2021 yılına kadar açık çek vermiş olması, devlet koalisyonunun ömrünü uzattı. Bu satırların yazıldığı dönemde değişim emareleri göstermekte olan muhalefetin tutumunun

⁵ Siyasi baskıların detayları için bkz. Human Rights Watch (HRW), Turkey: Crackdown on Kurdish Opposition. 20.03.2017, <https://www.hrw.org/news/2017/03/20/turkey-crackdown-kurdish-opposition> (erişim: 25.05.2017).

kaynağında seçim hesapları ve Kürt sorununun araçsallaştırılması olgusunun olması, geleceğe dair büyük umutlar beslemenin de önünü alıyor.

Suriye

2010'larda en dramatik dönüşümlerin yaşandığı alan Suriye'di. İlk başlarda yerel koordinasyon komitelerinin öncülüğünde başlayan Arap isyanlarının Suriye ayağı, Baas diktatörlüğünün şiddetle bastırma siyaseti neticesinde silahlı bir muhalefete dönüştü (Phillips, 2013). Esad rejiminin bu çatışmayı mezhepsel bir forma büründürme çabası ve kör bir şiddete dayalı cihatçılığın gelişmesini mümkün kılacak stratejik adımlar atarak geniş muhalefetin meşruiyetini sarsması, içeride bu isyanla ilgilenme taktikleriydi. Dışarıda ise bölgesel olarak İrandan ve küresel olarak Rusya'dan ciddi destek alarak muhalefete karşı askerî bir zafer elde edebildi ve en nihayetinde muhalefete karşı rejimin konsolidasyonunu sağlamayı başardı (Fawcett, 2017: 800). Muhalefet ise, diğer taraftan giderek cihatçılaştı, zira Türkiye, Körfez ve başlarda ABD'nin desteğiyle hareket eden nispeten daha ılımlı muhalefet, zaman içerisinde etki alanını yitirdikçe, cihatçı yapılar daha güçlü alternatifler olarak belirmeye başladı. 2010'ların ikinci yarısında, seküler ve daha solda olan muhalefet güçleri tamamen yok olmuş, İhvan çizgisindeki nispeten daha ılımlı çizgi sadece Cenevre ve İstanbul'daki toplantı salonlarında görünür olmuşken, sahada neredeyse tamamen cihatçılar bulunuyordu.

Suriye rejiminin Kürt sorunu ile ilgilenme biçimi, en temelde Arap isyanlarının Suriye'ye yansması sonucu ciddi oranda zayıflayan rejimin kendini koruma altına alma şeklindeydi. Bölgedeki diğer diktatörlük rejimleri birer birer devrilirken, benzeri bir durumun Suriye'de de yaşanması mümkündü. Esad rejimi bu noktada yüzyılların iktidar stratejisini uygulayarak, merkezi koruyup gücünü tahkim ettikten sonra sorunlu alanlara yöneldi. Rojava'dan çekilme kararı böyle bir askerî-stratejik düşüncenin ürünüydü. Somutlaştıracak olursak rejim, (1) Halep ve Şam başta olmak üzere stratejik önemi çok daha büyük olan alanları silahlanmış olan muhalefete karşı korumak ve sonrasında Kürtlerin bölgelerine dönmek hedefiyle hareket etti; (2) kendisince "PKK-bağlantılı Kürtleri" o sırada rejime karşı muhalefeti destekleyen AKP hükümeti ile karşı karşıya bırakarak AKP'yi cezalandırmak istedi; (3) başta cezaevlerinden cihatçıları serbest bırakma olmak üzere birçok stratejik hamle ile, kendisince iki düşmanını, yani cihatçıları ve Kürtleri, birbirine kırdırmaya çalıştı (Güneş ve Lowe, 2015; ICG, 2014; Spyer, 2013). Ancak 2010'ların ikinci yarısında Kürtlerin öncülüğünde kurulmuş Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi'nin en nihayetinde nasıl bir statü kazanacağı meselesi hâlâ gündemdeki en sıcak konulardan biri. Rejimin yanı sıra, anaakım muhalefet de rejim kadar Arap milliyetçisi çizgideydi ve Kürtlerin statüsü ve hakları konusunda adım atmama konusunda kararlı bir duruş sergiledi. Bu

da Kürtleri bir üçüncü yol siyaseti gütmeye iten en temel sebeplerden biridir.

Irak

2010'lu yıllarda Irak fazlasıyla dağınık bir görünümdeydi, zira ABD'nin bütün desteği, koruması ve yönlendirme kapasitesi en nihayetinde işleyen bir merkezî siyaset oluşturmaya yetmedi. Bunun en net ortaya çıktığı zaman DAİŞ'in Musul'u aldığı dönemdir: Musul'da konuşlanmış 30 bin asker ve yine bir o kadar polis gücüne karşı 1500 civarında savaçısıyla saldırıda bulunan DAİŞ, askerlerin firar etmeleri nedeniyle altı günün sonunda Musul bölgesini tamamen kontrol altına aldı. Senelerce ABD askerlerinden eğitim almış ve cephane ve silah anlamında kat be kat üstün olan Irak ordusunun ciddi bir direniş göstermeden bölgeyi DAİŞ'e teslim etmesi, aynı zamanda ABD'nin devlet inşa pratiğinin çöküşünün somut göstergelerinden biriydi. Saddam sonrası konum kaybı yaşamış Sünni Arap kesimlerden aldığı destek ve Musul'da ele geçirdikleri NATO menşeli silahların da yardımıyla DAİŞ, ilerleyen yıllarda Irak-Suriye sınırını anlamsız hâle getirecekti. Irak merkezî hükümeti, ABD, İran rejimi ve onunla iltisaklı Haşd-i Şabi milisleri yardımıyla, zaman içerisinde zayıflamış DAİŞ'i Irak'ta da aşamalı olarak bitirecekti. Ancak etnik ve mezhepsel çatışmaların kısmen görünmez kıldığı yoksulluk, özellikle 2019'dan itibaren ülke tarihindeki en büyük halk hareketlerinden birine sebep olacaktı. Tişrin yani Ekim ayaklanması olarak anılacak bu hareket, yoksullaştırılmış ve güçsüzleştirilmiş toplumun başta gençler olmak üzere çoğunluğunun yeni bir sistem talebi üzerine kuruluydu ve kısa zamanda merkez ve güney bölgelere çok hızlı bir biçimde yayıldı (Postel, 2021: 8). Sonuçları büyük bir değişim ortaya koymasa da, Şii yoğunluklu güney bölgelerinde ortaya çıkan bu halk hareketi, mezhepsel ayrımların ve bundan kaynaklı çatışmaların iktidardaki güçleri meşrulaştıran etkisinin, somut ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlar karşısında eskisi kadar güçlü olmadığını gösterdi.

Irak merkezî hükümetinin Kürt siyaseti de yine DAİŞ ve ABD varlığı tarafından şekilleniyordu. Kürdistan bölgesi ile merkezî hükümet arasındaki sorunlar bu dönemde Irak petrolünün Türkiye üzerinden uluslararası piyasaya satılmasının yarattığı bütçe gerginlikleri dışında (Hoffmann ve Cemgil, 2016: 17), bağımsızlık referandumuna kadar nispeten daha kontrol edilebilir durumdaydı. DAİŞ'in yarattığı toplumsal ve siyasal koşullar bunda belirleyici bir rol oynadı. Ancak aşağıda biraz daha detaylandıracağım gibi, Kerkük'ü DAİŞ'ten özgürleştiren Kürt güçlerinin orada kontrolü sağlaması ne İran ne Türkiye ne de merkezî Irak hükümeti açısından olumlu karşılandı. Ancak pratikte yapabilecekleri şeyler sınırlıydı. Büyük oranda desteksiz kalan 2017 yılındaki Kürdistan Bağımsızlık referandumundan sonra eli nispeten güçlenen merkezî hükümet, Haşd-i Şabi güçleri ile koordineli bir biçimde Kürt güçlerinin ciddi bir direnişiyle karşılaşmadan buraları kontrol altına aldı.

Kürt siyasal alanındaki devletlerin bölgesel jeopolitik hizalanmaları, kısmen Kürt sorunları ile bağlantılıydı. İran açısından bir süredir güvenliğini sağlamaya çalıştığı Şii koridorunda kendisine daha yakın olan Irak ve Suriye'deki rejimlere destek vermek, temel politika olarak devam etti. Kendi sınırları içindeki Kürt siyasal aktörlerin askeri etkinliklerinin olmaması da bunu mümkün kılıyordu. Türkiye başından itibaren İhvan çizgisindeki siyasi yapıların iktidara gelme potansiyeli olan devletlerde Arap isyanlarına tam destek sunan bir politika izledi. Bu politika özellikle Mısır'da Mursi'nin devrilmesinden sonra epey zorlaştıysa da Türkiye, bu yolla bölgeyi etkileme çabasını bu on yılın sonuna kadar devam ettirdi. Suriye'de ise başlarda aynı hedefle hareket eden AKP, daha sonra MHP ile ördüğü devlet koalisyonu ile beraber Kürt karşıtlığını esas aldı. Dahası, Türkiye'nin savaşın doğrudan sonuçlarından biri olan paralı yabancı savaşçıları Suriye'nin yanı sıra Ermenistan ve Libya'da kullanması ortaya yeni bir dinamik çıkardı. Suriye ve Irak açısından temel mesele, bütün bu koşullar altında rejimlerin ayakta kalması ve bölgesel ve küresel güçlerle ilişki geliştirmeye devam edebilmektir (Güneş, 2019; Hoffmann ve Cemgil, 2016; Kabalan, 2013; Postel, 2021).

Kürt siyasal alanındaki dönüşümler

2010'lu yıllarda Kürt siyasal alanındaki dönüşümleri belirleyen beş temel süreçten bahsedebiliriz: Rojava devrimi, Türkiye'deki çözüm süreci, Güney Kürdistan'daki bağımsızlık referandumu, Şengal'deki Êzîdi soykırımı, AKP-MHP koalisyonunun Güney ve Rojava'ya yönelik müdahaleleri ve Rojhilat'taki dönüşümler. Hem Arap isyanlarının doğrudan sonucu olan hem de küresel hegemonya krizinin bir bileşeni olan bu süreçlerin her biri, Kürt siyasal alanında 2000'lerde ortaya çıkan iki ideolojik-politik kampı daha da belirginleştiriyordu.

Rojava devrimi

Hiç kuşkusuz Kürt siyasal alanı açısından 2010'ları en net belirleyen dönüşüm Rojava devrimiydi. Suriye savaşı ve bununla bağlantılı olarak Rojava devrimi, hem küresel hem de bölgesel gündemin önde gelen konularından birisiydi. Yaptığım mülakatlarda Kürt siyasal aktörleri Kürt siyasal alanına dair bütün gelişmeler için bir Rojava değerlendirmesi yaptı. Rojava devrimi, 2012'de Esad rejiminin kendi muhaliflerine karşı stratejik bir pozisyon alma amacıyla kuzeydeki Kürt bölgesinden çekilmesi ve aynı bölgede on yıllardır bir eylemliliği ve örgütlülüğü olan Öcalan'ın ideolojik çizgisindeki güçlerin üç kantona dayalı bir öz-yönetim ilan etmesiyle gerçekleşti. Rojava devrimini mümkün kılan koşulları hem mülakatlara hem de kısmen konuyla ilgili literatüre dayanarak üç boyutta değerlendirebiliriz: Küresel hegemonya krizinin Suriye sahasına yansması, Arap isyanlarının neden olduğu rejimlerin ayakta kalma krizi ve Kürt siyasal aktörlerinin ideolojik ve politik hazırlıkları.

2010'lu yıllarla beraber aslında ABD çoktan Ortadoğu'dan çekilmeye başlamışken, rejimin devamlılığını sağlamak adına Beşar Esad, Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye başladı. Yani Arap isyanlarının başladığı dönemde küresel hegemonya krizinin Suriye sahasına yansması, ABD öncülüğündeki Batı ile Rusya'nın bölgede gittikçe büyüyen etkisi arasında bir jeopolitik rekabet biçimindeydi (Trenin, 2016). ABD açısından çekilme hem burada bulunmanın ekonomik maliyetleri hem de stratejik olarak artık daha az önemde olması ile açıklanabilir, zira bu durum özellikle 2010'ların ikinci yarısından itibaren daha da netleşecekti (Gerges, 2013). Diğer taraftan Rusya için burada bulunmanın stratejik önemi askerî teknoloji etrafında gelişen devlet sistemini ve ekonomisini destekleme çabası içerisinde okunabilir. Rojava devriminde önemli bir etmen olan bu hegemonik güçlerin karşılaşma alanı, devrime kapı aralayan önemli bir koşuldu. Zira eğer sadece ABD hâkim olsaydı, muhtemelen geleneksel pozisyonu olan Körfez ülkeleri ve Türkiye ile birlikte rejime muhalif güçleri destekleyecek ve Kürt siyasal güçleri öncülüğündeki herhangi bir ilerlemeyi durdurma çabası içinde olacaktı. Eğer sadece Rusya hâkim olsaydı, muhtemelen Esad rejiminin hâkimiyetini tamamen tahkim etmek amacıyla Suriye'nin kuzeyinde gelişebilecek herhangi bir oluşumun önünü almaya çalışacaktı. Hegemonya arayışındaki iki gücün karşılaşması, cihatçılığın Batı'daki terörist saldırılarıyla birlikte bir jeopolitik açıklık yarattı. Cihatçı güçlere karşı etkin bir mücadele yürüten Rojava'daki askerî güçler, hegemonik karşılaşmayı da nispeten kendi lehlerinde kullanarak devrimi devam ettirmeyi başardı. Bu hâliyle küresel hegemonya krizi, Kürt siyasal alanına doğrudan dahil olan bir etmene dönüştü.

Rojava devrimini mümkün kılan ikinci koşul, yukarıda tartışıldığı gibi, Arap isyanlarının Suriye'ye yansması sonucu ciddi oranda zayıflayan rejimin kendini koruma altına alma niyetiyle Kuzey'den çekilmesiydi.

Rojava devrimini hem mümkün kılan hem de pratikte gerçekleşmesini sağlayan üçüncü ve muhtemelen en önemli dönüşüm ise, Rojava bölgesinde PKK'nin yıllara yayılmış politik ve son dönemdeki ideolojik öncülüğünde gerçekleşen Kürt siyasal yapılanmasıdır. Devrim koşulları oluştuğunda en acil ihtiyaç, bu koşulları pratikte devrime dönüştürme kapasitesi ve örgütlülüğüne sahip bir siyasal ve askerî gücün ve devrim iradesinin varlığıydı. Daha önceki iki bölümde detaylıca tartışıldığı gibi, 1980'li yıllardan itibaren başta Kobanê ve Afrin olmak üzere Rojava Kürtleri arasında bir örgütlenmesi olan PKK, Öcalan Suriye'den çıkarıldıktan sonra buradaki halk arasında örgütlenmesini genişletmiş ve özellikle 2004'teki Qamişlo isyanı ile beraber gücünü göstermişti. Diğer taraftan diğer Kürdistanî partilerin, aslında özellikle bölgenin merkezi konumundaki Qamişlo'da çok daha güçlü olmalarına rağmen, devrimi gerçekleştirebilecek askerî kadroları veya siyasal hazırlıkları yoktu (Güneş ve Lowe,

2015). Bunun yanı sıra aslında “2004'ten beri Rojava'daki Kürt siyasi partileri hep bir iletişim ve ortak gündem etrafında hareket etme konusunda anlaşmaya çalışmışlardı ve PYD ve PDK-Suriye dahil birçok güç buna riayet etmişti” (Mülakat, Qamişlo-online, 28.10.2021) Ancak durumun aciliyeti ve PYD'nin diğer partilere nazaran fazlasıyla hazırlıklı olması PYD'yi tek taraflı merkezî siyaset yapma tarzına itti. İşte bu şartlar altında siyasal öncülüğünü PYD'nin, askerî öncülüğünü ise YPJ ve YPG'nin yaptığı Rojava devrimi hayat buldu.

Sözü edilen bu koşullar kadar, Rojava'da PYD öncülüğünde izlenen siyasal strateji de, devrimin pratikte yaşam bulmasını mümkün kıldı. Benzerinin Türkiye'deki koşullar bağlamında hayata geçirildiği bu strateji, yürütücüleri tarafından üçüncü yol olarak adlandırıldı. Bu strateji, iktidarını daimî kılma ve toplumsal olarak konsolide etme hedefi ile hareket eden Baas rejimi ile onu devirme ve yerine kendi iktidarını kurma hedefiyle hareket eden ana akım muhalefet arasında, ikisinden de bağımsız ama ikisiyle de diyalogu koparmadan özgürlüğü sağlamayı hedefleyen bir stratejiydi. Bu noktada belirleyici olgu, hem rejimin hem de ana akım muhalefetin Kürt sorununu tanımaması, geleneksel Arap milliyetçisi söylemlerine devam etmesiydi. Yani isyanların sonucunda muhalefetin kazanması ya da rejimin isyanları bastırması sonrasında (yeniden) kurulacak siyasal düzende başta Kürtler olmak üzere, kadınların ve Arap olmayan halkların haklarına dair herhangi bir tahayyül söz konusu değildi. Suriye'de isyanların başladığı ilk günlerden itibaren başlayan iktidar kavgasında, hem rejim hem de muhalefet Kürt siyasal örgütlülüğünü araçsallaştırmaya çalıştı. Rejim bunu örneğin vatandaşlığı elinden alınan Kürt nüfusa yeniden vatandaşlık verme vaadiyle, ana akım muhalefet ise devrimden sonra ilgilenecek konular listesine dahil ederek yapmaya çalıştı. Ancak örneğin devletin resmî adı olan Suriye Arap Cumhuriyeti'ni değiştirme konusunun tartışılması bile mümkün değildi. Bu iki farklı inkâr sistemi arasında Rojava'da öncülük yapan güçler, öz savunma, örgütlenme ve aşağıdan yukarıya doğru işleyecek bir meclis sistemi kurma hedefiyle hareket etti. Kendi içinde ciddi sorunları olmasına rağmen, bu üçüncü yol stratejisi Rojava'da devrimi pratikleştiren siyasi strateji oldu (Sunca, 2021: 120-121).

Bunların yanı sıra, devrimin devamlılığını ve bütün sorunlara ve eksiklere rağmen bugüne kadar gelmesini sağlayan koşulları da mülakatlarda öne çıkan dört başlık altında tartışmak mümkün. Birincisi, cihatçılığa karşı yürütülen savaşın küresel düzeyde kazandığı meşruiyet. Devrimin ilk günlerinden itibaren El-Nusra cephesi gibi cihatçı yapılara karşı, özellikle 2013'ten itibaren de DAİŞ'e karşı verilen mücadelede 2014'ün sonlarında Kobanê savaşı/savunmasıyla beraber zirveye ulaştı ve devrime küresel düzeyde bir meşruiyet kazandırdı. Başta ABD ve Avrupa olmak üzere dünyanın birçok yerinde gerçekleşen Kobanê ile dayanışma eylemleri ve bunların

medyada görünürlük kazanmış olması, en nihayetinde ABD öncülüğündeki DAİŞ karşıtı koalisyonun YPG/YPJ ve sonrasında SDG ile koordinasyon içinde DAİŞ'in teritoryal varlığını bitirmesine kadar giden sürecin önünü açtı. Bu durum askerî açıdan bir kabul ve tanınma yarattı.

İkinci önemli konu Rojava devriminin ideolojik ve politik hattının küresel düzeyde her kesimde farklı bir heyecan yaratmış olmasıydı. Daha sol, anarşist, feminist ve ekolojist çevrelerin zaten başından beri bir yakınlığı vardı (örn. Saeed, S., 2017). Devrimin bir kadın devrimi olarak öne çıkması özellikle Oryantalist ve oldukça sorunlu Batı perspektifinden (Dirik, 2014), bir istisnanın istisnası olarak algılanmasına yol açtı. Devrimin farklı etnik ve dinî kimlikleri bir arada barış içinde yaşatma çabası özellikle Ermeni ve Süryani halklarının varlığından kaynaklı bir barış projesi olarak kabul gördü (örn. Duman, 2016). Devrimin sınırları değiştirmeyi hedeflememesi ve kendini başından itibaren Suriye'nin içinde özerk bir yönetim olarak görmesi henüz somut bir sonuç çıkarmamış olsa da, söylemsel düzeyde birçok saldırganlığın önünü kesti.

Devrimin devam etmesini sağlayan üçüncü önemli boyut hiç kuşkusuz Kürt siyasal alanını her şeye rağmen bir süreliğine bile olsa birleştirmiş olmasıdır. Bunu en net olarak Kürdistan'ın dört parçasından savaşçıların gidip DAİŞ'e karşı Rojava'nın askerî savunmasına dahil olmasında, Kuzey'de ve Rojhilat'ta özellikle Kobanê savaşında gerçekleştirilen büyük eylemlerde,⁶ Güney Kürdistan yönetiminin Kobanê savunması için Türkiye topraklarını kullanarak askerî yardım sağlamasında görmek mümkün.

Dördüncü ve muhtemelen gelecekte de en belirleyici olacak etmen, devrimin gelişen jeopolitik şartları çeşitli ödünler vererek kendi lehine kullanmış olmasıdır. Örneğin ABD'nin vekalet savaşını yürütmüş olması eleştirilerine rağmen yönetim, ABD ve DAİŞ karşıtı koalisyon ile kurmuş olduğu ittifak sayesinde Rojava bölgesine en doğrudan tehdit teşkil eden DAİŞ'in gücünü askerî ve teritoryal düzeyde kırmıştır. Ancak, ABD ve Rusya, özerk yönetimi Türkiye'nin 2018'de Afrin ve 2019'da da Girê Spî ve Serê Kaniyê'ye müdahalesi karşısında özerk yönetimi yalnız bırakmıştır. Bunun yanı sıra, Rus dış işlerinin Suriye rejimi ile özerk yönetimi, ABD'nin ise Türkiye ile özerk yönetimi sürekli birbirlerine karşı birer koz olarak kullanıyor olmasını da yine bu jeopolitik dinamik içerisinde okumak gerekir. Bu durum bölgedeki halka işgal ve savaş olarak yansıyorken, devletleri de bitmeyen bir Kürtlerle sınama cenderesine sokuyor.

⁶ Rojhilatlı bir aktiviste Rojava devriminin Rojhilat için anlamı nedir diye sorduğumda ilk verdiği cevap "Kobanê"ydi (Mülakat-1, Almanya 28.06.2021).

Bu çalışma kapsamında görüştüğüm bütün herkesin ortaklaştığı nokta, devrimle yaşanan toplumsal dönüşümlerin 2014'teki Kobanê savaşına kadar ciddi bir heyecan yarattığıydı. Bunda Baas rejiminin dağılması ihtimalinin güçlenmesi, on yıllar sonra baskının azalmış olması ve kantonların ilanından itibaren derinleşen özgürleşme hissiyatı doğrudan etki eden etmenler. Ancak 2014 sonrası yapılan gözlemlerin ortak noktalarından birisi, başlarda var olan devrim heyecanının artık eskisi kadar hâkim olmadığı gerçeğidir. Bunun ilk nedeni, kuşkusuz sürekli bir biçimde devam eden ambargodur. Bu ambargo hem doğuda Güney Kürdistan yönetimi tarafından, hem Türkiye ve Suriye rejimleri tarafından uygulandı ve nihayetinde çok ciddi bir ekonomik gerileme yarattı. Ambargolar beraberinde bir kaçakçılık ekonomisi getirdi ve bunun doğrudan sonucu yüksek fiyatlardı. Türkiye'nin özellikle 2015'ten itibaren Fırat suyunun debisini barajlar vasıtasıyla azaltarak suyu silah hâline getirmesi, "Suriye'nin tahıl ambarı" olarak bilinen bölgede tarımı doğrudan etkiledi. Bunun Türkiye'nin askerî müdahaleleriyle birleşmesi, özellikle 2015'ten itibaren heyecanın ciddi oranda azalmasına yol açtı.

Yine bu çalışma kapsamında görüştüğüm, farklı Kürt partileri arasında ulusal birlik amacıyla müzakere yürüten bir kadın siyasetçinin Rojava'da toplumsal düzeyde ortaya çıkan sorunları ifade etme biçimi, aslında yaptığım diğer bütün görüşmeleri de bir nebze özetlemekteydi. Özetle, Rojava'nın devrimden itibaren iki anlamda devasa bir şantiye alanı olduğundan bahsetti: birincisi gerçek anlamıyla savaşın geride bıraktığı yıkımdan dolayı fizikî yeniden inşa, diğeri ise hem Suriye rejiminin on yıllara yayılan tahribatı hem de savaşın yarattığı toplumsal ve siyasal yıkımdan dolayı toplumsal ve siyasal alanın yeniden inşası. Birincisinin gerçekleşmesi için ciddi bir ekonomik kaynak gerekiyordu. İkincisi için ise, bir toplumsal ve siyasal vizyon ve bunu gerçekleştirebilecek kadrolar. Zira toplum Baas rejiminden kalma yöntemlerle işleme eğilimindeydi. Toplumda var olan ve devrimin iddiasıyla doğrudan çelişki içinde olan bu hâkim eğilimleri üç başlıkta toplayabiliriz: Yönetim süreçlerinde siyasal yozlaşma ve kleptokrasi; toplumsal kılcal damarlara inmiş ve sürekli bir tehdit oluşturan milliyetçilik, dincilik ve mezhepçilik; ve kadının toplumsal konumunu yok sayan cinsiyetçilik. Bunların dönüşümünün sağlanması için mecburen toplumsal öncülük gerekiyor. Yine kadın özgürlüğünü gerçekleştirmek ve birçok sorunlu tarafı olan cinsiyetçi yapının dönüşümü için kadın öncülüğüne ihtiyaç var. Bunların hepsi devrime öncülük eden kadroların kendilerini dönüştürmekle sorumlu tuttuğu alanlardı. Ancak bunlar devrimin çelişkilerine de kaynaklık etti.

Rojava devrimi kendi ideolojik kökenlerini PKK'nin dönüşüm süreçlerinden almakta ve bu da küresel sistem karşıtı hareketlerin tecrübelerinden ileri gelmekte. Burada en temel çizgi halkı yönetim iradesi hâline getirmek, yani en yerel birimlerde kendi kendini yönetmesini sağlamaktır. Bu konu özellikle kadın özgürlüğü bağlamında ciddi dönüşümler yaratmışsa da genel yönetim pratikleri açısından içinde en az iki kısır döngü vardır. Birincisi, burada hayata geçirilen demokratik özerklik çizgisinin gerçekleştirilmesi için onu kendi kontrolü altına almaya çalışan güçlere, örneğin aşiret yapılarına, iktidar amaçlı hamleler yapan diğer siyasi aktörlere ya da sıkıştırarak kendine mecbur eden dış güçlere karşı savunulması gerekliliği. Ancak bu savunmayı yapabilecek güç, mevcut şartlar altında askerî kadro merkezli bir örgütlenmenin otoritesini güçlendirdiği için bu durum yerel doğrudan demokratik yapılara dayalı bu projenin ideolojik kurgusuyla bir çelişki oluşturuyor (Sunca, 2020: 11). İkinci bir kısır döngü ise enternasyonalizm anti-emperyalizm çelişkisi. Enternasyonalist bir hareket olarak ve içinde dünyanın birçok farklı yerinden gelen enternasyonalistlerin gönüllü olarak savaştığı ve can verdiği bir süreç olan Rojava devrimi, diğer taraftan var kalabilmek için isteyerek ya da istemeyerek başta ABD olmak üzere birçok güçle ortak çalışmak zorunda kaldı. Bu da devrimin enternasyonalist perspektifine, hem dışardan bakanlar hem de bölgedeki güç odakları nezdinde zarar verdi.⁷

Kürt siyasal alanında 2010'ların en temel kazanımı, kuşkusuz Rojava'da henüz siyaseten tanınmamış olsa da bir öz-yönetimin kurulmuş olmasıdır. Yaşadıkları topraklarda yabancı olarak tanımlanıp sistem dışına itilmiş bir grup olan Kürtler, Suriye'de başta DAİŞ'e karşı olmak üzere ciddi bir direniş neticesinde bir özerklik formu kurmayı başardı. Bu özerklik, bölgede beraber yaşayan kimlikleri dışlamayan, kadın özgürlük çizgisini ön plana çıkaran, güçlü bir enternasyonalist dayanışmaya dayanan ve (henüz sınırlı da olsa) ekolojik duyarlılıkla hareket eden bir biçim ortaya çıkardı. Bu durum Kürt siyasal alanında 2000'lerden itibaren belirginleşmeye başlayan demokratik konfederal çizginin pratikte uygulanmasını sağlayan bir tecrübe oldu. Buradaki üçüncü yol çizgisi bir silahlı direniş çizgisi olarak gelişti ve bu özerkliğin öz savunmasını da kurgulayarak belirginleşmeye başladı. Ayrıca başta PDK çizgisindeki partiler olmak üzere diğer siyasi partilerin burada kurulan sistemin bir parçası olmak yerine iktidardan pay alma çabası, demokratik konfederal çizgi ile klasik milliyetçi çizginin bir çekişme alanı olarak belirmesine yol açtı. Bu durum, Kürt siyasi aktörlerinin ortak bir ajanda çerçevesinde hareket etmesinin önündeki ciddi engellerden birine dönüştü.

⁷ Bu, devrime gönüllü olarak katılmış enternasyonalist savaşçılar açısından değil, daha ideolojik püritanizm anlayışına sahip Batılı komünist partiler açısından ciddi bir sorundur (Mülakat, Brighton, Nisan-2019).

Türkiye'deki çözüm süreci ve HDP

Rojava devrimi ile beraber düşünüldüğünde Türkiye'deki çözüm sürecini, demokratik konfederal çizgiye ciddi bir kabul edilebilirlik ve meşruiyet zemini kazandırdığı için, ayrıca muhtemelen bütün Kürt siyasal alanında hem jeopolitik hem de toplumsal anlamda geri alınmaz bir etki yarattığı için 2010'lardaki ikinci en önemli gelişme olarak adlandırabiliriz (Özkahraman, 2017; Savran, 2020; Sunca, 2016). Sürecin başlamasını mümkün kılan koşullar mülakatlarda ve yine literatürde de ağırlıkla tartışılan dört başlık altında irdelenebilir: bölgedeki dönüşümler, yukarıda belli detaylarıyla tartışılan AKP'nin iktidarda kalma çabası, PKK'nin ideolojik dönüşümden sonra bağımsızlık hedefinden vazgeçmiş olması ve askerî çözümün imkânsızlığının netleşmesi.

Bölgedeki dönüşümler en temelde Güney Kürdistan'daki bağımsızlığa yakın otonomi ve Rojava devrimi dinamikleri içerisinde anlaşılabilir. 2000'lerle beraber yükselişe geçen bölgesel düzeydeki Kürt siyasi görünürlüğü, başta AKP hükümeti olmak üzere, Türkiye devlet aklında bu konuya jeopolitik çıkarlar temelinde yaklaşmayı daha makul gösteriyordu. Jeopolitik çıkarların en somut görünür olduğu zaman, devlet aklının jeopolitik süreçleri kontrol altına alma hedefiyle hareket ettiği, 2013-2015 arasında yapılan tarihi "Kürt-Türk ittifakı" tartışmalarıdır. Ancak bir taraftan genel Kürt siyasetiyle bir müzakere yürüten, hatta Şubat 2015'te Rojava askerî yönetimiyle koordineli olarak Süleyman Şah türbesinin daha güvenli bir yere taşınması örneğinde olduğu gibi yer yer askerî işbirlikleri yapan AKP hükümetinin, gittikçe cihatçılaşan ve Kürtlerle çatışan Suriye muhalefeti de Suriye içine müdahale edebilmek hedefiyle desteklemesi, çözüm süreci için ciddi bir çelişki olarak belirdi. Zira, Kürtlerle doğrudan savaşıyan El-Nusra veya DAİŞ'in yanı sıra, Suriye muhalefeti'nin hemen her renginde ciddi bir Arap milliyetçisi çizgi hâkimdi. Sonuçta Türkiye'de devlet aklını şekillendiren en önemli etmenlerden biri, bir diyalog başlatıp Rojava devriminin Kuzey'de yeni bir isyanı tetikleme potansiyelini kontrol altına alma çabasıydı.

Bu süreci Kürt siyaseti açısından mümkün kılan en önemli etmen ise, özellikle geçirdiği ideolojik ve politik dönüşümden sonra bağımsız birleşik bir büyük Kürt ulus-devleti hedefini terk eden PKK'nin müzakere edilmiş bir çözümden yana sürekli mesajlar vermesi ve uluslararası ilişkilerinin ağırlığını bu barış söylemi etrafında kurmuş olmasıydı. Aslında bu söylemler 80'lerin sonunda başlamış, 90'larda ve 2000'lerde çeşitli tek taraflı ateşkes ilanlarıyla devam etmiş ve en nihayetinde özellikle 2000'lerin ikinci yarısından itibaren temel siyasi tercihe dönüşmüştü. Yine buna paralel olarak müzakere, çatışmalarla geçen kırk yılın neticesinde, askerî anlamda da tek seçenek hâline gelmişti. Hem devlet hem de PKK için en belirleyici olgu ise, bu sorunun askerî çözümünün artık mümkün olmadığı, devletin PKK'yi askerî olarak

bitiremediği, PKK'nin ise 2000'lere kadar bağımsızlık sağlayamadığı ve 2000'lerden sonra da hedeflediği özerklik formunu yerleştiremediğiydi. Bu şartlarda müzakere ile bir sonuç üretme en temel alternatif olarak ortaya çıktı. Bu durum legal parlamenter siyasetin öne çıkmasını da mümkün kıldı.

Bu aşamada HDP'nin ortaya çıkış koşullarını ve Kürt siyasal öncülüğünün özellikle Gezi Parkı protestoları esnasında ve sonrasında izlediği üçüncü yol siyasetini değerlendirmekte fayda var. Gezi Parkı protestoları esnasında Kürt siyasal hareketi kendi içindeki en ciddi kararsızlıklardan birini yaşadı. Zira bir taraftan bir asırdır devam eden Kürt sorununun çözümü için bir diyalog süreci yürütülürken, diğer taraftan devlet adına bu süreci yürüten iktidar partisi AKP ve onun başındaki Erdoğan çok ciddi ve haklı bir toplumsal muhalefet ile karşı karşıya kalmıştı (Wallerstein, 2013). Kürt hareketindeki bu ikircikli durumun kaynağında AKP ile müzakere ile toplumsal muhalefetin bir parçası olmak arasında sıkışmışlık vardı. Gezi'ye Kürt hareketi içinden ciddi bir katılım olsa da, Kürt siyasal karar alıcılar, bu protestoların Kemalist devlet aklı tarafından kontrol altına alınması kaygısı taşıyordu (Mülakat, Brüksel, 11.05.2014). Böylesi bir ihtimalin ne kadar gerçekçi olduğundan ziyade, bu kaygının varlığı Kürt siyasal hareketinin ikircikli pozisyonunu kurucu bir etkiye sahipti. En nihayetinde bu kararsızlık, Öcalan'ın 29 Ağustos 2013 tarihinde çözüm sürecini yürütmekle görevli İmralı heyetiyle gerçekleştirdiği görüşme vasıtasıyla yaptığı müdahaleyle bir nebze çözüldü. Bu durum PKK'nin öncü kadrolarından Cemil Bayık'ın sözlerine "Gezi'de yanlışlar yaptık" şeklinde yansıtacaktı (Hamsici, 2013). Bundan sonra çözüm süreci için hem mücadele hem de müzakereyi aynı anda yürütme çizgisi daha da somutlaştı. Bu çizginin temelinde AKP'nin ve klasik devlet aklının kendi iktidarlarını kurma veya devam ettirme hedefleri çerçevesinde Kürtler de dahil örgütlü siyasal muhalefeti araçsallaştırma girişimlerine hizmet etmeme, tam aksine üçüncü bir yol çizme anlayışı yatıyordu. HDP tam olarak böyle bir toplumsal ve siyasal zemin üzerine, toplumsal muhalefeti en geniş birliktelikler çerçevesinde örgütlemek hedefiyle kurgulandı (Burç, 2019; Kaya, 2019). Parti, Kürtlerin en temelde DTK öncülüğünde organize etmeye çalıştığı demokratik özerklik deneyiminin devlet sistemi içerisindeki temsiliyetini sağlayacağı gibi, HDK gibi örgütlenmelerle en geniş toplumsal kesimleri de temsil etme iddiasıyla hareket edecekti. Çözüm sürecinin mümkün kıldığı nispi demokratik açıklık, HDP'nin bir boyutuyla Gezi direnişinden miras aldığı dinamik siyaset yapma anlayışıyla birleşince, önce 2014'teki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve sonra 2015 Haziran genel seçimlerinde HDP büyük bir çıkış yakaladı. Ancak esas olarak çatışmazlık ve müzakere koşullarına göre tasarlanan HDP, sonrasında gelişen ağır askerî çatışmalara ve devlet koalisyonunun baskılarına karşı sınırlı bir direniş repertuarına sahipti.

Çözüm süreci, devlet içerisinde gördüğü direnç, küresel milliyetçi neofaşist dalga ve bölgesel dönüşümler nihayetinde sona erdi. Başlarda, devlet içerisinde kısmen Fethullahçı yapı ile koordinasyon içinde olan ciddi bir kesim daha sert önlemler peşindeydi. Bunu Paris'te üç Kürt siyasetçi kadının katledilmesi gibi süreci bozmaya yönelik eylemler başta olmak üzere birçok pratikte görmek mümkün. Özellikle 2014 yılında AKP hükümetinin -sonradan beraat edecek olan- Ergenekon davası tutukluları ile yapılan görüşmeler neticesinde "eski devlet" ile kurduğu ilişkiler, 2010'lu yılların ikinci yarısında kurulan milliyetçi devlet koalisyonunu mümkün kıldığı gibi, çözüm sürecinin sonlanmasının da en temel sebeplerindendi.⁸ 2015 Haziran seçimlerinde AKP'nin meclisteki çoğunluğu yitirmesi ve HDP'nin ciddi bir teveccüh görmesi, AKP nezdinde çözüm sürecinin bitmesinin pragmatik sebebi olarak görülebilir. Zira AKP'yi iktidarda tutmayacak bir sürecin devam etmesinin AKP için bir karşılığı yoktu. Bunun yanı sıra, AKP açısından, küresel düzeyde gelişmekte olan milliyetçi dalganın Türkiye'ye yansımalarını kendi kontrolü altına alıp iktidarını sürdürme çabası da söz konusuydu ve kurulan devlet koalisyonu, küresel hegemonya krizinden de yararlanarak 2010'ların sonuna kadar bunu büyük oranda başardı. Haziran 2015'te HDP'nin seçim mitinginde bombaların patlaması, Temmuz 2015'te Kobanê'ye yardım götürmek isteyen sosyalist gençleri hedef alan canlı bomba saldırısında 34 gencin katledilmesi ve 104 kişinin yaralanması, Ekim 2015'te Ankara'da bir barış mitingine yapılan canlı bomba saldırısında 102 kişinin katledilmesi ve 500'den fazla kişinin yaralanması ve bunların yanı sıra, sokakta siyasi muhalefet yürütmenin devletin kolluk kuvvetleri eliyle imkânsız hâle getirilmesi, çözüm sürecini pratikte bitiren, Kasım seçimlerinde AKP'nin yeniden çoğunluğu elde etmesini sağlayan ve bugün içinden geçtiğimiz rejimi hazırlayan temel adımlardır.

Sürecin sonuçsuz kalmasına sebep olan en temel unsurlardan biri de siyasal bir gözlemci mekanizmasının inşa edilmemiş olmasıydı. Bu rolü AB ya da ABD'nin oynayabileceğine dair çeşitli talepler ve yorumlar yapılmış olsa da bu en nihayetinde gerçekleşmedi. Aslında Batı açısından Türkiye'deki çatışmanın çözüme kavuşması bir rahatlama yaratacaktı. Zira Türkiye'nin güney sınırlarındaki Kürt güçleriyle müttefiklik ilişkisi içinde çalışan ABD başta olmak üzere Batılı güçler için Türkiye'de de Kürt sorununun çözülmesi, Batı'nın çıkarlarına birinci derecede hizmet edecekti. Ancak bu en temelde Türkiye'deki devlet koalisyonunun iç yapısı, Erdoğan'ın her şeye rağmen iktidarda kalma çabası ve bunun için Avrasyacılar başta olmak üzere Kemalist milliyetçi çizgidekilerle ittifak kurmasından dolayı mümkün olmadı. ABD ve AB'nin başta "mülteci krizi" olmak üzere birçok konudan dolayı Erdoğan şahsında bu

⁸ Bu çıkarsamayı çözüm sürecine de birebir dahil olmuş bir Kürt siyasetçi ile Temmuz 2019'da Almanya'da yaptığım mülakata dayandırıyorum. Ancak aynı siyasetçinin bundan önceki dönemlerde kamuoyuna yaptığı benzeri açıklamalar da hiçbir zaman reddedilmedi.

koalisyona sürekli taviz vermesi ise hem kendi krizlerini hem de Türkiye'deki krizleri daha da derinleştiren bir rol oynadı.⁹

Bunlarla beraber, aslında bu sürecin neredeyse tamamen siyasi aktörler arasında tasarlanmış olması, halkların, siyasi grupların ve farklı toplumsal kesimlerin dahlinin çok sınırlı düzeyde tutulmuş olması da çözüm sürecini toplumsal anlamda savunmasız bıraktı (Sunca, 2016). Zira ne olup bittiğinden yukarıda müzakereyi yürüten siyasi elitlerin dışında pek az kişinin haberi vardı. Yani toplumun süreci savunmasını sağlayacak katılım düzeyi, sürecin hiçbir döneminde görülmedi. PKK bu dönemde devlete karşı mücadeleyi elden bırakmadan ve bu mücadelenin hedefini onurlu bir barış ile özgürlüğü sağlamak olarak kurgulayarak bir müzakere dengesi kurmaya çalışıyordu. PKK'nin kurgulamaya çalıştığı mücadele ve müzakereyi aynı anda yürütme çabası ve ilk etapta sadece müzakere son dönemeçte de özellikle öz-yönetim ilanlarını müteakip ağırlıklı olarak mücadele hattında kalmış olması, yine sürecin bir türlü rayına oturmamasının önemli etmenlerinden biriydi. Özellikle 2015'in sonundan itibaren ilan edilen sokağa çıkma yasakları ve öz-yönetim ilanları ile beraber çatışmaların şehir merkezlerine taşınması, yüzlerce sivilin katledildiği, onbinlerce insanın yerinden edildiği, şehir merkezlerinin toplarla bombalandığı çok karanlık bir dönemi başlattı.¹⁰

Çözüm süreci ve sonrası, Kürt siyasi alanında toplumsal alanı da yeniden şekillendiren sonuçlar üretti. Yukarıda bölgenin genelinde isyan dinamiklerinin uzun erimli kaynağı olarak tartıştığımız toplumsal yorgunluğun Kürt siyasi alanındaki yaşanma biçimi, Kürtlerin "azınlık" konumunun sürekli bir sorun alanını ifade etmesi ve genelde şiddetle müzakere edilmesiyle ilgiliydi. Bu Kürtlere doğrudan bir savaş yorgunluğu olarak yansıdı. Çözüm süreci, Oslo süreci sona erdikten sonra PKK gerillaları ile asker arasında özellikle 2011 ve 2012'de çok yoğunlaşmış çatışmaların ardından biraz da sürpriz bir şekilde ilan edildi. Savaşın bitmesi ihtimali, Kürtlerin bölgesel ve küresel görünürlüklerini had safhaya çıkaran Rojava'daki devrim ve HDP'nin yakaladığı ivme ile beraber okunduğunda, çok büyük bir beklenti, heyecan ve umut yarattı. Üç yıl süren görüşmelerin Kuzey'de yaşam kalitesini ve güvenliği hiç olmadığı kadar iyileştirmesi, müzakere edilmiş bir çözümü diğer alternatiflere tercih

⁹ PKK'ye yakın kişilerle yaptığım görüşmelerin bir kısmında, özellikle bu son noktaya dayanarak tekrar edilen bir konuyu dile getirmekte fayda var. Bu yaklaşıma göre, ABD ve AB'nin, tarihsel olarak Türkiye'deki başta olmak üzere, Kürt sorununun çözümsüzlüğünden yana bir tavırları hep oldu. Bu belirlemenin derinlemesine tartışmasını burada yapmak mümkün olmasa da, bu durumun Kürt siyasetinde kısmi bir kurucu etkisi olduğunun altını çizmek gerekir.

¹⁰ Bu dönemdeki insan hakları ihlalleri raporları için bkz. TIHV, 16 Ağustos 2015 – 20 Nisan 2016 Tarihleri Arasında Sokağa Çıkma Yasakları ve Yaşamını Yitiren Siviller. 2016. <https://tihv.org.tr/16-agustos-2015-20-nisan-2016-tarihleri-arasinda-sokaga-cikma-yasaklari-ve-yasamini-yitiren-siviller/> (erişim: 23.06.2016).

edilen bir seçenek hâline getirdi. Çözüm sürecinin, henüz diyalog tam bir müzakere aşamasına gelmediği ve politik iklim riskli olduğu için her an bitmesi ihtimali varken, toplumsal ve siyasal düzeyde savaş bitmişçesine bir rehavet yarattığı da söylenebilir. Bu rehavetin oluşmasında kuşkusuz iki tarafın da kullandığı siyasi irade başat rol oynarken, dar anlamda sivil toplum kuruluşları ve geniş anlamda sivil hareketler ve kesimler de bu dönemde (bazı istisnalar hariç) rapor yazma ve siyasetçilerle toplantılar organize etmeyle sınırlı kaldılar. Bundan dolayı yeniden başlayan çatışmaların Kuzey'deki tahribatı, en az barış ihtimalinin yarattığı umut kadar büyüktü.

Sonuç olarak belirtebiliriz ki Kürt siyasal alanında önemli bir tecrübe yaratan çözüm süreci, bölgedeki Kürt nüfusunun en az yarısının yaşadığı Türkiye sınırları içerisinde bir barış ihtimalinin bile hem Türkiye'nin bölgesel konumu hem de buradaki özgürlük mücadelesinin tarihsel, ideolojik ve politik pozisyonlarından dolayı çok ciddi dönüşümler yaratabileceğini gösterdi. 2000'li yıllarda olduğu gibi 2010'lu yıllarda da başvuru liberal barış teknolojisi ile çatışmanın çözümü yine sonuçsuz kaldı. Ancak bu diyalog, iki açıdan doğrudan sonuç üreten bir süreç oldu. Birincisi, demokratik konfederal çizginin farklı toplumsal ve siyasal kesimleri bir arada tutup bir barış hattı örme çabasından dolayı Kürt siyasal alanının enternasyonalist çizgisini güçlendiren bir dönem oldu. İkincisi ise Kürt hareketi tarafından uygulanan üçüncü yol stratejisi (Rojava'daki askerî direniş çizgisinden farklı olarak) diyalog temelli bir özgürlüğü sağlama stratejisi olarak yükseldi. Ancak yeniden başlayan ve sadece Kuzey ile sınırlı kalmayan savaşın şiddeti bu stratejinin sınırlarını da gösterdi. Özellikle 2010'lu yılların ikinci yarısından itibaren gerçekleşen baskı ortamı, cezalandırmalar, bodrum katlarında toplu katliamlar, seçilmişlerin kayyum ve dokunulmazlıklarının kaldırılması gibi zorbalıklarla elimine edilmesi benzeri birçok pratik, siyasal ile toplumsal alanlar arasındaki makası açtı.

Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin bağımsızlık referandumu

Kürdistan Bölgesel Yönetimi, 2017'nin Nisan ayında bir bağımsızlık referandumu gerçekleştireceğini duyurdu. Aynı yılın Eylül ayında gerçekleşen referandumda %92 oranında ezici bir çoğunluk bağımsızlık yönünde oy kullandı. Ancak Ekim ayının sonuna doğru, daha önceden DAİŞ'ten özgürleştirilen Kerkük'ün Haşd-i Şabi güçlerine kaybedilmesi, bunun sonucunda PDK ve YNK arasında çelişkilerin çıkması ve bölgesel ve küresel aktörlerin sert karşı tutumları nihayetinde referandum sonuçları iptal edildi.¹¹ Bağımsızlık için ortaya çıkan ezici demokratik irade en nihayetinde sonuçsuz

¹¹ Bu noktada vurgulamak gerekir ki Kerkük savunmasına PKK gerillaları da dahil birçok askerî güç gitmişti ve bu durum Kürdistanlı bir ruh yaratma açısından çok ciddi bir dönemeç olacakken, kaçırılmış bir fırsat olarak kaldı. YNK peşmergelerinin bir bölümü emir komuta zinciri içinde çekilmiş olsa da oran olarak daha az bir bölümü PKK gerillaları ile beraber kısa bir süreliğine bir direniş gösterdi.

kaldı. Bağımsızlık referandumu sonuçları, buna karşı gelişen tepkiler ve bu tepkilerin içeride zaten var olmayan birliği iyice dinamitlemiş olması, Kürt siyasal alanında kalıcı etkiler yarattı.

Gerçekleştirdiğim mülakatlara dayanarak, bağımsızlık referandumuna giden yolda üç temel siyasal açıklıktan bahsedebilirim: Birincisi ve muhtemelen en önemlisi, DAİŞ'e karşı savaşta öne çıkan Kürtlerin hem Güney'de hem de Rojava'daki mücadelesinin sonuçlarını bağımsızlıkla taçlandırarak bir açıklığın oluştuğuna dair inancın Kürt sokağına ve milliyetçi çizgideki Kürt siyasal hareketine hâkim olması (Mülakat, Süleymaniye, 22.09.2019). İkincisi, özellikle aynı dönemde yapılan Katalan bağımsızlık referandumunun da etkisiyle, küresel düzeyde de bir açıklık olduğuna ikna olan bir güney Kürdistan yönetimi. Üçüncüsü, içeride özellikle kendi yasalarını da çiğneyerek başkan olmaya devam eden Mesud Barzani'nin siyasal sıkışmışlığını aşmak için Kürtlerin bağımsızlık özlemini araçsallaştırması. Kürtlerin yüz yılı aşkın süredir sorunlarının çözümlerinden birisi olarak gördüğü bağımsızlık, en nihayetinde bu üç etmenle birleşti ve her kesimde bunun artık olması gerektiği algısını pekiştirdi. Yalnız bunun ne jeopolitik düzlemde ne de kurumsal ve toplumsal hazırlıklar bakımından zemininin olmadığı kısa sürede anlaşıldı.

Güney Kürdistan'daki siyasi aktörlerin dışarıyla olan ilişkileri bağlamında belirtilebilir ki, "PDK'nin Türkiye ile YNK'nin ise İran ile iyi ilişkileri var. Ayrıca YNK'nin önde gelen yöneticilerinin büyük bölümünün İngiliz vatandaşlığı, PDK yöneticilerinin yine ciddi bir kısmının ABD vatandaşlığı mevcut. Bu, aradaki ilişkileri gösteren çok önemli bir durum" (Mülakat, Süleymaniye, 24.09.2019). Ancak bu ilişkilere rağmen, jeopolitik düzlemde bağımsızlık, Kürt siyasal alanındaki dört devlet için de kabul edilebilir bir durum değildi. Zira AKP-MHP koalisyonu ile İran İslami rejiminin özellikle referandumun hemen öncesinde ve sonrasında Güney Kürdistan yönetimine karşı takındıkları tavır bunu net olarak gösterdi. Bunun yanı sıra İran bağlantılı ve Irak merkezî yönetimiyle koordineli olan Haşd-i Şabi güçlerinin Kerkük ve Şengal'i kuşatması ve en nihayetinde büyük bir direnişle karşılaşmadan buraların kontrolünü ele geçirmesi de doğrudan bununla alakalı. Yine küresel jeopolitik düzlemde (İsrail'in söylemsel desteği hariç) başta ABD ve Rusya olmak üzere hiçbir güç Irak'ın bölünmesi taraftarı değildi. Bunların yanı sıra, geçen bölümde detayları ile tartıştığımız Güney Kürdistan'daki yönetimin ikili yapısı, PDK ile YNK bölgeleri arasındaki derin bölünme ve Peşmerge'nin iki güç arasında dağılmış olması durumu zaten bunun gerçekleşmesinin içerideki askerî, toplumsal ve siyasal zemininin olmadığını gösteriyordu. Bağımsızlık hedefiyle çıkılan yolda toprak kaybeden Güney Kürdistan yönetimi, daha sonradan etraftaki devletlerle olan ilişkilerini tamir edip çıkış yolu bulmaya çalışsa da, hem toplumsal hem de siyasal düzeyde ciddi gerileme yaşadı.

Bunlara ilaveten belirtmek gerekir ki, bağımsızlık siyasetinin Güney'de yürütülme biçimine karşı başta Kuzey'den olmak üzere birçok Kürt siyasi aktörden de bir karşı çıkış vardı. Bu, Hewler'de görüştüğüm bir aktivistin sözlerinde şöyle ifade buluyordu: “Kürdistan'ın Güney'den büyük olduğu anlayışı önemli ve oturması gereken temel bir çizgi. 5 milyon [nüfusa sahip Güney Kürdistan] özgürken 40 milyon [-luk Kürt halkı] kölece yaşayamaz. 5 milyon [-a hâkim] iki ailenin Kürdistan'ın özgürlüğüne darbe vuramayacağı iyi bilinmeli” (Mülakat, Hewler, 11.10.2019).

Bu çalışmanın ilk taslağının yazıldığı dönemde çoğunluğunu Güney Kürdistanlıların oluşturduğu üç binden fazla insan Belarus-Polonya sınırından Avrupa Birliği'ne mülteci olarak girmeye çalışıyordu. Nasıl oluyordu da otuz yıllık bir özgürleşme tecrübesi olan Güney Kürdistan'dan insanlar kaçmaya çalışıyordu. Gazeteci Kamal Chomani'ye bu konuda konuşan sınırdaki bir Kürt göçmen “Mafya ailelerin yönetimi otuz yıldır halkımızı açlığa mahkûm bıraktı. Biz her ne zaman haklarımız için sokağa çıksak tutuklandık, sindirildik, dövüldük”¹² diyordu. Bu durum devam ederken, öğrenci burslarının kesilmesi kararına karşı Süleymaniye'den yayılan ve “Ben boş mide devrimiyim” sloganının merkeze oturduğu büyük bir öğrenci protestosu başladı. Başka birçok konuda anlaşılmayan Güney Kürdistan'a hâkim iki parti, öğrencilerin protestolarını şiddetle bastırma konusunda ortaklaştılar ve kendi kontrolleri altındaki medyada, yine kendileriyle bağlantılı öğrencilerle toplantılar organize ederek, demokratik bir tartışma görüntüsü yaratmaya çalıştılar. Ancak ironik bir biçimde, aynı anda dışarıda öğrenci protestoları devam ediyordu. Bunlar göz önünde tutulduğunda 2000'li yılların analizinde tartışılan “devrimci yorgunluk” artık yerini ciddi bir değişmemeziğe ve toplumsal düzeyde ciddi bir umutsuzluğa terk etmiş durumda. Umutsuzluğun en belirgin görüldüğü zemin, insanların soğuktan donmayı göze alarak Güney Kürdistan'dan kaçacak duruma gelmiş olması. Sokak hareketlerinin bastırılma biçimi ise, dönüşüm ihtimallerinin önünü tıkadığı için, bu umutsuzluğun kaynağına yerleştirebileceğimiz ve göç etmeyi mümkün kılan en temel gerekçelerden birisi. Bu durumun temsili demokratik siyaset yoluyla değişmesinin zorluğuna ise Gorran hareketinin çizdiği güzergâh açıklayıcı bir örnek teşkil ediyor. 2009'da yükselişe geçen Gorran ilk seçimlerde Güney'deki direnişe de öncülük eden ve halk tarafından bilinen ve sevilen eski YNK'li Newşîrwan Mistefa liderliğinde kuruldu. En temelde Güney'deki yoğun yolsuzluk ve iki partili düzenin çelişkilerinin eleştirisi üzerine büyüdü. 2014 seçimlerinde de yine nispi bir başarı gösterse de, “yolsuzluk ile ilgili yerine getiremeyeceği sözler verdi”, ancak özellikle 2017'de Newşîrwan Mistefa'nın ölümünden sonra “eleştirdiği sistemin bir parçası oldu ve gücünü büyük oranda yitirdi” (Mülakat, Süleymaniye, 24.09.2019). Güney Kürdistan'daki bu durum,

¹² Bkz. <https://newlinesmag.com/reportage/why-are-iraqi-kurds-fleeing-to-europe/> (erişim: 23.11.2021).

özgürleşme hedefiyle çıkılan yolda, Ortadoğu şartlarında devletin ve devlete hâkim yönetici elitlerin ne kadar demokratik olabileceği ve halkların çıkar ve kaygısını ne kadar yansıtabileceğine dair derin kuşklar da doğuruyor.

Sonuç olarak belirtebiliriz ki doğrusu ve yanlışıyla, günahı ve sevabıyla yüz yılı aşkın bir mücadelenin eseri olan Güney Kürdistan'da elde edilmiş siyasi statünün bağımsızlık hedefi, en temelde, bölgenin tarihsel ve siyasal inşasının yarattığı jeopolitik blokaja takıldı ve en azından yeni bir fırsat penceresi açılana kadar sonuçsuz kaldı. Yani "bağımsızlık referandumu öylesine bir tetiği çekti ki bölgedeki bütün aktörler Kürtler karşısında birleşti" (Mülakat, Süleymaniye, 24.09.2019). Bu 2000'lerden itibaren Kürt siyasal alanının belirleyici iki ideolojik-politik hattından biri olan klasik Kürt milliyetçi çizgisinin jeopolitik sınırlarını göstermesi bakımından oldukça öğreticiydi. Zira ulus-devlet hedefiyle hareket eden Kürt milliyetçiliğinin diğer milliyetçiliklerle çatışması, özellikle Güney Kürdistan gibi karaya sıkışmış (denizlere açılmayan) parça milliyetçiliğinin siyasal özelemlerinin sınırlarını gösterdi. Bununla beraber, Güney Kürdistan'da iki ailenin koşulsuz egemenliğine binaen inşa olmuş siyasi yapı kendi içinde vatandaşlarının refah ve özgürlük ihtiyaçlarından kaynaklanan çok fazla sorunla uğraşmakta.

Şengal'in işgali ve Êzîdî soykırımı

DAİŞ tarafından gerçekleştirilen Şengal saldırısı, Kürt siyasal alanına hem soykırım ve köleliği yeniden yaşattığı hem de sonrasında büyük siyasi çelişkilerin merkezinde rol aldığı için 2010'ların en temel olaylarından biriydi. Ağustos 2014'te Şengal'e yönelik bir işgal girişiminde bulunan DAİŞ'e karşı PDK Peşmergelerinin merkezî bir emir sonucunda bölgeden çekilmesi, soykırımı yol açan adım oldu. Hiçbir öz-savunma mekanizması kalmayan Şengal'de erkeklerin öldürüldüğü, kadınların da köle olarak alındığı soykırım girişimi nihayetinde bölgede Êzîdî yerleşimi çok güç hâle geldi. İlk saldırılarla beraber Şengal dağına sığınan yaklaşık 50 bin civarındaki nüfus ise, PKK, YPG ve YPJ gerillalarının açtığı koridor sayesinde Rojava'ya geçme şansı buldu. 2017'de PKK gerillaları ve peşmergenin ortak askerî operasyonları neticesinde DAİŞ'in Şengal'den çekilmesinden sonra, yıkımın boyutları daha da görünür hâle geldi: hâlâ kayıp olan binlerce çocuk ve kadın, keşfedilen toplu mezarlar ve çok büyük oranda yerinden edilmiş bir toplum. 2019'da Avrupa'dan gelen bir heyet ile Şengal'e gitmeye çalışırken, o heyetten sorumlu Almanya'da büyümüş bir Êzîdî aktivist bu durumu şöyle ifade ediyordu: "*Ku milletê Êzîdî nizanibe xwe biparêze, tu kes wan naparêze*", yani Êzîdî halkı kendini savunmayı bilmezse/öğrenmezse, kimse de onları savunmaz. Şengal'e her üç gitme girişimimiz de, soykırım yapılırken orada olmayan PDK, Merkezî Hükümet ve Haşd-i Şabi'ye bağlı güçler tarafından engellendi. PKK güçlerinin Şengal'de öz savunma birlikleri kurma hedefiyle yerleşmesi ve PDK'nin buna karşı

çıkması burayı bir iktidar kurma alanına dönüştürdü. Özellikle Türkiye'nin, DAİŞ bu bölgelerde soykırım işlerken hiçbir adım atmadığı hâlde bu bölgelerden PKK'yi temizleme amacıyla sürekli askerî tehditlerde bulunması ve yer yer askerî savaş uçakları ve dronlarla bombardıman yapması, PDK yönetimi için de PKK'nin buradan çıkması gerektiğine dair bir mazeret olarak gösterildi. Toplumsal olarak katmanlaşmış Êzîdîlerin üst kesimleri daha çok PDK ile ilişki içindeyken, doğrudan soykırıma maruz kalmış alt kesim PKK, YPG ve YPJ'nin Şengal savunmasındaki rolleri nedeniyle bu çizgiye daha yakın duruyor.

Sonuç olarak burada ortaya çıkan acı tecrübe, Kürt siyasal alanında öz-savunmanın önemini bir kez daha açıkça gösterdi. Zira Kürtler, bu şartlar altında ne bölgesel ve küresel güçlere, ne de onlarla şu ya da bu biçimde bir bağımlılık ilişkisi içinde olan Kürt siyasal elitlerine güvenilemeyeceğini, acı bir soykırım, kölelik ve topraklarından edilme neticesinde gördü. Bunun yanı sıra, Şengal özgürleştirildikten sonra PDK ile PKK arasında beliren çekişme Kürt siyasal alanının önemli ihtilaf alanlarından birisi olarak belirdi.

Türkiye'nin müdahaleciliği, Rojava ve Güney

2010'lu yıllarda Kürt siyasal alanının dinamiklerini belirleyen en temel faktörlerden biri de Türkiye'nin müdahaleciliğidir. Bu müdahalenin sadece birinci derecede düşman addettiği PKK veya PKK ile bağlantılı olduğunu düşündüğü Kürt hareketlerine karşı değil, geniş anlamda Kürt siyasal alanına karşı olduğunu gösteren birçok işaret mevcuttur.

Bu müdahaleciliğin kaynağına aslında AKP ile değişen Türkiye'nin bölgesel dış politikasını yerleştirmek gerekir. AKP, Özal döneminden devraldığı çeşitli referansları yeni Osmanlılık çizgisinde birleştirip bölgede bir hegemonya olmasa bile bir nüfuz kurma çabası içine girdi. Bu çabanın söylemsel boyutu, daha önceki bölümlerde tartışıldığı gibi Osmanlı bakiyesini canlandırmak ve buradaki yapılarla iyi ilişkiler geliştirmek gibi bir noktadayken pratikte aslında bir neo-emperyal projeye tekabül etmekteydi. Kürt siyasal alanı da doğal olarak bundan bağımsız değildi. Farklı partilere mensup siyasetçilerle yaptığım görüşmelere dayanarak bu müdahaleciliği iki tarihsel dönemde irdeleyebileceğimizi düşünüyorum. Bu müdahalecilik, özellikle 2000'li yıllarda daha çok yumuşak güç ile, 2010'lu yılların ikinci yarısında ise doğrudan askerî yöntemlerle sürdürüldü. Bu neo-emperyal projenin hayata geçirilmesinin yöntemleri, birinci dönemde özellikle Güney Kürdistan bağlamında daha çok diplomatik yollar ve ticaret iken, ikinci dönemde özellikle Rojava'nın özgürleşmesi ve Türkiye'de milliyetçi bir devlet koalisyonunun kurulmasıyla beraber doğrudan askerî müdahalelere dönüştü.

1980'li yıllardan itibaren Güney Kürdistan bağlamında, PKK'ye yönelik operasyonlar adı altında sürekli bir müdahale söz konusuydu ancak 2010'ların ortasından itibaren bu durum karakol ve askerî noktalar kurmaya kadar gitti. Yani en nihayetinde, sadece PKK'ye yönelik olmayan, aynı zamanda bölgedeki halkın da hem can hem de mal kaybına yol açan, ekolojik dengeyi bozan yangınları araç olarak kullanan sürekli bir askerî varlıktan bahsedebiliriz. Güney Kürdistan yönetimi ise ekonomik ve siyasal sıkışmışlığından ve ayrıca özellikle PDK yöneticilerinin AKP ve ona yakın tüccarlarla geliştirmiş olduğu iyi ilişkilerden dolayı buna karşı durabilecek bir durumda değildi.

Aslında Rojava bağlamında dolaylı müdahaleler, başta DAİŞ olmak üzere cihatçı güçlere ya doğrudan ya da göz yummak yoluyla yapılan yardımlarla, Rojava devriminden itibaren vardı. Ancak Türkiye'deki çözüm süreci bitip Rojava devriminin de kendi kurumlarını oturtmaya başladığı 2010'ların ikinci yarısından itibaren, Türkiye'de siyasal İslam ve milliyetçilerin oluşturduğu devlet koalisyonu Rojava'ya yönelik müdahalelere girişti. Özellikle ABD'nin Trump'ın istikrarsız siyasetinden dolayı tutarsız bir tavır göstermesi ve Rusya'nın da her fırsatı kullanarak Türkiye'yi NATO'dan uzaklaştırma çabası arasında devlet koalisyonu, her fırsatını bulduğunda askerî yöntemlerle müdahaleler yaptı. Türkiye, Suriye'deki cihatçı güçlere verdiği örtülü veya açık destek ve çok sayıda küçük çaplı bombardımanın yanı sıra iki tane büyük harekât gerçekleştirdi. Birincisi 2018'in Ocak ve Mart ayları arasında Afrin'e yönelik harekât, diğeri ise Ekim 2019'da Serê Kaniyê ve Girê Spî bölgelerinin 30 km derinliğine kadar girilmesiydi.

Bunların yanı sıra bütün bu süreç içerisinde çok net gözlemlenen bir başka etmen de, ABD'nin bir taraftan Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi ile askerî bir müttefiklik ilişkisi içerisinde hareket ederken bir taraftan da Güney'de PKK'ye yönelik her türlü askerî operasyonu ya destekleyen ya da olanak sağlayan bir pozisyonda olmasıydı. Bu durum ABD'nin Türkiye ile olan ilişkisinde bir çelişki alanı olarak belirliyordu, zira Türkiye'nin gözünde Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi PKK'nin bir uzantısıydı. ABD'nin buradaki stratejisi PKK ile Suriye'deki öz-yönetim kurumsallaşmasını birbirinden ayırmaktı. Kendi söylemleri itibarıyla aynı ideolojik perspektifin iki farklı yansıması olan Rojava ve PKK her ne kadar organik bir ilişki içinde değilseler de, ABD'den doğru gelen bu ikili tavır kendi içinde de çelişkiydi. PKK'lilere göre, PKK'sizleştirilmiş bir Rojava, ABD için tercih edilecek bir alternatifti ve hâlâ bu hedefle işleyen süreç, hem PKK'nin hem de Özerk Yönetim'in temel sorunlarından birini oluşturuyordu. Özetle, özellikle bağımsızlık referandumu sürecinde Türkiye'nin takınmış olduğu tutumla beraber düşünülduğünde, bu müdahaleciliğin temel hedefi PKK değil Kürt siyasal alanının tamamıydı.

Rojhilat: Keskinleşen sivil direniş, sessizleşen siyasi aktörler

Mülakatlara dayanarak, 2010'lu yıllarda Rojhilat parçasında somut kazanım anlamında çok ciddi bir dönüşümün yaşanmadığı ancak toplumdaki yükselen protesto dalgasının çok büyüdüğü söylenebilir. Ekoloji gibi alanlara da genişleyen (örn. Hassaniyan, 2021) İran genelindeki protestolara katılımın en yoğun olduğu alanların başında Kürt şehirleri geliyor. Bu protestolar, hem ambargolar nedeniyle gittikçe zayıflayan ekonominin bedelinin geniş toplumsal kesimlere ödetilmesine, hem de daha dar anlamda Kürt haklarına dair herhangi bir çalışma yapan insanların idamla cezalandırılmasına karşı düzenleniyordu. Çok büyük ve her alana yayılan protestolara karşı rejimin kullandığı acımasız şiddetten Kürtler de ciddi oranda etkilendi. Bu protestolar hâlâ devam ediyorken, jeopolitik süreçlerin nihayetinde ortaya çıkacak yeni siyasal dönüşümlere dair umut, protestoları motive eden temel faktörlerdendi.

Kürt siyasal aktörleri ise 2000'lere nazaran oldukça gerilemiş bir pozisyonlardalar. Geleneksel milliyetçi çizgide hareket eden partiler hâli hazırda Güney Kürdistan'daki kamplarında çok etki yaratmayan sınırlı askerî ve örgütsel faaliyetlerle meşguller. Bu çalışma kapsamında Komala ile PDK-İran kökenli farklı yapılar arasındaki farkı sorduğum Komala üyesi eski bir aktivistin belirttiği kadarıyla, aslında bu yapılar arasında artık neredeyse hiçbir fark yok (Mülakat-2, Almanya 28.06.2021). Ayrıca bu yapıların hiçbirisinin Rojhilat halkı için somut bir projesi ve sunabileceği herhangi bir özgürleşme stratejisi de yok. Başta PDK-İ'nin zaman zaman eylem birlikleri örgütleyerek Rojhilat'ta askerî eylem yapma girişimleri oldu ancak bunların hepsi gönderilen birliklerin imha edilmesi ile sonuçlandı ve özgürleşme mücadelesine somut hiçbir katkısı olmadı. Ancak aynı aktivist, bu durumun şehitlik kurumu çerçevesinde Rojhilat halkından teveccüh görmesi ve aslında PDK-İ'nin mücadeleyi bırakmadığı, tam aksine Kürtlerin özgürlüğü için şehit olmaya hazır olduğu söylemini güçlendirmek için yapıldığını da yorumlarına dahil etti (Mülakat-2, Almanya, 28.06.2021). Sonuçlarından doğru değerlendirecek olursak, bu yorumun haklı olduğunu söylemek mümkün, zira Güney Kürdistan'a sıkışmış ve eylemsizlikten dolayı siyasal açıdan gittikçe önemsizleşmiş Rojhilat kökenli bu partilerin, derinlemesine tartışılmış ve pratikte uygulanabilecek siyasal ve askerî stratejilerin yokluğunda böylesi intihar eylemlerine girişmeleri bir boyutuyla mümkün görünüyor.

Bunun yanı sıra, PJAK'ın 2011'den beri devam eden eylemsizliği, yer yer İran devrim muhafızlarının sınırlı operasyonları ve PJAK gerillalarının sınırlı eylemlerine rağmen büyük oranda devam ediyor. Bunu konuyla ilgili bir siyasetçiye sorduğumda, KCK öncülüğündeki siyasi çizginin zaten hâli hazırda hem Kuzey'de hem de Rojava'da başta Türkiye olmak üzere birçok güce karşı direniş hâlinde olduğunu, Rojhilat'ta yeni bir cephe açmanın çok güç olacağını ve bunun en nihayetinde gerçekçi olmadığını

belirtti (Mülakat, Belçika, 22.07.2021). Aslında özellikle ABD'nin rejimi yıpratmak amacıyla böylesi bir teşvikinin var olduğunun altını çizmek gerekiyor. Bunun yanı sıra, PJAK'ın 2000'lere nazaran 2010'larda halk arasında azalan bir siyasi aktivitesi var ve demokratik konfederal çizginin Kuzey ve Rojava'da geliştirdiği söylemsel ve örgütlenme üstünlüğü 2010'larda Rojhilat'ta daha çok oradaki diğer Kürt siyasal aktörleriyle rekabet formunda ortaya çıkıyor (Mülakat-1, Almanya 28.06.2021). Öcalancı çizginin diğer alanlardaki gelişiminin rekabetçi seyri göz önünde tutulduğunda, bu da anlaşılır.

En nihayetinde Rojhilat için gittikçe keskinleşen ve İran'ın genel protesto hareketleriyle bir paralellik içinde gelişen bir sivil direnişten ve en temelde ya (PDK-İ örneğine olduğu gibi) strateji yoksunluğundan ya da (PJAK örneğinde olduğu gibi) stratejik nedenlerle buna karşılık veremeyen Kürt siyasal aktörlerinden bahsetmek mümkün.

Sonuç olarak, Kürt siyasal alanının tamamı için toplumsal düzeyde 2010'ların ilk yarısında artan umut ve yükselen özgürleşme hareketlerinin yerini özellikle aynı on yılın ikinci yarısında yavaş yavaş belli düzeyde umutsuzluğa bıraktığı değerlendirmesini yapmak mümkün. Bunun kuşkusuz en temel sebebi, bütün Kürt siyasal alanının içinden geçtiği çok yoğun savaş gerçekliğidir. Savaş koşulları içerisinde, dört devletin ve bölge dışı güçlerin kendi gündemleri çerçevesinde Kürtleri yönlendirmeye çalışması ve Kürt siyasal hareketinin ortak bir ajanda oluşturamaması, toplumsal düzeydeki moralsizliği beslemektedir. 2010'larda Kürt siyasi aktörlerini yan yana getiren ve birbirinden uzaklaştıran etmenler, ortaklaşan tehditler ve farklılaşan çıkarlar çerçevesinde okunabilir. Kürt siyasal aktörlerini yan yana getiren konular çoğunlukla ortak tehdit algısıyla ilgilidir. Bunun en somut ortaya çıktığı durumu, Rojava'daki DAİŞ saldırıları karşısındaki birleşmede gördük. Yine benzeri bir durum, her ne kadar ciddi bir hüsrarla sonuçlansa da, başlarda PDK, YNK ve PKK'yi yan yana getiren Kerkük savunma hattında yaşandı. Bunların yanı sıra vurgulamak gerekir ki, Kürt siyasal aktörlerinin bir arada mücadele ettiği bir durum olsaydı, muhtemelen Şengal'deki Êzîdî soykırımı yaşanmayacaktı.

Kürt siyasal aktörlerinin bir araya gelme çabaları hep vardı. Ancak bu çabalar, 2010'lu yıllarda daha da yoğunlaştı. Özellikle Kürt ulusal kongresi görüşmeleri, her ne kadar bir sonuç üretmese de ciddi bir çaba olarak belirdi. Buradaki temel çelişki aslında PKK, YNK ve bunlarla bağlantılı ya da bağlantısız daha birçok aktörün asgari müştereklerde anlaşması söz konusuysen, PDK'nin bu anlaşmaya dahil olmamasıdır. Burada mülakatlarda öne çıkan üç temel gerekçeden bahsedilebilir:

(1) PDK'nin başta stratejik bir karar olarak çekilip, Şengal'deki soykırımdan sonra burada yeniden hâkimiyet kurma çabası, PKK-bağlantılı öz-savunma güçlerinin buna karşı çıkması ve PKK'nin varlığını gerekçe gösteren Türkiye'nin bu bölgeleri sürekli tehdit altında tutması, Kürt siyasi alanının merkezi krizlerinden birisine dönüştü. Benzeri bir dinamik, özellikle 2010'ların ikinci yarısından itibaren PKK'nin yaklaşık kırk yıldır yerleşik olduğu Kandil bölgesinden çıkması gerektiğine dair PDK ve AKP'nin benzeşen söylemlerinde de gözlemlenebilir. (2) Benzeri bir karşı karşıya geliş durumunu, Rojava için de vurgulayabiliriz, zira PDK-bağlantılı ENKS'nin temel gündemi, Rojava'da fifty-fifty çözümünü koştur kılması ve özerk yönetimin bu aktörleri Kuzey Suriye'de kurulan toplumsal-siyasal sisteme dahil olmaya davet etmesiydi. (3) PDK yöneticilerinin Türkiye ile kurdukları iyi ilişkileri hiçbir şart altında yıpratmak istememeleri ve bunu da Güney Kürdistan'ın karaya sıkışmışlığı (denize açılmıyor olması) durumu ile açıklamaları yine bir araya gelmenin önündeki önemli engellerden birisi olarak görülebilir.

Bunların yanı sıra 2010'lu yıllar, bir önceki bölümde değerlendirilen Kürtlerin diğer halklar ve devletlerle bir arada yaşamasını formüle eden iki farklı barış inşa etme anlayışının da test edildiği koşullar yarattı. Milliyetçilik temelli federatif çözüm en temelde bağımsız devlet hedefiyle çıktığı yolda, bölgesel ve küresel güçler engeliyle karşılaştı ve Kürtlerin bir kısmının ulus-devlet vasıtasıyla küresel barış rejimine dahil olması mümkün olmadı. İki ailenin tam kontrolüne dayalı iç siyasi sistem ise, Saddam rejiminin devrilmesinden sonra Güney'de bir nebze oluşmuş iç barışı ciddi düzeyde zedelemiş benziyor. Diğer taraftan aşağıda toplumsal gruplar arasında onların siyasi temsilcileri vasıtasıyla bir bir arada barış içinde yaşama düzeni hedefiyle hareket eden anlayış ise, Rojava'da ve Kuzey'de kısmen test edildi. Kuzey'de müzakere yöntemiyle Rojava'da ise öz savunma yöntemiyle kurgulanan bir üçüncü yol siyaseti, bu barış anlayışının siyasi stratejisi olarak görülebilir. Kuzey'de devlet ile diyalogun savaşa evrilmesi, Rojava'da ise ambargo ve savaş koşullarından dolayı sistemin tam oturtulamamış olması, bu anlayışın gelişmesinin önündeki engeller gibi duruyor.

Sonuç

ABD'nin zayıflayan hegemonik gücü, bununla etkileşim içinde yükselen Çin'in ticari rekabet gücü ve Rusya'nın sınırlı düzeyde de olsa işletebildiği jeopolitik varlığı, dönüşen süreçlerle etkileşen ve belli boyutlarıyla bu süreçleri belirleyen birer etmen olarak önümüzde duruyor. Bunun küresel düzeyde ortaya çıkma biçimini liberal küresel düzenin krizinde tartıştık. Bölgesel düzeyde bu krizin Arap isyanları sonrası jeopolitik dönüşümleri doğrudan etkilemesini tartıştık. Kürt siyasi alanında ise en

net ortaya çıktığı zemin Rojava devrimini mümkün kılmış olmasıdır. Artık bölgesel düzeyde dengeleri elinde tutan biricik dominant bir güçten bahsedemiyoruz, onun yerine hegemonik gücü zayıflamış bir (neo)liberal-emperyalist ABD (ve AB) ile gittikçe güçlenen otokratik-emperyalist Rusya ve Çin'in karşılıklı hegemonik girişimlerinin oyun sahasından bahsediyoruz. Ortadoğu bunlara yabancı değil, tam aksine verili şartları mümkün kılan Soğuk Savaş'ın son yıllarına kadar da benzeri bir karşılaşma alanıydı. Ancak 1970'lerin sonundan itibaren kurulmuş dengeler dönüşüyor. Burada altını çizmek gerekir ki birçok siyasal grup, içinden çıktıkları toplumları ikna ettikleri ölçüde varlığını koruyacak.

Bölgesel düzeydeki dönüşümler için şunu belirtmek mümkün. Arap dünyasında ortaya çıkan isyanların sebebi, bulanık ve ne olduğu belli olmayan bir özgürlük anlayışı değil, insanların hayatlarını imkânsız hâle getiren somut toplumsal koşullardır. Toplumsal özgürlükler ile yiyecek ekmeğin olmaması arasında doğrudan bir bağlantı var. Küresel düzeyde ortaya çıkan isyanları, bu isyanlara neden olan toplumsal, siyasal ve ekonomik düzenin kendisiyle değil de rejimlerin neden olduğu krizlerle açıklamak sürekli içine düşülen bir hata oldu. Yani sistemsel kurgunun kendisinden kaynaklı sorunları, o sistemi iyi işletemeyen bir mekanizmanın sorunu gibi göstermek sorunu çözmeyeceği gibi, perspektifimizi daraltarak da krizleri derinleştiriyor. Bu çerçevede belirtebiliriz ki 2010'lardaki bu isyanlar sonucunda devletlerin egemenlikleri ciddi oranda sarsıldı, halkların içine yeni isyan tohumları atıldı ve bundan dolayı da iktidar formları ile beraber toplumsal ve toplumlar arası barışın koşulları yeniden müzakere edilmeye başlandı. Ancak şu kesin ki, bu devlet sistemleri henüz yıkılmasa da toplumlardan rejimlere karşı yükselen meydan okumaların yapısal kaynakları olduğu gibi orada duruyor. Zira bölge dışından gelen emperyalist müdahaleler, kendisini yeniden oturtmayı başarmış otokratik devlet sistemleri, toplumda var olan etnik, dinî ve mezhepsel farklılıkları birbirine karşı kutuplaştıran siyaset anlayışı ve bu anlayışlardan her seferinde çıkar elde etmeyi uman siyasi liderliklerin biçimlerinde, dış görünüşlerinde, isimlerinde ve kullandıkları stratejilerde değişmeler olsa da özleri olduğu gibi duruyor.

Benzeri bir durumun Kürt sorunuyla da doğrudan bağlantısını kurmak mümkün. Kürtleri sadece devlet şiddetine karşı kendi devletini kurma çabası içinde bir halk olarak tanımlamak, diktatoryal devletçi sistemin sonuçlarıyla uğraşp, temel sebeplere dair bir şey söylememek ile eş anlamlıdır, ya da başka bir ifadeyle buna gücünün yetmediğinin kabulü ve ehveni şerre razı olmaktır. Bu bağlamda Kürt sorununu Ortadoğu'nun ayrılmaz bir parçası olarak görmek gerekir.

Daha da somutlaştıracak olursak, ABD ve onun AB'den müttefikleri, her ne kadar devletlerin siyasal pratiklerinin yumuşamasından yana gibi görünseler de, bölgede var olan sistemin devamlılığından yanalar. Bölgede hegemonik bir yarış içine girmiş ya da bölgede çıkarı olan Rusya, Çin ve diğer yükselen güçlerin mevcut sınırlar ve devlet sistemleriyle ilgili herhangi bir sorunları yok. Çünkü en temelde buradaki sistemden petrol ve ihaleler gibi alanlarda yararlanmaktalar. Burada bölgeyi Rusya'nın desteklediği İran'a terk etmek istemeyen ABD'nin, bölgeden çekilme hızını bu dinamiğe endekslemiş olması gibi bir durumdan da bahsedebiliriz.

2010'lar için Kürt siyasal alanında iki ideolojik-politik hat arasındaki çelişkilerin derinleştiği bir dönem diyebiliriz. Hamit Bozarıslan'ın tespitiyle söyleyecek olursak, 2010'ların temel dinamiği, devletler zayıflarken Kürt siyasal aktörlerinin bir araya gelip ortak bir ajanda çerçevesinde hareket edemeyişleridir. Çünkü bölgedeki devletlerin kendi içlerinde meydana gelen İslamcı-seküler çelişkisi, ya da toplumlarda var olan sınıfsal ve mezhepsel çelişkiler, Kürt siyasal alanını doğrudan belirleyen etmenler değildi (Bozarıslan, 2014: 17–20). Ancak Kürt siyasal aktörlerinin kendi iç çelişkileri birleşmelerinin önünde bir engel oldu. Ama bunun kendisi de zaten yeni bir durum değil, tam aksine tarihsel olarak Kürtlerin farklı egemen güçlerin manipülasyonlarına açık alanlarda özgürlüklerini sağlama çabasının doğrudan sonucu. Buna göre 2010'larda bu iki ideolojik-politik hattın belirlediği üç siyasal pratikten bahsetmek mümkün: bağımsızlığı bölgesel jeopolitik dinamiklerce engellenen geleneksel Kürt milliyetçisi çizginin hâkim olduğu Güney Kürdistan; askerî bir öz-savunma çizgisinde gelişen ve henüz resmî olarak tanınmamış bir öz-yönetim olan Rojava'daki özerklik formu; legal siyaset zemininde belli kazançlar elde etmiş ancak devamında gelen savaşla bu kazanımları en azından dönemsel olarak kaybetmiş kuzeydeki müzakereci siyaset.

SONUÇLAR

VE

ÖNERİLER

2010'lu yılları tek bir kelimeyle özetleyecek olursak benim tercihim "kaos" olurdu. Kökeni Eski Yunanca olan bu kelime yaratılış öncesi boşluğu ifade eder. Fransızca ve İngilizce kullanımlarda ise mutlak düzensizlik hâlini betimler. Türkçe'de ise yine Fransızca'dan geçtiği için düzensizlik, kuralsızlık anlamında kullanılır. Yani bir taraftan varoluş öncesi yokluğu, diğer taraftan da düzensizliği bildirdiği için kendi içinde doğal olarak kendinden sonra gelecek olana dayanak oluşturur. Her kaosu, yani boşluğu ya da düzensizliği bir var olma hâli ya da düzen takip eder. Ortadoğu'nun 2010'lu yılları, içinde tarihte eşine az rastlanan yıkımları, yerinden edilmeleri, derin toplumsal yarılmaları ve elitlerin çıkarlarından dolayı içinden çıkılması zor siyasi ve ekonomik denklemleri ve bunlara yukarıdan sürekli müdahale eden küresel güçlerin birbirlerine karşı gelme hâlini barındırır. Arap isyanları ve onu müteakip birçok direniş formu karşısında ciddi bir sarsıntı geçiren bölgedeki siyasal, toplumsal ve ekonomik sistem yeni bir otoriter konsolidasyon sağlamış olsa da, 2010'ların başında isyanlara sebep olan koşullar neredeyse bir bütün olarak yerinde duruyor. Bu duruma aynı zamanda ciddi bir dönüşüm isteği, bu isteği farklı biçimlerde ifade eden ve devletlere, patriyarkaya, kapitalist sömürünün çeşitli formlarına, savaş ağalarına, emperyalist güçlere ve ordulara karşı bütün çaresizliklere ve kısıtlara rağmen karşı duran bir toplumsal irade eşlik ediyor. Yani içinden geçtiğimiz zamanlar Ortadoğu'nun geneli için can çekişen eski ile doğamayan yeninin kavgasıdır.

Doğmaya çalışan yeni henüz yaşanmamış günlerin en güzellerini pürüzsüz bir biçimde önümüze sunmayacak, tam aksine kendi iç çelişkilerini, ezme ve sömürme formlarını, güç ilişkilerini de beraberinde getirecek. Yani her yeni, "iyi, güzel ve ahlâki" olanı getirmek zorunda değil. Tam aksine kendi kötüsünü, çirkinini ve ahlâksızını da beraberinde getirecek. Bu açıdan yeninin romantizmini yapmak sadece toplumsal süreçleri anlamamakla alakalı.

Kürt sorunu söz konusu olduğunda doğmaya çalışan yeni, tıpkı şimdiye dek olduğu gibi, küresel hegemonik karşılaşma, bölgesel altüst oluş ve Kürt siyasal alanındaki çekişmeler arasındaki etkileşimin sonucu olacak. Bu açıdan küresel süreçler ve bölgesel altüst oluşlar Kürt siyasal alanının sadece bir boyutu, sadece bir nedeni veya sadece bir sonucu değil, bunların ayrılmaz bir parçası. Yani bu üç boyut arasındaki etkileşimi, sadece bir korelasyon ya da tek yönlü işleyen bir neden sonuç ilişkisi olarak değil tam aksine birbirini derinden ve karşılıklı belirleyen süreçler olarak algılamak gerek. 2000'li ve 2010'lu yıllar bunun için bize yeterince veri sunuyor.

Bu çerçevede bu çalışmanın temel hedefi, Kürt sorununun ortaya çıktığı andan itibaren her zaman bölgesel bir sorun olduğu ve bu sorunun tek tek devletler içerisindeki dinamiklerinin her şart altında bölgesel koşulların imkân ve kısıtları

dahilinde çıktığını göstermekti. Bunun da ötesinde bu imkân ve kısıtlar sadece bölgenin kendi iç ilişkileriyle değil çok daha geniş ve girift ilişkilerin hâkim olduğu küresel süreçlerle ilgili. Yani Türkiye'deki Kürt sorununu siyaseten anlamlandırmak için örneğin sadece İran'daki veya Suriye'deki rejimin ne istediğini bilmek değil o rejimlerin kendi toplumsal ve siyasal aktörlerinin sınırlarını da bilmek, bununla beraber bu farklı güç odaklarının küresel düzeyde ilişkilerinin dönüşüm seyrini de göz önünde tutmak gerekir. Bu çalışma, bu ilişkilerin tamamını kapsamaktan uzaktır ve zaten böyle bir iddia ile de hazırlanmadı. Ancak en azından bu perspektifi daha dar anlamda Kürt siyasal alanındaki devlet siyasetlerinin ve ona karşı gelişen Kürt siyasal aktörlerinin tarihsel ve siyasal sosyolojisini anlamlandırarak sunmaya çalıştı.

*

Kürt siyasal alanında, bu çalışma boyunca yapılan ve son yirmi yıla yoğunlaşan tartışmaların ışığında 2020'lerin başındaki görünüm ile ilgili olarak barış içinde bir arada yaşamanın en temel problem alanları olarak sınırlar, zihniyetler ve mücadeleler bağlamında bir değerlendirme yapılabilir.

Sınırlar

Kürt siyasal alanı için en belirleyici faktör kuşkusuz bu alanı dörde bölen sınırlardır. İmparatorluklar döneminde belirginleşmeye başlamış, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra realize olmuş ve bölgedeki mandater güçler çekildikten sonra ulus-devlet sınırlarına dönüşmüş bu sınırlar, 2010'larda ciddi derecede sınanmış olsa da, hâlâ varlığını koruyor. 2000'lerin başı egemen devlet sınırlarının zor ve şiddet ile sürdürüldüğü zamanlarken, 2020'lerin başında bu egemen devletler çok ciddi oranda zayıflamış durumda. Türkiye ve İran kendi tarihlerinin en derinlikli toplumsal, siyasal, diplomatik ve daha da önemlisi ekonomik krizleriyle uğraşiyor. Irak ve Suriye ise arkalarında onlara destek sağlayan bölge içi ve bölge dışı güçlerin yokluğunda ayakta kalabilecek durumda değiller. Bu durum bu devletlerin yıkılabileceği anlamına gelmiyor tabii ki, ancak bu kadar zayıflamış olmaları ciddi bir ontolojik güvenlik kaygısıyla beraber geliyor. Yani bu devletlerin beka sorunları, yönetici elitler ya da rejimler perspektifinden en temel kaygı olarak belirmiş durumda.

Bunun yanı sıra, Kürt siyasi hareketleri son yüz yıllık tarihlerinde çok az yakalayabildikleri bir fırsatı yakaladı. Güney'de bağımsızlığa yakın bir otonomi, Rojava'da ise henüz resmî olarak kabul edilmemiş olsa da bir öz-yönetim inşa edildi. Kuzey'de belli bir diyalog sürecinden sonra ciddi bir geriye gidiş yaşanmış olsa da,

aslında kendi örgütlü gücünü ciddi oranda koruyan bir Kürt siyasal varlığından söz etmek mümkün. Rojhilat'ta ise siyasi öncülük ve askerî çizgi konusundaki zayıflığa ve rejimin acımasız şiddetine rağmen, halkın mevcut ekonomik ve politik sorunlar karşısında mücadele ettiği bir protesto hareketinden bahsedebiliriz. Yani sadece bölgesel düzeyde altüst oluşlar değil, rejimlerin içinde bulunduğu sorunlar ve Kürt bölgelerinin aktif siyasal durumları da ulus-devletlerin çizmiş olduğu mental ve fizikî sınırları tehdit ediyor.

Zihniyetler

Kürt siyasal alanını belirleyen ve tarihsel bir inşaya sahip olan zihniyetlerin Kürt siyasi aktörleri açısından iki seçeneğe indiği tespitini yapmak yanlış olmaz. 20. yüzyıl boyunca inşa olmuş geleneksel milliyetçilik, Marksist-Leninist ulusal kurtuluşçuluk ile İslamîyetçilik, kökenleri Soğuk Savaş dinamiklerinde olan ama pratikte 2000'lerden sonra gerçekleşen dönüşümler geçirdi. Buna göre Güney ve Rojhilat örneğinde ulusal kurtuluşçu renkleri kendisine yedekleyen geleneksel milliyetçilik belirginleşti. Buradaki aşiretçilik büyük oranda geleneksel milliyetçiliğin bölgesel farklılıklarına göre yedeklenirken, Güney örneğinde olduğu gibi İslamîyetçi çizgi büyük bir dönüşüm geçirmedi ama parlamento düzeyinde de temsiliyet yakalayarak hâlâ varlığını devam ettirmekte. Ayrıca bu geleneksel milliyetçilik yine Rojava ve Rojhilat'ta da bir diğer çizgi olan demokratik konfederal çizgi ile bir mücadele içerisinde. Kuzey'de PKK öncülüğünde önce ulusal kurtuluşçu bir çizgi olarak başlayan ama daha sonra gittikçe radikal demokrasi ve demokratik konfederalizm olarak vücut bulan çizgi, hâlâ hâkim çizgidir. Bu çizgi Rojhilat'ta son yıllarda biraz gerilemiş olsa da hâlâ ciddi bir güçken, Rojava'da bütün savaflara, devam eden dış tehditlere, halkların yaşadığı devasa ekonomik sorunlara ve içinde barındırdığı jeopolitik belirsizliklere rağmen, büyük bir başarı elde ederek hâkim güç oldu. Kuzey'de aşiretçilik büyük oranda önemini yitirirken, hâlâ aşiret davası güden toplumsal yapılanmalar çoğunlukla devletin yanında bir pozisyon aldı. Rojava'da aşiretçilik, artık eskisi kadar güçlü değil ve var olan yapılar da oradaki öz-yönetim içerisinde yerleşik hâlde.

Kürt siyasal alanındaki diğer devlet merkezli aktörler açısından ise şunu belirtmek mümkün. Her devlet için gittikçe derinleşen bir toplumsal siyasal ve ekonomik krizin doğrudan sonucu olarak gittikçe milliyetçileşen bir toplumsal yapıdan bahsetmek mümkün. Bu milliyetçilik aynı zamanda özellikle Türkiye'de ve Suriye'de, ama bunun yanı sıra daha sınırlı da olsa İran ve Irak'ta toplumsal düzeyde var olan dinciliği siyaseten kontrol altına almaya çalışıyor. Özellikle İran'ın devrimden sonra ve Türkiye'nin de darbeden itibaren devlet eliyle mümkün kıldığı bu muhafazakârlaşmaya toplumsal karşı çıkışlar siyasal altüst oluşlara gebe.

Mücadeleler

Kürt siyasal alanındaki mücadelelerin tamamı, kısa aralıklar hariç aşırı militarizasyon içinden geçti. Son yirmi yıllık süreçte hem devletler hem de Kürt siyasal aktörler açısından dönemsel olarak değişen militarizasyon ve savaş pratikleri mevcut. Rojhilat'ta Kürt hareketleri 2010'ların başından itibaren ciddi bir askerî faaliyete girmedi, Rojava'da işgallere ve saldırılara karşı sürekli bir direniş veya direnişe hazırlık hâli mevcut, Güney'de yer yer merkezî Irak hükümetiyle gelişen askerî karşılaşmalar olsa da ciddi bir savaş çıkmadı, Kuzey'de ise belli boyutlarıyla Rojava'nın da etkisiyle oldukça azalmış bir askerî faaliyet söz konusu. Ama bu alanların her birisinde her an savaş yaşanması ihtimali var. Bunun yanı sıra, Rojhilat hariç diğer üç alanda DAİŞ'in giriştiği katliamlara karşılık özellikle Rojava ve Başur'da ciddi bir DAİŞ karşıtı askerî kampanya yürütüldü. Ayrıca devletlerle diplomasi de Kürt aktörlerinin kullandığı bir başka mücadele yöntemi oldu ancak bunun getirileri verili durumda oldukça sınırlı kaldı. Bu durumun 2020'lerde somut sonuç vermesi Kuzey'de yeni bir diyalog sürecinin başlaması, Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi'nin uluslararası kabul görmesi, Güney'de nispi bir demokratikleşmenin gerçekleşmesi ve Rojhilat'ta baskıların yumuşamasına endeksli gibi görünüyor.

Ancak bununla beraber Kürtlerin genelinde toplumsal düzeyde çok bariz bir biçimde ortaya çıkmış bir savaş yorgunluğunun altını çizmek gerekir. Savaş son yüzyıl boyunca değişmeyen bir gerçeklik olsa da, DAİŞ saldırıları ve Türkiye'nin Güney ve Rojava'ya neo-emperyal müdahaleleri son on yılda çok yoğunlaştı. Bu durum, özellikle Güney'deki yönetici elitin aile çıkarlarının ötesinde bir projeksiyon kuramıyor olması, Rojava'da ambargolarla büyüyen yoksulluk ve toplumsal yorgunluk ile Kuzey'de ve Rojhilat'ta acımasız ve süreklileşmiş devlet şiddeti koşulları altında iyice belirginleşerek, Kürtlerin var olan siyasal açıklığı kendi aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniye heba etmeleri ihtimalini de önümüze serdi.

*

Yirmi yıllık süreçte ortaya çıkan ve en temelde Kürt siyasal alanının jeopolitik konumlanışlarıyla ilgili başka sonuçlara da kısaca değinmekte fayda var. Bunlar en temelde barışçıl bir arada yaşamın Kürt siyasal alanı için anlamı ve dekolonyal bir perspektif kazanması kapsamında tartışılması gereken konular olarak görülebilir.

Kürt sorununu yeniden anlamlandırmak yeni şartlar altında siyasi iktidara ya da hegemonik güce dayalı tanımların ötesine geçmeyi gerektiriyor. Kürt

sorununun hâkim devletlerin algısında “kendi devletlerini kurma isteği” bağlamına yerleştirilmesi, sorunun arka planında yatan tarihsel derinliği ve farklı biçimlerde ortaya çıkan ve toplumsal süreçlerde yeniden üretilen devlet şiddetinin sonuçlarına karşı bir irade geliştirmeye çalışan Kürt gerçekliğini sessizleştiriyor. Yani bariz ezme ve sömürmeye karşı çıkışın meşru zeminini görmeyen bu perspektif, Kürtlerin “esas niyetlerinin devletin birliğini bozmak olduğu” kodlamasıyla ezme ve sömürmeye meşruiyet kazandırıyor. Bu durum Avrupa-merkezci liberal bir perspektifle Arap isyanlarının “demokrasi özlemi” olarak yansıtılıp isyanların altında yatan toplumsal adalet ve özgürlük arayışlarının sessizleştirilmesine çok benziyor. Kürt sorununu anlamak bu bağlamda güç pozisyonundan uzaklaştırılmış daha derinlemesine bir bakış gerektiriyor.

Kürt siyasal alanının Kürt siyasal aktörleri açısından en temel sorunu hep birleşememe ya da en azından ortak bir gündem çerçevesinde hareket edememe olarak tartışıldı. Hemen belirtelim ki Kürt siyasi aktörlerinin birleşmesi, verili şartlar altında mümkün gözüküyor. En temelde milliyetçi bir perspektife dayanan bu birleşme söylemi zaten Batı-dışı devlet eliyle geliştirilmiş milliyetçiliklerin temel açmazlarından birisi ve en nihayetinde bir düşmana karşı toplumsal ve siyasal ortaklaşmayı koşut kılıyor. Ancak verili şartlar altında “düşman” bir tane değil ve bu ortaklaşmayı sağlayacak siyasal ve toplumsal düzey de zihinde ve tahayyülde bir parçalılık yaşıyor. Bundan dolayı kelimenin gerçek anlamıyla “birleşme” mümkün değil. Bu birleşme söyleminin yine bir arada barış için yaşam bağlamında barındırdığı sorunlar ise daha geniş bir tartışmanın konusu olduğu için burada değinmeyeceğim. Buna rağmen eğer devletlerin ve rejimlerin temel ontolojik güvenlik kaygısı Kürtlerin (ve diğer benzeri durumda olan toplumsal grupların) varoluşundan kaynaklanıyorsa, Kürt siyasal hareketlerinin asgari düzeyde de olsa ortaklaştırılmış bir ajanda çerçevesinde hareket etmesi her parçanın ayrı ayrı çıkarınadır ve olmazsa olmaz gibi görünmektedir. Bu aslında Rojava savunmasında bir nebze de olsa ortaya çıktı ancak koordineli ve uzun erimli olmanın çok gerisindeydi. Eğer bu ortak gündem etrafında koordineli hareket etme hâli oluşsaydı, örneğin Şengal'deki soykırım engellenebilirdi.

Bununla beraber Kürt siyasal aktörlerinin öncülük ettiği ya da meydana getirdiği dönüşüm süreçlerinin Batı perspektifinden “istisnanın istisnası” olarak algılanması, bu perspektifin problemlendirdiği alanlara dair bir duruşu ifade ettiği için oldukça sorunludur. Ortadoğu istisnacılığı en temelde, Avrupa-merkezci liberal aklın birincisi bölgeyi anlamaması, ikincisi kendisinin sebep olduğu sorunları görmezden gelmesi ve üçüncüsü de bir güç pozisyonundan, güçsüz olanın kendisine benze(ye)memesinden yola çıkmasından kaynaklanan bir söylemdir. Kürtlerin istisnanın istisnası olarak algılanması durumu ise, en temelde kendine daha çok benzediği inancıyla ortaya

çıkır. Yani bu durum, Kürtlerin yüz yılı aşkın mücadelelerine hayranlığa değil bu mücadelenin Avrupa-merkezci bir perspektifle araçsallaştırılmasına vurgu yapar. Böylesi bir perspektife dayanarak atılacak her türlü adım en nihayetinde başta Kürtler olmak üzere bölgedeki halkların tamamına zarar vereceği gibi, devletlerin ve rejimlerin baskı mekanizmalarını besleyecek bir denklem olarak kalır. Zira bunun en net iki örneği, Kürt siyasal alanına hâkim olan iki ideolojik-politik anlayış için de ayrı ayrı tecrübe edildi. Batı ile kurulan bütün iyi ilişkilere rağmen Güney'in bağımsızlığının desteklenmemiş olması ve DAİŞ karşısında askerî partneri olan Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi'nin ABD tarafından Türkiye'nin müdahalesine açık hâlde bırakılmış olması, Kürt siyasal alanında sürekli hatırlanması gereken dersler olarak kalacak. Bu durumun, son tahlilde devletlerin ontolojik varlığı, bölge dışı emperyalist güçler ve Kürtlerin tarihsel mücadeleleri arasında şekillenen Kürt siyasal alanının dinamikleriyle alakalı olduğunun hatırdan çıkarılmaması gerekir.

Bununla beraber yine netleştirilmesi gereken bir başka konu ise, katı ve sekte anti-emperyalizm tutumu ile bölgedeki jeopolitik süreçlerin mecbur kıldığı ilişkiler arasındaki dengeyi tutturma konusudur. Katı anti-emperyalist söylem en başta devletlerin söylemlerinde bir güç pozisyonundan Kürt siyasal tasarruflarını “emperyalizmin uşaklığına” konumlandıran bir formda ortaya çıkar. Jeopolitik süreçlerin mecbur kıldığı bölge dışı güçlerle dönemsel ortaklaşmalar ise Kürtlerin toplumsal tahayyüllerinde bir yanılısamaya ve kendisini diğer halkların karşısında konumlandıran sorunlu bir milliyetçiliğe dönüşüyor. Bu durum en temelde Güney'de ve daha az olmak kaydıyla da diğer bölgelerde gözlemlenmekte. Rejimlerin ya da onlara muhalif yapıların bölge-dışı güçlerle ilişki geliştirmesi, anti-emperyalizm çerçevesinde tartışılmıyorken, Kürt siyasi aktörlerinin bunu yapmasının “satılmış/ ihanetçi Kürt” imajını oluşturması, devletlerin oluşturduğu söylemsel üstünlükle alakalıdır. Bu söylemin gelişimini her devletin ayrı ayrı rejimleri ve yine her rejime muhalif ama o devletin milliyetçiliğini yapan siyasi oluşumların tamamı için tespit etmek yanlış olmaz. Türkiye'de Kemalist CHP seçmeni de dahil sağ ve hatta bazı sol muhalefet yapılarına da hâkim olan bu bilişsel konumlandırma, kendi içinde çelişkili olmakla beraber Kürt sokağına yansırken milliyetçilik formuna bürünebilir. En temelde buna karşı gelişen üçüncü yol siyaseti ise belirli çözümler sunmakla beraber, jeopolitik zorunlulukların getirdiği ilişkilennmeleri göz ardı etmemelidir.

Bunlara paralel olarak, özellikle Türkiye'deki Kürtler arasında bu konu son beş yılda çok yoğun bir dekolonizasyon jargonuyla birleştirilip tartışılıyor. Oysa altını çizmemiz gerekir ki, dekolonizasyon en başta Avrupa-merkezci bir formda inşa edilmiş dünya düzenine karşı işletilmesi gereken bir süreçken, bunu milliyetçilik ile yapmak bir re-kolonizasyondur. Yani dört devlet sınırları içerisinde Kürtlere yönelik

ırkçılığın en temelde devletlerin söylemsel inşası olduğu ve halkların bir arada yaşam tecrübelerinin iktidarların kurduğu hakikat rejimleriyle manipüle edildiği gerçeğini sürekli akılda tutmak gerekir. Aksi durumda özcü bir ırkçılık okuması çerçevesine takılıp, bunun devletler eliyle siyaseten inşa edilmesini ıskalama riski var. Bu, ırkçılığın inkârı değil tam aksine koşulsuz kabulünü önceleyen ve bunun yanı sıra siyasal kaynaklarını da netleştiren bir yaklaşımdır. Irkçılığın kaynakları ile ortaya çıkış biçimleri arasındaki farkı kavrayıp ona göre siyaset üretmek, barış içinde bir arada yaşamın temel dayanaklarından biridir.

*

Bu çalışmanın en sonunda Türkiye’de barış içinde bir arada yaşama çabası ve hedefiyle hareket eden sivil inisiyatiflere ve aktörlere dair bir tartışma yürütüp önerilerde bulunmak, gelecek perspektifini dekolonyal temellere oturtmak ve bunun için çizilebilecek yol haritaları oluşturmak açısından önemli olacaktır.

(1) Öncelikle en temel tartışma sivil inisiyatifler ve aktörler sorunsalının kendisidir. Burada sivil toplumdan kasıt kesinlikle ve kesinlikle sadece dernekleşmiş yapılar değil, daha geniş bir çerçevede toplumda bir karşılığı olan siyasal aktörlerin dışında tanımlanabilecek herhangi bir örgütlü yapıdır. Sivil toplumun kısıtlarıyla ilgili tartışmanın tarihi ve detayları oldukça eski ve geniş olmakla beraber, burada özetle ve tekrara düşmek pahasına bir kez daha vurgulanması gereken üç temel konu vardır. Birincisi, sivil toplumun kendini STK’cılık ile sınırlamayıp bütün dinî, mezhepsel, etnik gruplarla, farklı kadın yapılanmalarıyla, gençlik örgütlenmeleri ve inisiyatifleriyle ve sivil alanda aktif olan her yapıyla iletişim ve koordinasyon içinde süreç ilerletmesi ve siyasetin manipülatif manevralarının önünü alacak formlarda ilişki geliştirmesi, herhangi bir süreç için artık kaçınılmazdır. İkincisi, yine sivil toplumun sadece ülke içiyle sınırlı kalmayıp bütün bölge ile ilişki kurması ve bu ilişkileri barış içinde bir arada yaşamının koşullarını oluşturmaya kanalize etmesi de bir o kadar önemlidir. Üçüncüsü, bu noktada Türkiye’deki barış odaklı çalışma yürüten inisiyatiflerin ve kurumların çalışmalarının düşünsel ağırlığını Avrupa-merkezci dünya algısının ötesinde, ve politik tahayyül ve tasavvurlarını da ABD ve AB merkezli liberal barış perspektifinin ötesinde kurgulaması, verili şartlarda en önemli konulardan biridir. Sivil inisiyatifler, ilişkilerin ağırlık merkezini içinde yaşadığı bölgede kurarak, krizden doğmuş fırsat pencerelerinin kalıcı bir barış düzeni için nasıl dönüştürüleceğine dair öneriler geliştirebilir.

(2) Bölgedeki devletlerin ceberut iktidar pratiklerine dayalı egemenlikleri, son yirmi yıllık süreçler içinde sarsıldı ama yıkılmadı. Bunun en net sebeplerinden birisi, “hegemonik Batı” ile “geleneksel Doğu” arasına sıkışmış özgürlük talebi ve mücadeleleridir. Son yirmi yılda olduğu gibi Osmanlı'nın son dönemlerinden bugüne kadar kesintisiz devam eden başta Batı emperyalizmi olmak üzere birçok gücün müdahaleleri, bölgedeki dönüşümü ciddi oranda etkiledi. Müdahaleler ile şekillenen bölge toplumsallığının kısmen kendi kendini Oryantalize eden pratikleri de içselleştirmiş olması, bölgedeki çatışma dinamiklerini ve sorunların çözümsüzlüğünü derinleştirdi. Toplumsal alanı fazlasıyla kontrol ya da manipüle etme kapasitesine sahip siyasal aktörler ise, yoğunlukla kendileri dışında gelişecek herhangi bir özgürleşme alternatifine izin vermemeye endeksli bir siyasal strateji takip ettiler. Bu temel sebepten doğan birçok çelişki özgürleşme tahayyüllerini de köşeye sıkıştırmış durumda: ya ilerici Batı modernleşmesi çerçevesinde liberal bir kurtuluş, ya da geleneksel bölge gerçekleri çerçevesinde öze dönerek kurtuluş kutupları arasında sıkışmış özgürlük tahayyülleri. Ancak birincisi verili emperyal-Oryantalist ve ırkçı sömürü düzenini devam ettirirken ikincisi köktenci ve en nihayetinde toplumsal çeşitliliği yok saymaya/etmeye yönelik bir çizgi olarak beliriyor. Bu çerçevede başta Kürt siyasal alanı olmak üzere herhangi bir barışçıl bir arada yaşam inşası için, bu iki kutup arasına sıkışmış özgürlük tahayyüllerini aşip yeni bir düzlem inşa etmekten başka alternatif yok. Aksi durumda oluşacak her yeni toplumsal veya siyasal yapı, başka bir çeşit çatışma dinamiğini tetikleyecektir. Bunun ilk adımı ise, bir arada yaşam çabalarını özgürlük temelli bir dekolonyal perspektifin içerisine yerleştirmekten geçiyor.

(3) Bölgede var olan çatışmalar sadece bir devletin içiyle ilgili değil, çoğunlukla sınır aşırı karakterde olan çatışmalardır. Doğal olarak çözüm perspektifleri de bu sınır-aşırı karakter bu dinamiklere dahil edilerek tartışılabilir. Türkiye'de çözüm sürecinde barışçıl bir dönüşümün tarafında olan hemen her oluşum ve inisiyatifin temel gündemi sınırların dahilindeki siyasal (ve sınırlı da olsa toplumsal) dönüşümdü. Ancak bu çalışmada da detaylarıyla tartışıldığı gibi, 2013-2015 yılları arasında devam eden çözüm sürecinin hem başlangıcında hem de son bulmasında en başat olgulardan birisi Türkiye'nin sınırlarının ötesinde gelişen süreçlerin Türkiye içindeki güç ilişkilerine yansımalarıyla ilgiliydi. Bu çerçevede, bundan sonra herhangi bir diyalog süreci işleyecekse, bunun tasarımı başta Kürt siyasal alanının diğer siyasi ve toplumsal aktörleri olmak üzere sürece olumlu veya olumsuz etkide bulunma potansiyeli olan her aktörün hesaba katılması gerekir. Burada amaç süreci destekleyenlerin dahil edilmesi, karşı durma potansiyeli olanların da verebileceği zararların azaltılmasının yol ve yöntemlerinin netleştirilmesidir. Aslında tatlı bir hatıra olarak aklımızda kalan ama sonuçta çok acı biten diyalog sürecinde siyasi aktörler bu jeopolitik süreçlerin

belirleyiciliğinin fazlasıyla farkındaydı ve atılan adımların hemen hepsi de başta Rojava olmak üzere bölgesel dönüşümlerin bilinciyle atılıyordu. Ancak Türkiye’de barış çalışması yapan sivil aktörlerde bu bölgesel perspektif ya hiç yoktu ya da buna dair yapabildikleri sınırlıydı. Oysa örneğin Salih Müslüm’ün hükümet tarafından Ankara’ya davet edildiği dönemde inisiyatif geliştirip Rojava’dan sivil aktörlerin (dinî ve mezhepsel gruplar, farklı etnik aidiyetler, kadın ve gençlik yapılanmaları vb.) Türkiye’ye davet edilmesi, bunun hem kamuoyuna açık toplantılarla hem de kapalı tartışmalarla genel bir barış perspektifinin içine nasıl yerleştirilebileceğinin tartışılması çok olumlu etki yapabiliirdi. Kürt sorunu bağlamında barışı tartışmak, artık sadece sınırların içiyle ilgili olmadığına göre bütün siyasi ve hukuki risklere rağmen önümüzdeki en küçük jeopolitik açıklıkta böylesi adımları atmak öncelikli amaçlardan biri olmalıdır.

(4) Liberal dünya düzeninin krizi kendi içinde çok büyük riskler barındırıyor. Bu krizin en temel parametrelerinden birisi bütün eksik ve yanlışlarına rağmen normatif küresel düzenin aşınmasıdır. Bütün sorunlarına rağmen, liberal dünya düzeninde, baskı ve hiyerarşiye dayalı küresel düzeni bir nebze de olsa sınırlayan ulusal ve uluslararası hukuki zeminden dolayı, katliamlar, soykırımlar, büyük savaşlar vb. yıkımlar meşru değildi. Ancak zayıflayan eski hegemonik güç ve gittikçe güçlenen hegemonya hedefli yeni güçlerin karşılaşma alanları, filler tepişirken çimenlerin ezilmesi sonucunu doğurabilir. Üstelik bunu gerçekleştirecek olanların filler tarafından ezilmiş/ezilmeye devam eden ama çimenlerden daha büyük olan deve dikenleri olması ihtimali de oldukça yüksek. Yani hegemonik normatif düzenin yokluğunda, kendisinin herhangi bir sonuca katlanmayacağını bilen bölgesel güçler, kendi sorunlarını çok büyük şiddet kullanarak çözüme yoluna gidebilir. Şengale yönelik DAİŞ’in saldırısı nihayetinde ortaya çıkan soykırım, ya da Türkiye Afrine girdikten sonra yerinden edilen yüzbinlerce insan, talan edilen kaynaklar ve göstere göstere gerçekleştirilen yerleşimci sömürgecilik pratikleri bunun hiç de küçümsenmeyecek bir risk olduğunun hâlâ devam eden canlı ispatlarıdır. Bunun hem Kürt siyasal alanı açısından hem de herhangi bir barış içinde bir arada yaşama projesi/planı olan aktörler açısından akılda tutulması gereken bir gerçeklik olduğunu vurgulamak gerekir.

(5) Yine bu hegemonik krizle doğrudan bağlantılı olan bir başka durum ise devletlerin veya rejimlerin “beka” sorunsalı ve bunun için yapabileceklerinin sınırının çok geniş olduğu olgusudur. AKP iktidarının 2014-2015’te bir yerlerde makas değiştirerek kendi iktidarının devamlılığını devletin bekasına koşut hâle getirmesini 2010’ların ikinci yarısında gözlemledik. Bunu mümkün kılan (en az) iki etmeden bahsedebiliriz. Birincisi siyasal İslam’ın ve bu temelde oluşan yeni sermaye gücünün, hatalarına

rağmen AKP'nin iktidarda kalmasını ve Erdoğan'ı desteklemesidir. İkincisi ise, küresel hegemonik krizle iç içe girmiş bölgesel isyanlar sonucu, temeli Sykes-Picot anlaşmasında olan bölgesel sınırlar rejiminin çok ciddi olarak test edildiği, zaman zaman ilga edildiği ama en nihayetinde yeniden kurulduğu durumda, devlete hâkim siyasal aktörlerin bir bileşkesi olan devlet aklının beka sorununu birinci plana çekmesidir. Bu sınırlar rejimi örneğin 6-8 Ekim protestolarında Kuzeyli Kürtlerin sınırları aşıp Kobanê'ye gitmesi (çabası) ile ciddi biçimde test edilmiş, veya Irak-Suriye sınırında DAİŞ tarafından bir süreliğine de facto olarak ortadan kaldırılmıştı. Türkiye'de devlet koalisyonunun kurulmasını koşullayan en başat etmenlerden birinin bu olduğunu vurgulamak gerekir. Gündelik, karşılıklı suçlamalarla örülü ve siyasi bedel ödetme hedefli tartışmalardan bir nebze uzaklaşıp "şehir savaşları" ya da "öz-yönetim direnişleri"ne daha geniş bir perspektiften baktığımızda, devletin beka sorunu ve bölgesel düzeyde derinleşen krizin Türkiye'ye yansımaları görebiliriz. Bu çerçevede büyük kitlesel katliamların bundan sonra da yaşanması ihtimalinin hatırdan tutulması ve buna gidebilecek süreçlerin önünün alınması gerekir. Sivil inisiyatiflerin silahlı çatışma başladıktan sonraki rolü doğal olarak kısıtlıdır. Ancak esas mesele süreç henüz o aşamaya gelmeden gerekli duyarlılığı yaratmaktır.

(6) Bu büyük riskin yanı sıra, küresel hegemonik karşı karşıya gelişin çeşitli fırsat pencereleri açtığına da altını çizmek gerekir. Normatif düzen yerini bilinmeyene bırakacaksa, bunu belirleyecek olan hâli hazırda var olan iktidar kurma hedefli siyasi yapılar ile toplumda gelişen mücadele dinamiklerinin ve tahayyüllerinin karmaşık bileşkesidir. Her toplumsal yapının bir önceki süreçlerden dönüştürülen bir aktüel/ cari süreç olduğu, bu çalışma da dahil herhangi bir tarihsel ya da siyasal sosyolojik çalışmanın temel varsayımdır. Bu çerçevede bundan sonra gelişecek olan toplumsal ve siyasal yapılar da yine böylesi bir bileşkenin sonucu olmak zorundadır. Ancak özellikle sadece siyasal aktörler arasındaki güç ilişkilerinin analizini merkeze almak, toplumun içinden çıkıp gelişen diğer siyasal tasarrufları göz ardı etmeye sebep olur. Böylesi kriz anlarında toplum sürekli kendi alternatiflerini üreten bir var olma biçimidir. Burada barışçıl amaçlarla hareket eden her aktör veya inisiyatife düşen temel sorumluluk, toplumsal dinamiklerin barışçıl bir arada yaşama pratiklerine kanalize edilmesidir. Barışçıl bir arada yaşam ihtimalini güçlendirmek ve bunun siyasal alternatiflerini verili hegemonik krizin içerisine yerleştirerek tartışmak, Türkiye'deki sivil inisiyatiflerin öncelik vermesi gereken temel sorumluluktur.

Kaynakça

- Abbas Zadeh, Y., ve Kirmanj, S. (2017). The Para-Diplomacy of the Kurdistan Region in Iraq and the Kurdish Statehood Enterprise. *The Middle East Journal*, 71(4), 587–606.
- Adler-Nissen, R., ve Zarakol, A. (2020). Struggles for Recognition: The Liberal International Order and the Merger of Its Discontents. *International Organization*, 611–634. <https://doi.org/10.1017/S0020818320000454>
- Agnew, J. (1994). The territorial trap: The geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy*, 1(1), 53–80.
- Agnew, J. (2005). *Hegemony: The New Shape of Global Power*. Temple University Press.
- Ahram, A. I. (2018). On the Making and Unmaking of Arab States. *International Journal of Middle East Studies*, 50(02), 323–327. <https://doi.org/10.1017/S0020743818000211>
- Akkaya, A. H., ve Jongerden, J. (2010). The PKK in the 2000s. Continuity through breaks? M. Casier ve J. Jongerden (der.), *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue* içinde (s. 143–162). Routledge.
- Álvarez, R., ve Chase-Dunn, C. (2019). Forging a diagonal instrument for the global left: The vessel. *Globalizations*, 16(7), 1027–1042. <https://doi.org/10.1080/14747731.2019.1654284>
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
- Anievas, A., ve Nisancioğlu, K. (2017). How did the west usurp the rest? Origins of the great divergence over the longue durée. *Comparative Studies in Society and History*, 59(1).
- Anievas, A., ve Nisancioğlu, K. (2015). *How the West Came to Rule: The Geopolitical Origins of Capitalism*. Pluto Press.
- Azeez, G. K. (2016). Beyond Edward Said: An Outlook on Postcolonialism and Middle Eastern Studies. *Social Epistemology*, 30(5–6), 710–727.
- Aziz, S. (2017). The Economic System(s) of the Kurdistan Regional Government, Iraq. G. Gurbey, S. Hoffman, ve F. Ibrahim Seyder (der.), *Between State and Non-State: Politics and Society in Kurdistan-Iraq and Palestine* içinde (s. 103–122). Palgrave Macmillan US.
- Bajalan, D. R. (2009). Pan-Kurdish Nationalism: Theory or Praxis? *Association for the Study of Ethnicity and Nationalism (ASEN) Conference*.
- Bajalan, D. R. (2016). Princes, pashas and patriots: The Kurdish intelligentsia, the Ottoman Empire and the national question (1908-1914). *British Journal of Middle Eastern Studies*, 43(2), 140–157. <https://doi.org/10.1080/13530194.2016.1138639>

- Bila, F. (2007). *Komutanlar Cephesi*. Detay Yayıncılık.
- Bozarslan, H. (1997). *La Question Kurde: États et minorités au Moyen-Orient*. Presses de Sciences Po.
- Bozarslan, H. (2003). Le nationalisme kurde, de la violence politique au suicide sacrificiel. *Critique Internationale*, 4(21), 93–115. <https://doi.org/10.3917/crii.021.0093>
- Bozarslan, H. (2013a). *Histoire de la Turquie*. Texto.
- Bozarslan, H. (2013b). L'espace kurde entre unité et diversité. *Herodote*, 1(148), 23–32.
- Bozarslan, H. (2014). Les Kurdes et l'option étatique. *Politique Étrangère*, Été (2), 15. <https://doi.org/10.3917/pe.142.0015>
- Bozarslan, Hamit. (2011). *Sociologie politique du Moyen-Orient*. La Découverte.
- Brownlee, B. J., ve Ghiabi, M. (2016). Passive, Silent and Revolutionary: The 'Arab Spring' Revisited. *Middle East Critique*, 25(3), 299–316. <https://doi.org/10.1080/19436149.2016.1177919>. Passive
- Burç, R. (2019). One state, one nation, one flag—One gender? HDP as a challenger of the Turkish nation state and its gendered perspectives. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 21(3), 319–334. <https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1497755>
- Búzás, Z. I. (2021). Racism and Antiracism in the Liberal International Order. *International Organization*, 75(Spring), 440–463. <https://doi.org/doi:10.1017/S0020818320000521>
- Cardoso Rosas, J., ve Rita Ferreira, A. (2013). Left and Right: Critical Junctures. J. Cardoso Rosas ve A. Rita Ferreira (der.), *Left and Right: The Great Dichotomy Revisited Edited* içinde. Cambridge Scholars Publishing. <https://doi.org/10.1136/bmj.282.6279.1875-a>
- Černý, H. (2014). Ethnic Alliances Deconstructed: The PKK Sanctuary in Iraqi Kurdistan and the Internationalization of Ethnic Conflict Revisited. *Ethnopolitics*, 13(4), 328–354. <https://doi.org/10.1080/17449057.2014.888213>
- Chomsky, N. (2003). Wars of Terror. *New Political Science*, 25(1). <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24724183>
- Clement, M. (2016). The 2010s: A Decade of Riot and Protest. *A People's History of Riots, Protest and the Law* içinde (s. 179–215). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-52751-6_7
- Conversi, D. (2007). Homogenisation, nationalism and war: Should we still read Ernest Gellner? *Nations and Nationalism*, 13(3), 371–394. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2007.00292.x>
- Çubukçu, A. (2011). On Cosmopolitan Occupations: The Case of the World Tribunal on Iraq. *Interventions*, 13(3), 422–442. <https://doi.org/10.1080/1369801X.2011.597599>

- Çubukçu, A. (2018). *For the Love of Humanity: The World Tribunal on Iraq*. University of Pennsylvania Press.
- Daher, J. (2019). *Syria After the Uprisings: The Political Economy of State Resilience*. Pluto Press.
- Danewid, I. (2018). *Race, Capital, and the Politics of Solidarity: Radical Internationalism in the 21st Century*. London School of Economics and Political Science.
- Dirik, D. (2014, October 29). Western fascination with 'badass' Kurdish women. *Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/opinions/2014/10/29/western-fascination-with-badass-kurdish-women>
- Dodge, T. (2006). The Sardinian, the Texan and the Tikriti: Gramsci, The comparative autonomy of the Middle Eastern State and regime change in Iraq. *International Politics*, 43(4), 453–473. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ip.8800165>
- Duman, Y. (2016). *Rojava: Bir Demokratik Özerklik Deneyimi* (1. baskı). İletişim Yayınları.
- Dumitru, S. (2014). Qu'est-ce que le nationalisme méthodologique? Essai de typologie. *Raisons Politiques*, 54(2), 9–22. <https://doi.org/10.3917/rai.054.0009>
- Durkheim, É. (2007). *De la division du travail social*. Presses universitaires de France.
- Dussel, E. D. (1994). *El Encubrimiento del otro: Hacia el origen del mito de la modernidad*. Abya-Yala.
- Eagleton, W. (1963). *The Kurdish Republic of 1946*. Oxford University Press.
- Ehteshami, A., Hinnebusch, R., Huuhtanen, H., Raunio, P., Warnaar, M., ve Zinti, T. (2013). Authoritarian Resilience and International Linkages in Syria and Iran. S. Heydeman ve L. Reinould (der.), *Middle East Authoritarianisms: Governance, Contestation and Regime resilience in Iran and Syria* içinde (Issue January, s. 222–242). Stanford University Press.
- Ellis, M. H. (2015). Over the Borderline? Rethinking Territoriality at the Margins of Empire and Nation in the Modern Middle East (Part II). *History Compass*, 13(8), 423–434.
- Entessar, N. (2014). Between a Rock and a Hard Place: The Kurdish Dilemma in Iran. D. Romano ve M. Gurses (der.), *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East* içinde (s. 211–224). Palgrave Macmillan US. https://doi.org/10.1057/9781137409997_11
- Evans, P. (2012). Counter-Hegemonic Globalization. G. Ritzer (der.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization* içinde (p. wbeog114). John Wiley and Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9780470670590.wbeog114>
- Faist, T. (2019). *The Transnationalized Social Question*. Oxford University Press.

- Falk, B. (2010). From Berlin to Baghdad: Learning the “wrong” lessons from the collapse of communism. G. Lawson, C. Armbruster, ve M. Cox (der.), *The Global 1989: Continuity and Change in World Politics* içinde (s. 243–270). Cambridge University Press.
- Fawcett, L. (2017). States and sovereignty in the Middle East: Myths and realities. *International Affairs*, 93(4), 789–807. <https://doi.org/10.1093/ia/iix122>
- Ferguson, Y. H., ve Mansbach, R. W. (2004). *Remapping Global Politics: History's Revenge and Future Shock*. Cambridge University Press.
- Frank, A. G. (1998). *ReORIENT: Global Economy in the Asian Age*. University of California Press.
- Gago, V. (2020). *Feminist International. How to Change Everything*. Verso.
- Gauthier, J. (2005). Les événements de Qamichlo: Irruption de la question kurde en Syrie. *Etudes Kurdes*, 7, 97–114.
- Gerger, H. (2006). *ABD Ortadoğu Türkiye*. Ceylan Yayınları.
- Gerges, F. A. (2013). The Obama approach to the Middle East: The end of America's moment? *International Affairs*, 89(2), 299–323. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12019>
- Gills, B. K. (2010). Going south: Capitalist crisis, systemic crisis, civilisational crisis. *Third World Quarterly*, 31(2), 169–184.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci* (Q. Hoare ve G. Nowell-Smith, der.). International Publishers.
- Grosfoguel, R. (2011). Decolonizing Post-Colonial Studies and Paradigms of Political-Economy: Transmodernity, Decolonial Thinking, and Global Coloniality. *Transmodernity*, 1(1).
- Güneş, C. (2019). *The Kurds in a New Middle East*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-00539-9>
- Güneş, C., ve Lowe, R. (2015). *The Impact of the Syrian War on Kurdish Politics Across the Middle East* (Issue July, s. 1–20). Chatham House. <https://doi.org/10.1107/S0108270195011760>
- Halliday, F. (2005). *The Middle East in International Relations*. Cambridge University Press.
- Hamsici, M. (2013, August 29). Cemil Bayık: “Gezi’de yanlışlar yaptık.” *BBC Türkçe*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130828_cemil_bayik_3_gezi_cemaat.shtml
- Hardt, M., ve Negri, A. (2000). *Empire*. Harvard University Press.
- Harvey, D. (2014). *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*. Oxford University Press.

- Hassaniyan, A. (2021). The environmentalism of the subalterns: A case study of environmental activism in Eastern Kurdistan/Rojhelat. *Local Environment*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/13549839.2021.1933927>
- Hazbun, W. (2011). The Middle East through the Lens of Critical Geopolitics: Globalization, Terrorism, and the Iraq War. M. Bonine, M. Gasper, ve A. Amanat (der.), *Is There a Middle East?* içinde (s. 207–230). Stanford University Press.
- Hazbun, W. (2019). In America's Wake: Turbulence and Insecurity in the Middle East. A. Jamal ve M. Lynch (der.), *POMEPS Studies 34: Shifting Global Politics and the Middle East* içinde.
- Hinnebusch, R. (2013). Globalization, the highest stage of imperialism: Core-periphery dynamics in the middle east. S. Stetter (der.), *The Middle East and Globalization: Encounters and Horizons* içinde (Issue January 2013, s. 21–39). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137031761>
- Hinnebusch, R. (2016). State de-construction in Iraq and Syria. *Politische Vierteljahresschrift*, 57(4), 560–585. <https://doi.org/10.5771/0032-3470-2016-4-560>
- Hobson, J. M. (2012). *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760-2010*. Cambridge University Press.
- Hoffmann, C., ve Cemgil, C. (2016). The (un)making of the Pax Turca in the Middle East: Understanding the social-historical roots of foreign policy. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(4), 1279–1302. <https://doi.org/10.1080/09557571.2015.1119015>
- Hroch, M. (1985). *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge University Press.
- ICG. (2014). *Flight of Icarus? The PYD's Precarious Rise in Syria*. International Crisis Group. <http://www.crisisgroup.org/en/regions/middle-east-north-africa/egypt-syria-lebanon/syria/151-flight-of-icarus-the-pyd-s-precarious-rise-in-syria.aspx>
- Insel, A. (2015). *La nouvelle Turquie d'Erdogan: Du rêve démocratique à la dérive autoritaire*. La Découverte.
- Jongerden, J. (2018a). Conquering the state and subordinating society under AKP rule: A Kurdish perspective on the development of a new autocracy in Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 00(00), 1–14. <https://doi.org/10.1080/019448953.2018.1497751>
- Jongerden, J. (2018b). From containment and rollback to escalation: Turkey's Kurdish issue under the AKP. *Europa Ethnica*, 40–48.

- Jung, C. (2020). Global Crises and Popular Protests: Protest Waves of the 1930s and 2010s in the Global South. J. Rayner, S. Falls, G. Souvlis, ve T. C. Nelms (der.), *Back to the '30s?* içinde (s. 237–256). Palgrave Macmillan.
- Kabalan, M. (2013). Syrian-Turkish Relations: Geopolitical Explanations for the Move from Conflict to Co-operation. R. Hinnebusch ve O. Tur (der.), *Turkey-Syria Relations Between Enmity and Amity* içinde. Ashgate.
- Kajo, S., ve Sinclair, C. (2011). *The Evolution of Kurdish Politics in Syria*. Middle East Research and Information Project. <https://merip.org/2011/08/the-evolution-of-kurdish-politics-in-syria/>
- Karataşlı, Ş. Ş. (2014). World Hegemonic Crises and Rising Tides of Secessionism. *Trajectories*, 26(1), 85–89.
- Karataşlı, Ş. Ş. (2015). The Origins of Turkey's "Heterodox" Transition to Neoliberalism: The Özal Decade and Beyond. *Journal of World-Systems Research*, 21(2), 387–416.
- Karataşlı, Ş. Ş. (2019). The Twenty-First Century Revolutions and Internationalism: A World-Historical Perspective. *Globalizations*, 16(7), 306–320. <https://doi.org/10.5195/jwsr.2019.951>
- Karataşlı, Ş. Ş., ve Kumral, S. (2017). Territorial Contradictions of the Rise of China: Geopolitics, Nationalism and Hegemony in Comparative-Historical Perspective. *Journal of World-Systems Research*, 23(1), 5–35. <https://doi.org/10.5195/jwsr.2017.591>
- Katz, M. N. (2020). Incessant Interest: Tsarist, Soviet and Putinist Mideast Strategies. *Middle East Policy*, 27(1), 141–152. <https://doi.org/10.1111/mepo.12480>
- Kaya, M. (2019). The potentials and challenges of left populism in Turkey: The case of the peoples' Democratic Party (HDP). *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/13530194.2019.1634398>
- Kennedy, D. K. (2016). *Decolonization: A very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Lawson, G. (2006). The promise of historical sociology in international relations. *International Studies Review*, 8(3), 397–423. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2006.00600.x>
- Leezenberg, M. (2006). Urbanization, Privatization, and Patronage: The Political Economy of Iraqi Kurdistan. F. Abd al-Jabbār ve D. Hosham (der.), *The Kurds: Nationalism and Politics* içinde (s. 151–179). Saqi books.
- Levett, A. (1994). Work and Unemployment in Post-Industrial Times. *Labour, Employment and Work in New Zealand*. <https://doi.org/10.26686/lewvoio.948>
- Luizard, P.-J. (2015). Conflits et religion: Les cas de l'Irak et de la Syrie. *Les Champs de Mars*, 26(1), 46–58.

- Malešević, S. (2008). The Sociology of New Wars? Assessing the Causes and Objectives of Contemporary Violent Conflicts. *International Political Sociology*, 2(2), 97–112. <https://doi.org/10.1111/j.1749-5687.2008.00038.x>
- Matin, K. (2013). *Recasting Iranian Modernity: International Relations and Social Change*. Routledge.
- Matin, K. (2018). Lineages of the Islamic State: An international historical sociology of State (de) formation in Iraq. *Journal of Historical Sociology*, 31(1), 6–24.
- Matin, K. (2020). Liminal Lineages of the “Kurdish Question.” *Middle East Report*, 295(Summer). https://merip.org/2020/08/liminal-lineages-of-the-kurdish-question/?fbclid=IwAR1JH_8eatYQUTQFBhj9nh2BYZBGKkQKnbr71EkGNhYMIRsd8Qur9W3-Lfk
- McDowall, D. (1996). *A Modern History of the Kurds*. I.B.Tauris (Reprinted in 2007).
- Mignolo, W. D. (2009). Who Speaks for the “Human” in Human Rights? *Hispanic Issues On Line*, 5(1), 7–24.
- Miley, T. J. (2018). The nation as hegemonic project. *Journal of Political Ideologies*, 9317, 1–22.
- Özkahraman, C. (2017). Failure of Peace Talks between Turkey and the PKK: Victim of Traditional Turkish Policy or of Geopolitical Shifts in the Middle East? *Contemporary Review of the Middle East*, 4(1), 50–66. <https://doi.org/10.1177/2347798916681332>
- Özoğlu, H. (2001). “Nationalism” and Kurdish Notables in the Late Ottoman – Early Republican Era Author. *International Journal of Middle East Studies*, 33(3), 383–409.
- Pham, Q. N. (2018). *Politics beyond Dominance: Subaltern Power and World Making*. University of Minnesota.
- Phillips, C. (2013). *The Civil War in Syria: The Variety of Opposition to the Syrian Regime*. IE Mediterranean Yearbook.
- Postel, D. (2021, July 7). Iran’s Role in the Shifting Political Landscape of the Middle East. *New Politics*, 34.
- Primakov, Y. (2009). *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*. Basic Books. https://en.wikipedia.org/wiki/Yevgeny_Primakov
- Quijano, A. (1992). Colonialidad y modernidad/razionalidad. *Perú Indígena*, 13(29), 11–20.
- Rao, R. (2010). *Third World Protest: Between Home and the World*. Oxford University Press.
- Reus-Smit, C. (2021). The end of global pluralism? *European Journal of International Relations*. <https://doi.org/doi.org/10.1177/13540661211017273>
- Richards, A., Waterbury, J., Cammett, M., ve Diwan Ishac. (2008). *A Political Economy of the Middle East*. Westview Press.

- Richmond, O. P. (2008). *Peace in International Relations*. Routledge.
- Robinson, W. I. (2014). *Global Capitalism and the Crisis of Humanity*. Cambridge University Press.
- Robinson, W. I. (2018). Accumulation Crisis and Global Police State. *Critical Sociology*, 1–14.
- Robinson, W. I. (2019). Global capitalist crisis and twenty-first century fascism: Beyond the Trump hype. *Science and Society*, 83(2), 155–183. <https://doi.org/10.1521/asiso.2019.83.2.155>
- Rosenberg, J. (2006). Why is there no international historical sociology? *European Journal of International Relations*, 12(3), 307–340. <https://doi.org/10.1177/1354066106067345>
- Rosenberg, J., ve Boyle, C. (2019). Understanding 2016: China, Brexit and Trump in the history of uneven and combined development. *Journal of Historical Sociology*, 32(1), e32–e58. <https://doi.org/10.1111/johs.12217>
- saed (2017). From the October Revolution to Revolutionary Rojava: An Ecosocialist Reading. *Capitalism, Nature, Socialism*, 28(4), 3–20. <https://doi.org/10.1080/10455752.2017.1409403>
- Saeed, S. (2014). *The Kurdish National Movement in Turkey: From the PKK to the KCK*. Doctoral Thesis.
- Saull, R. (2010). One world, many cold wars: 1989 in the Middle East. G. Lawson, C. Armbruster, ve M. Cox (der.), *The Global 1989: Continuity and Change in World Politics* içinde (s. 179–197). Cambridge University Press.
- Savran, A. (2020). The Peace Process between Turkey and the Kurdistan Workers' Party, 2009–2015. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22(6), 1–16. <https://doi.org/10.1080/19448953.2020.1801243>
- Schoen, D. E., ve Kaylan, M. (2014). *The Russia-China Axis: The New Cold War and America's Crisis of Leadership* (First American edition). Encounter Books.
- Sinkaya, B. (2018). The Kurdish question in Iran and its effects on Iran-Turkey relations. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45(5), 840–859. <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1361315>
- Soğuk, N. (1993). Reflections on the “Orientalized Orientals.” *Alternatives: Global, Local, Political*, 18, 361–384.
- Spyer, J. (2013). Fragmented Syria: The Balance of Forces as of Late 2013. *Middle East Review of International Affairs (Online)*, 17(3), 9.
- Stahl, R. M. (2019). Ruling the Interregnum: Politics and Ideology in Nonhegemonic Times. *Politics and Society*. <https://doi.org/10.1177/0032329219851896>
- Sunca, Y. (2016). *Infrastructures for Peace in Turkey. A Mapping Study*. Berghof Foundation.

- Sunca, Y. (2020). The bifurcated trajectory of nation formation in Kurdistan: Democratic confederalism, nationalism, and the crisis of capitalist modernity. *Nations and Nationalism*, 26(4), 979–993. <https://doi.org/10.1111/nana.12609>
- Sunca, Y. (2021). The Revolution in Rojava and the International. S. Holtgreve, K. Preuss, ve M. Albert (der.), *Envisioning the World: Mapping and Making the Global* içinde (s. 105–126). Transcript.
- Tansel, C. B. (2018). Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond the Narratives of Progress. *South European Society and Politics*, 23(2), 197–217. <https://doi.org/10.1080/13608746.2018.1479945>
- Tejel, J. (2009). *Syria's Kurds. History, Politics and Society*. Routledge.
- Tejel, J. (2017). Le Rojava: Heurs et malheurs du Kurdistan (2004-2015). *Anatoli*, 8, 133–149.
- Traverso, E. (2016). *Left-wing Melancholia: Marxism, History and Memory*. Columbia University Press.
- Trenin, D. (2016). *Russia in the Middle East: Moscow's Objectives, Priorities, and Policy Drivers* (s. 6). Carnegie Moscow Center.
- Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*. Dipnot Yayınları.
- Ünver, H. A. (2016). Schrödinger's Kurds: Transnational Kurdish geopolitics in the age of shifting borders. *Journal of International Affairs*, 69(2), 65.
- Vali, A. (1998). The Kurds and Their "Others": Fragmented Identity and Fragmented Politics. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 18(2), 82–95. <https://doi.org/10.1215/1089201X-18-2-82>
- van Bruinessen, M. (1992). *Agha, Shaikh and State. The Social and Political Structures of Kurdistan*. Zed Books Ltd.
- van Bruinessen, M. (2019). Tribes and ethnic identity. F. A. Jabar ve R. Mansour (der.), *The Kurds in a Changing Middle East: History, Politics and Representation* içinde (s. 141–170). I.B. Tauris.
- Wallerstein, I. (2003). *The Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*. The New Press.
- Wallerstein, I. (2013, July 15). *Turkey: Dilemma of the Kurds*. <https://www.iwallerstein.com/turkey-dilemma-kurds/>
- Wallerstein, I. (2014). Antisystemic Movements, Yesterday and Today. *Journal of World-Systems Research*, 20(2), 158–172.
- Weiss, J. C., ve Wallace, J. L. (2021). Domestic Politics, China's Rise, and the Future of the Liberal International Order. *International Organization*, 75(Spring), 635–664. <https://doi.org/doi:10.1017/S002081832000048X>
- Yeğen, M. (2007). Turkish nationalism and the Kurdish question. *Ethnic and Racial Studies*, 30(1), 119–151. <https://doi.org/10.1080/01419870601006603>

- Yeğenoğlu, M. (2013). Smells Like Gezi Spirit: Democratic Sensibilities and Carnavalesque Politics in Turkey. *Radical Philosophy*, 182.
- Yetkin, M. (2004). *Kürt Kapanı: Şam'dan İmralı'ya Öcalan*. Remzi Kitabevi.
- Yuval-Davis, N. (2015). Situated Intersectionality and Social Inequality. *Raisons Politiques*, 58(2).
- Zarakol, A. (2010). *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*. *After Defeat içinde*. Cambridge University Press.

Yasin Sunca

1986 yılında Kars'ta doğdu, 2017'ye kadar çeşitli Avrupa Birliği kurumları nezdinde çeşitli STKlar ve partiler ile beraber Ortadoğu, Türkiye ve Kürt sorunu bağlamında çalışmalar yürüttü. 2013'te Brüksel Özgür Üniversitesinde (ULB - Université Libre de Bruxelles) Siyaset Bilimi yüksek lisansı yaptı. 2020 yılında Gent Üniversitesi (Belçika) ile Bielefeld Üniversitesi'nden (Almanya) siyaset bilimi ve sosyoloji alanlarında ortak doktora derecesi aldı. Milliyetçilik, küresel siyaset ve devrimler tarihi konularında lisans ve yüksek lisans düzeyinde dersler verdi. Hala Bielefeld üniversitesinde doktora sonrası araştırmacı olarak, bir arada ortak yaşam, milliyetçilik ve sömürgecilik bağlamında, Kürdistan, Chiapas, Batı Sahra ve Tamil ülkesi üzerine bir araştırma yürütmekte. Çalışmaları, küresel siyaset içinde Ortadoğu ve Kürt sorunu, milliyetçilik ve enternasyonalizm, ulus-devlet ve açmazları ve devrimler tarihi üzerine yoğunlaşmakta.

© Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2022

Kürt sorunu, hangi perspektiften bakıldığının önemi olmaksızın her şart altında bölgesel bir sorun olduğu hâlde, istisnasız hep devletlerin iç meselesi olarak görüldü. Bölgesel dinamikleri dahil etme çabalarında bile hakkında fikir yürütülen mesele çoğunlukla “dışarının içeriye etkisi” ile sınırlı oldu. Bu rapor, Kürt sorununun anlaşılmasının, sorunun jeopolitik, bölgesel ve küresel boyutlarıyla beraber tarihselliğiyle ele alınmasıyla, sadece siyasi aktörlerin değil etkilenen öznelerin ve toplumsal kesimlerin de hesaba katılmasıyla mümkün olabileceği savından hareketle yazıldı. Raporda, “Kürt siyasal alanı”nın iç dinamikleri ve bu dinamiklerin 2000’lerin başından beri nasıl bir dönüşüm geçirdiği, bu dönüşümün jeopolitik boyutları da hesaba katılarak tartışmaya açılıyor.